

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 4, квітень 2015

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
Н. Б. Голуб, д-р пед. наук
А. В. Градовський, д-р пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
С. П. Паламар, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України
від 14.04.2010 р. №1-05/3
науково-методичний часопис
«Українська література
в загальноосвітній школі»
включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 3 від 26 березня 2015 р.

За підтримки видавництва
«Антросвіт»

481—37—70

**04053, Київ-53,
вул. Артема, 52-Д
Редакція журналу
«Українська література
в загальноосвітній школі»**

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

Літературознавство і школа

- Єременко Оксана.** Метаморфоза в баладотворчості
Тараса Шевченка. 2
- Градовський Анатолій, Галушко Максим.** Творчість
Григорія Сковороди у контексті європейського бароко. . . . 6
- Лубчак Вадим.** Альманахи «З-над хмар і долин»
і «З потоку життя»: спроба запровадження
європейського культурного простору. 10

Сучасна дитяча література

- Будугай Ольга.** Верлібр у поезії Петра Розвозчика
для дітей. 14

Фахові проблеми

- Бондаренко Юрій.** Вивчення образів-персонажів
на основі стандартної літературознавчої схеми. 19
- Бабійчук Тамара.** Проблеми сім'ї на сторінках художніх
творів української літератури. 23

Сучасний урок літератури: методика і досвід

- Назаренко Людмила.** Система уроків з вивчення
творчості Миколи Хвильового. Уроки другий, третій. 27
- Чумак Тетяна.** Вивчення новелістики Олеса Гончара
в світлі духовних орієнтирів письменника. 34
- Шевченко Світлана.** «У пошуках щастя» (компаративний
аналіз повісті О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками»
та новели В. Винниченка «Момент»). 37

Література рідного краю

- Шуляр Василь, Островна Світлана.** Технологія уроку
літератури рідного краю. Урок-спілкування за оповіданням
С. Черкасенка «Соловейко». 41
- Багрієнко Надія.** Поетична збірка С. Колесникова
«Весни обірване суцвіття». 45

Хроніка подій

- Градовський Анатолій, Галушко Максим.**
III Волошинські читання «Ціннісні парадигми наукової
спадщини Ніли Волошиної». 47

*З електронною версією нашого часопису
(в скороченому вигляді) можна ознайомитися
за адресою: didactics.ucoz.ua*

Індекс видання 22410

Підписано до друку 07.04.2015
Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 15-
Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА» м. Київ, вул. Фрунзе, 86
© «Українська література в загальноосвітній школі», 2015

Метаморфоза в баладотворчості Тараса Шевченка

Оксана Єременко,

кандидат філологічних наук, доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

Стаття присвячена дослідженню специфічних ознак та національної своєрідності балад Т. Шевченка, в яких наявні метаморфози й чарування.

Ключові слова: метаморфоза; фольклор; образ-символ; новаторство.

Міфологія, фольклор, суб'єктивно-авторське світосприйняття тісно переплелися у баладах, де природа часто стає аналогом людської душі. Природовірство, будучи органічною рисою давніх вірувань наших предків, відбилосся і в баладах XIX століття, сюжети яких цементує метаморфоза, внаслідок якої один із героїв (найчастіше дівчина) перетворюється у природний об'єкт. Мотив перетворення часто контамінується з мотивом чарування (закляття), позаяк влучно сказане в таких сюжетах слово, супроводжуване магічними діями, має вирішальний вплив на перебіг подій. Чарівниця (ворожка) виступає водночас персонажем балади і персонажем міфу, від її взаємозв'язку з іншими героями залежить результат чаклування, а отже, і баладна розв'язка. Характерною ознакою балад, у яких наявні метаморфози та чарування, є те, що всі перетворення відбуваються після повного життєвого краху героя, що сприймається як його фізична смерть.

У народному світорозумінні склалися певні стереотипи перетворень, що відбулися і в літературній баладі: у квіти братики-й-сестрички перетворюються брат і сестра («Брат з сестрою» М. Костомарова), у ластівку – нещасна мати («Ластівка» М. Костомарова), стає вербицею закохана сестра («Верба» С. Руданського), у тополю перетворюється дівчина, зазнавши нещасливого кохання («Тополя» С. Руданського, «У широкому полі стояла тополя» Ю. Федьковича). Показовими у цьому плані є чотири «метаморфозні» балади Т. Шевченка – «Лілея», «Тополя», «Коло гаю в чистім полі», «Чого ти ходиш на могилу?».

Питань баладотворчості поета торкався І. Франко у статті «Тополя» Т. Г. Шевченка» (1890), у якій дослідив фольклорні витоки твору. Побіжно до цієї проблеми зверталася М. Коцюбинська, яка у статті «Поетика Шевченка і український романтизм» (1961) підкреслила, що у творах поета панують дві стихії – романтична і реалістична. Про специфічні ознаки його баладного доробку йшлося у працях М. Боженка, В. Шубравського, у монографії Г. Нудьги «Українська балада» (1970), що мала узагальнюючий характер. Нові перспективи комплексного дослідження жанрової своєрідності балад поета, аналізу тенденцій і закономірностей еволюції через типологічні зіставлення відкрила праця В. Кравченко «Балада в контексті творчості Т. Шевченка» (1998). Однак ніхто з дослідників не виокремлював і комплексно не досліджував «метаморфозні» балади поета на тлі тематично-стильових течій українського романтизму.

Мета статті – на прикладі означених творів Т. Шевченка з'ясувати специфічні ознаки та національ-

ну своєрідність балад про кохання, у яких наявні метаморфози й чарування.

Сюжетною основою «Лілеї» послужила народна балада про перетворення людини у квітку, варіант якої був записаний Т. Шевченком у його власному альбомі. Вдавшись до фольклорної генетичної першооснови, поет розробляє сюжет по-новаторськи: творчо переосмислює образ героїні, нарощує психологічний струмінь, посилює соціальну мотивацію, сполучає воедино реальне і фантастичне. «Лілея» написана у формі монологу-сповіді, це своєрідна ретроспекція у минуле героїні. Весь твір – глибоко лірична оповідь про трагічну долю дівчини-лілеї. Не можна не пристати на думку Ф. Пустової, що «Лілея» – «твір неповторного ліричного виду, який виник на ґрунті органічного засвоєння і модифікації народної балади й ліричної пісні. Він становить цікаве явище не тільки в творчій біографії Шевченка. Це перший зразок в українській літературі підпорядкування фольклорної фантастики потребам реалістичного письма, зразок, який знайде найблисучіше продовження в «Лісовій пісні» Лесі Українки» [6].

Автор через вікно фантастики заглядає в реальність, моделюючи її у непривабливих проявах-картинах: мати-покритка привела від пана байстрия, а сама від сорому й ганьби померла; пан, рятуючись від гніву кріпаків, утік, покинувши дівчину напризволяще; розлючені селяни, прийнявши її за панську коханку, «довгі коси / Остригли, накрили / Острижену ганчіркою / Та ще й реготались» [8]. По-новому розробляє поет і фольклорний мотив перетворення людини у природний об'єкт. Якщо в романтичних баладах попередників метаморфоза відбувається на останній грані життя, то в Т. Шевченка дівчина, яка не може збагнути серцем і розумом людських катувань, «умерла зимою під тином», і тільки весною, тобто після фізичної смерті, воскресла і процвіла «Цвітом білим, як сніг, білим» [8], бо правда, краса та чистота, які уособлює образ лілеї, – вічні.

Не віднайшовши щастя у реальному жорстокому світі людей, вона переноситься в чарівний світ природи, де намагається досягнути й пояснити, можливо, не стільки Королеві Цвіту, скільки самій собі, причини власних страждань. Лілея – це образ-емоція людського болю. Її суцільний монолог-медитація, перерваний єдиною фразою-відповіддю Королеві Цвіту («Я не знаю...»), таврує людську байдужість і несправедливість.

Здається, автор повністю розчиняється, самоусувається, однак його співучасть і співпереживання відчутні в риторичних звертаннях і запитаннях; ставлення до героїні виразно засвідчують нестягнені прикметникові форми у сполученні з іменниками зі зменшуваль-

но-пестливими суфіксами («білее, пониклее личенько Лілеї»); повторюване означення «білий», тобто чистий, означає невинність дівчини-квітки. Балада за обсягом невелика, тим більше вражає багатство її художньо-виражальних засобів, що сприяють всебічному вмотивуванню поведінки головної героїні: напружено-тремтливий душевний стан її передано з допомогою повторення дрижачого *-р-* («Остригли, накрили / Острижену ганчіркою»); лагідність і доброту вдачі відтінено алітерацією приголосного *-л-* (навіть у назві, що асоціюється з дівочим іменем Лілія, із п'яти звуків – два л). Антитеза акцентує на несправедливості реального світу: у житті люди ненавиділи й знущалися із дівчини, а згодом, коли вона перетворилась на чарівну квітку, вони, «мов на диво», на неї дивилися. За влучним виразом В. Кравченко, «поетика балади являє собою концентрацію виражальних засобів» [4].

Символічний образ лілеї-дівчини зустрічається у європейських баладах – чеха К. Ербена («Лілея»), поляка А. Міцкевича («Лілеї»), німця Е. Гейбеля («Багач із Кельна»). Кожен із митців, ідучи власним шляхом творення образу, відштовхуючись від національних традицій, трактував його по-різному, хоча дослідники й намагалися відшукати точки дотику з баладою Т. Шевченка. Однак важливо наголосити, що твір українського поета, маючи глибинне гуманістичне спрямування, вирізняється складністю і широтою поставлених у ньому проблем: взаємин людини й суспільства, краси й потворності, добра і зла. Автор утверджує дорогі йому морально-етичні ідеали, протиставляючи їх жорстокості антилюдського світу. Образ героїні балади Т. Шевченка соціально обґрунтований, глибоко ліричний, національно рельєфний.

Якщо в «Лілеї» автор прямував шляхом від фантастичного до реального, тобто від метаморфози до правдивої оповіді про історію життя дівчини, то в «Тополі» він обрав зворотний шлях: від конкретної життєвої ситуації до фантастичного перетворення. Рання балада Т. Шевченка «**Тополя**» була написана 1839 р. у Петербурзі, а надрукована в «Кобзарі» (1840) з присвятою П. Петровській – молодшій сестрі художника П. Петровського, у виконанні якої поет любив слухати українські народні пісні. Намальований олівцем етюд «Тополя» (1839) Т. Шевченко теж присвятив П. Петровській (у наступних виданнях «Кобзаря» присвяту було знято).

В основі сюжету переплелися кілька народнопісенних мотивів, серед яких домінує кульмінаційний і завершальний мотив метаморфози. Суміжні – соціально-побутовий (дівчина протистоїть шлюбові з багатим нелюбом) та мотив звернення до ворожки і чар, щоб викликати милого, – теж пов'язані з народною поезією. І хоча мотиви балади запозичені з фольклору, поет створив високохудожній новаторський твір, позначений глибоким ліризмом і авторським світосприйняттям. За словами Ф. Колесси, «користуючись українським фольклорним матеріалом, Шевченко створив таку наскрізь оригінальну згармонізовану і високоартистичну цілість, що «Тополю» можна сміло зачислити до архітворів баладної поезії в світовій літературі» [2].

Пейзажне обрамлення балади навіває відповідний емоційний настрій; вступна частина з нагнітанням запитань («Стан високий, лист широкий – / Нащо зеленіє?... Хто ж викохав тонку, гнучку / В степу погибати?») [8] збуджує цікавість; порівняння тополі з сиротою, яка «на чужині гине», настроює на співчутливу тональність, здійснюючи емоційно-вразливий вплив на читача. Складна анафора, що полягає у перехресному повторенні початкових словосполучень у рядках

(«Якби знала, що покине...»), підсилює тривожне передчуття, а повторюване словосполучення вивершує уривок, даючи можливість читачеві продовжити усичену думку.

Автор відтворив співзвучні між собою картини природи і людського життя, які ніби акомпанують одна одній: при зустрічах закоханих щебече «Соловейко в лузі на калині», коли ж дівчина, «як сирота, білим світом нудить», залишившись самотньою, то й «не щебече соловейко / В лузі над водою» і навіть... сонце світить / Як ворог сміється» [8]. Художній паралелізм не сприймається як винятково художній засіб, бо органічно вливається до структури образу. Дихотомія людських почуттів подана у площині двох різних, але взаємопов'язаних і взаємозумовлених часових аспектів: розповідь про щасливе минуле (діахронічний) і нещасливе теперішнє життя, що пояснює і майбутнє (синхронічний аспект).

Поет використовує різні форми викладу: діалоги, що є елементом драматизації; емоційно-насичений монолог-пісню («Плавай, плавай, лебедонько»); оповідальність, дещо деформовану потужним ліричним струменем, постійно відчутним у авторських відступах, у схвильованості розповіді, у відвертій симпатії творця балади до героїні. Народнопоетичний сюжет Т. Шевченко розробив по-новому, надавши конфлікту соціального звучання. Більше двох років дівчина чекала козака, який загинув на війні, а мати, залишаючись байдужою до доньчиного горя, намагалася віддати її заміж за старого багача.

Важливо, що О. Потебня, аналізуючи зміст приспіву народної купальської пісні, полемізує з М. Костомаровим з приводу таких рядків:

Стояла тополя край чистого поля,
Стій, тополенько, не розвивайсь,
Буйному вітронуку не піддавайсь... [5].

У дослідженні «Про історичне значення руської народної поезії» М. Костомаров зазначав, що на Зелену неділю «дівчата вибирають одну із своїх подруг, прив'язують їй руки вверх до палки і водять по слободі і полю», співаючи вище наведений приспів. Принагідно він вказував, що у пісні «на тополі часто зображується сокіл» [3]. М. Костомаров, за словами О. Потебні, «знаходить тут міфологічність: в «не розвивайсь», дівчино ніби хочуть утримати від перетворення в тополю; «не піддавайсь» змушує припустити, що силі вітру приписувалось саме перетворення» [5]. Далі О. Потебня висловив міркування про те, що гра тут є лише відображенням поетичного змісту заспіву, а слова «не розвивайсь» і «не піддавайсь» за змістом ототожнив із «вийти заміж».

Розбіжність у трактуванні символічного значення образу дівчини-тополі суттєва, однак переведемо ці міркування вчених у площину балади Т. Шевченка, в якій відбулася метаморфоза дівчини в «тонку, гнучку» тополю.

Пісенні слова «не піддавайсь» (у розумінні Потебні – «не йди заміж») – це моральна установка дівчини, яку мати «за старого, багатого нищечком єднала». Адже дівочі благання цілком співзвучні з обговорюваними рядками: «Не хочу я панувати, / не піду я, мамо, / Рушниками, що придбала, / Спусти мене в яму». Вірно кохаючи козака, дівчина «сохла і мовчала», а згодом вдалася до ворожки з проханням: «Коли нежив чорнобривий, / Зроби, моя пташко, / Щоб додому не вернулась...» [8]. Бабуся-ворожка, співчуваючи її горю і пам'ятаючи власне дівування, радить дівчині, що робити.

Якщо баладна героїня Т. Шевченка протистояла до кінця, то головною метою обрядодії на Купала, описа-

ної М. Костомаровим, все ж було шлюбне єднання, тому «не піддавайсь», трактоване О. Потебнею як «не йди заміж», залишається справедливим у баладних ситуаціях. Міфологічне походження образу-символу, за М. Костомаровим, видається більш виправданим. До цього схиляють і позбавлені категоричності міркування О. Потебні, що свідчать про неабиякий такт вченого: «Якщо ж і є міфологічність, то вона складає більш глибоке, зовсім непомітне нашарування» [5].

Традиційна фольклорна форма троїстості знаходить у баладі Т. Шевченка оригінальний вияв: 3х3. Спочатку подано деталізований монолог-пояснення ворожки, яка розповідає дівчині, як приймати зілля: 1) «Випий трошки сего зілля»... 2) «...а як стане / Місяць серед неба, / Випий ще раз». 3) «...не приїде – / Втретє випить треба» [8]. Далі старенька теж у певному порядку подає наслідки виконуваних дій:

«За перший раз, як за той рік, / Будеш ти такою»;

«А за другий – серед степу / Тупне кінь ногою...»;

«А за третій... моя доню, / Не питай, що буде» [8].

Втретє автор використовує принцип троїстості, ілюструючи його діями дівчини. Регулярно-числова форма трикратності виступає у баладі активним композиційним принципом подієвої послідовності.

Подібну функцію виконує і п'ятиразове повторення дієслова-присудка «рости» та нагнітання прислівника-обставини «вгору», що ніби прискорюють ріст тополі, яка стала «Тонка-тонка та висока – / До самої хмари». Високий зріст необхідний дівчині для того, щоб подивитися «за синєє море», бо «по тім боці – моя доля, по сім – моє горе» [8]. Вода, що здавна була посередницею між реальним світом і світом померлих, символізує у баладі нездоланну перешкоду до щастя.

Перетворення дівчини в тополію розглядаємо тут як засіб самозбереження, що має на меті підтримати життя, яке інакше обірвалося б від страждань. У реальному житті настала б фізична смерть, у баладі її замінила метаморфоза.

Поет майстерно поєднав у «Тополі» реальне, типове для тогочасної дійсності і нетипове, фантастичне, що служить тлом для відтворення соціального конфлікту. У баладі відсутні елементи містики, романтичних жахів, бо, як зазначив І. Франко: «Здорова, світла і чоловіколюбна натура нашого поета відверталася від того огидного виплоду темноти та ненависті до натури людської... І коли поет змалюванням дерева-сироти в степу з самого початку зумів збудити співчуття, то співчуття те зміцнюється ще змалюванням стану бідної покинутої дівчини. На збудження сього щиролюдського співчуття, а не на викликання страху, моторошності, поклав Шевченко головну вагу в своїй баладі» [7].

Специфіка баладного жанру передбачає драматичну чи трагічну розв'язку, тому образ-символ тополі, що ґрунтується на метаморфозі, набуває трагізму реального становища, як, наприклад, у баладі Т. Шевченка **«Коло гаю в чистім полі»**, написаній на Косаралі 1848 року. У творі поєднано два мотиви: отруєння дівчиною зрадливого парубка і перетворення її на тополію. Народним прообразом балади є пісні «Ой не ходи, Грицю» та «Ой у полі дві тополі». Зробивши закоханих дівчат сестрами, Т. Шевченко емоційно поглибив і психологічно вмотивував конфлікт, опрацювавши його у морально-етичному плані.

Початок нагадує ранню баладу, але якщо у «Тополі» після подібного вступу оповідач обіцяє розкрити символічний образ, то у баладі, написаній на засланні, відразу подано тлумачення образів: «Ото сестри-чарівниці отії тополі», що цілком відповідає типовій для цього жанру раптовості підходу до суті зображення. Поет не наво-

дить традиційних для романтизму образів чарівниць, а заглиблюється у психологію вчинку сестер, які отруїли козака, що «...Лицявся то з тією, / То з другою любо... Поки...в яру увечері / Під зеленим дубом / Не зійшлися усі троє» [9]. Гріховне кохання Івана породило злочин, який обертається смертю і для його виконавиць. Автор перекоує, що на отруєння дівчат штовхнуло велике справжнє почуття, а по смерті парубка їх мучило сумління, «Бо сестри ходили / Що день божий вранці-рано / Плакати над Іваном, / Поки самі потруїлись»... [9].

Розкриттю пристрастей підпорядковане пейзажне обрамлення, що несе емоційно-сміслову навантаженість. Важливим штрихом до характеристики образів отруєниць є зображення асоціативним шляхом через сліди їх поведінки у житті, адже, як зазначає поет, сестри-тополі «...гойдаються, / Мов борються в полі» [9]. Ця художня деталь особливо функціональна, бо концентрує тему, акумулює почуття. Трагізм становища підсилюється і повтором дієслів у заключних рядках, де вказано, що тополі «І без вітру гойдаються, / І вітер гойдає» [9].

На відміну від «Тополі», ця балада написана у більш стриманій манері, поет відмовляється від виявлення свого ставлення до подій і персонажів, займаючи позицію стороннього оповідача. Кінцівка твору звучить як своєрідний синтез гіркого досвіду героїнь, як пересторога, водночас у ній чітко визначено народну морально-етичну установку на добро і зло. Повісткуючи про страшні прояви пристрастей, балада вчить стримувати їх, усвідомлювати можливість тяжких наслідків, застерігає перед вчинками, що несуть кривду, нещастя, смерть.

Т. Шевченко підкреслював реальне значення символу, вільно оперуючи ним, конкретизував його. Образ-символ тополі зберігає здатність до семантичних нашарувань, автор надає йому особливих рис оригінальності й неповторності, збагачуючи художні форми трансформації життєвих реалій. І хоча в цій баладі змінено характер символіки (у порівнянні з «Тополею»), але основний зміст її залишається пов'язаним із фольклорними уявленнями про те, що зло і зневага народної моралі будуть жорстко покарані, а всякий аморальний вчинок обернеться проти його виконавця.

Символічне значення образу тополі підсилюють часто вживані у творчості Т. Шевченка порівняння: «Як тополя стала в полі, при битій дорозі» Катерина з однойменної поеми; «Про тополію, лиху долю» співає кобзар у «Перебенді»; «Ганна кароока, як тополя серед поля, / Гнучка та висока» («Утоплена»); «Мов тополя виростає – Світові на диво» («Княжна»).

Отже, зіставивши народну гру, обрядодію на Купала, фольклорну пісню й балади Т. Шевченка «Тополя» та «Коло гаю в чистім полі», перекоуємося у множинності символічних значень образу тополі, оскільки породжені вони розмаїттям життєвих реалій. З такої точки зору очевидна справедливість трактування образу-символу і М. Костомаровим, і О. Потебнею, адже за кожним залишається беззаперечне право на власне розуміння, тим більше, що і сприймати, і трактувати символічне значення слів можна, як стверджував О. Потебня, не лише у визначеності, а й у безмежності обрисів.

Вірування, що душа покійного з'являється у вигляді пташки, лягло в основу балади Т. Шевченка **«Чого ти ходиш на могилу?»** (1847), яка увійшла до циклу «В казематі», а вперше була оприлюднена в альманасі «Хата» під редакторською назвою «Калина» (1860). За народною традицією, дівчина саджає на могилі калину, сподіваючись, що коханий пташкою прилине з

того світу і зів'є на ній своє гніздечко. Поливаючи каліну сльозами, вона мріє і сама стати пташкою: «Зов'ю йому кубелечко. / І сама прилину, / І будемо щебетати / З милим на калині?» [9]. Характерно, що у творі відсутній традиційний образ ворожки. Її функції виконує героїня, в уста якої вкладено замовляння. У безвідрадному плачі дівчина знесилалась і навіки заснула, а вранці над нею защебетала пашина. Балада завершується метаморфозою, точніше метампсихозою (переходом душі покійника в інше тіло). Але хто ж перетворився у пташку, яка рано-вранці заспівала над мертвою дівчиною? Пташкою до мертвої коханої мала прилинути душа козака, а, можливо, душа дівчини покинула в цей момент її тіло. М. Боженко, з певною долею сумніву, висловив міркування: «І вже над мертвою героїнею на калині вранці защебетала раптом пташка, ніби та, яку вона чекала, поливаючи сльозами дерево» [1]. Погоджуємося з його думкою, оскільки в цьому разі дія балади сягає особливого трагізму: душа козака у вигляді пташки прилинула запізно.

У баладотворчості Т. Шевченка зустрічаємо різновиди метаморфози: у «Лілеї» дівчина стає квіткою після смерті, її перетворення дещо відстрочене в часі (померла – зимою, процвіла – весною); у «Тополі» героїня перетворюється в дерево в найкритичніший момент життя, але до фізичної смерті, тобто метаморфоза рівносильна смерті в житті, та не тотожна їй. Який же шлях обрав Т. Шевченко у «Калині»? Це запитання залишається на розсуд читача. У такій розв'язці вбачаємо теж новизну і оригінальність художнього рішення поета, здатність розвивати й оновлювати традицію. Визначальною рисою балади вважаємо й те, що автор домігся надзвичайно тонкого нюансування настроїв героїні: від впертості та тихого суму до безнадії та відчаю. З психологічною проникливістю відтворено її душевний стан матері, яка намагається врозумити єдину дитину, «голубку сизокрилу», і, чекаючи її, «спати не лягала, / Дочку вечерять дожидала / І тяжко плакала ждучи» [9]. Баладі властива пісенна інтонація, що досягається використанням нестягнених форм прикметника («дрібні», «широка», «висока», «молодее»); двічі повтореним заперечним паралелізмом («Не сон-трава на могилі вночі процвітає»); постійних епітетів («дрібні сльози», «славою лукавою», «широка, висока калино моя»); зживанням поряд ідентичних і близких за значенням слів і виразів («вранці-рано», «плаче-розмовляє», «ріки-сльози»). Вагоме смислове і стильове навантаження несе поставлений у кінці віршової тиради дієприкметник «поливаная», що наспівно-інтонаційно розтягується на ціле речення. У розв'язці кожне попереднє метафоризоване дієслово різниться від наступного ступенем оцінки, експресії, створюючи таким чином емоційну градацію: дівчина «спала, не вставала: / Утомилось молодее, / Навіки спочило» [9]. Наведені приклади дають підстави стверджувати, що саме українська пісенна стихія відіграла істотну роль у генезисі твору, хоча, безсумнівно, поет виявив у ньому і власну індивідуальність. У зв'язку з цим суперечливою видається думка Ф. Колесси, що основою балади є сюжет «Ленори», хоча в дуже пом'якшеній формі. На наш погляд, генетична першооснова «Калини» – глибоко національна, оскільки ґрунтується на двовір'ї українців, що виявляється у підсвідомій впевненості в існуванні чогось абсолютного, у Божій присутності (дівчина «Господа просить, / Щоб послав він дощі вночі / І дрібні роси») і водночас у своєрідному «розчи-

ненні» людської душі у світі природи, гіпертрофованому уособленні її явищ, вшануванні дерев, птахів тощо. Це «поетичне язичництво» знайшло своє втілення в баладі Т. Шевченка, де відбилися характерні особливості національної психології українців: тиха вдача, почуття всепрощення, домінування почуттєвого над раціональним. Твір «Чого ти ходиш на могилу?» ще раз засвідчив про самостійність і оригінальність пошуків Т. Шевченка в царині баладного жанру.

Отже, у «метаморфозних» баладах Т. Шевченка домінує мотив перетворення людини у природні об'єкти, почерпнутий з міфології та фольклору. Метаморфоза в баладах рівнозначна смерті героя, виведеній евфемістично, що пояснюється не тільки впливом усної народної традиції, а й українською ментальністю. У баладах Т. Шевченка фантастичний елемент має меншу питому вагу, змінює свою функцію: починає виступати тлом, на якому відбуваються реальні події.

Література

1. Боженко М. Балади Т. Г. Шевченка і вивчення їх у школі / М. Боженко. – К.: Радянська школа, 1968. – 48 с.
2. Колесса Ф. Фольклористичні праці / Ф. Колесса. – К.: Наукова думка, 1970. – 219 с.
3. Костомаров Н. И. Об историческом значении русской народной поэзии / Н. И. Костомаров // Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 80 с.
4. Кравченко В. Балади Тараса Шевченка / В. Кравченко. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 36 с.
5. Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен / А. Потебня. – Варшава: В тип. Земкевича М. и Нолковского В. Краковское предместье – № 415 (15). – 1883. – Т. 1. – 49 с.
6. Пустова Ф. Жанрове багатство «Кобзаря»: зб. пр. 17 наук. Шевченківської конф. / Ф. Пустова. – К.: Наукова думка, 1970. – 106 с.
7. Франко І. «Тополя» Т. Шевченка: у 20-ти т. / І. Франко. – Т. 17: Літературно-критичні статті. – К.: Держ. літ. видав. УРСР. – 1995. – 78 с.
8. Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.: у 12 т. / Редкол.: Жулинський М. (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2001 – Т. 1: Поезія 1837-1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 784 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.: у 12 т. / Редкол.: Жулинський М. (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – 784с.

Literatura

1. Bozhenko M. Balady T. H. Shevchenka i vyvchennya yikh u shkoli / M. Bozhenko. – K.: Radyans'ka shkola, 1968. – 48 s.
2. Kolessa F. Fol'klorystychni pratsi / F. Kolessa. – K.: Naukova dumka, 1970. – 219 s.
3. Kostomarov M. Y. Ob ystorycheskom znachenyy russskoy narodnoy poezyy / M. Y. Kostomarov // Slov'yans'ka mifolohiya. – K.: Lybid', 1994. – 80 s.
4. Kravchenko V. Balady Tarasa Shevchenka / V. Kravchenko. – Zaporizhzhya: ZDU, 1999. – 36 s.
5. Potebnya A. Ob'yasnenyya malorusskykh y srodnykh narodnykh pesen / A. Potebnya. – Varshava: V typ. Zemkevycha M. y Nolkovskoho V. Krakovskoe predmest'e – № 415 (15). – 1883. – Т. 1. – 49 s.
6. Pustova F. Zhanrove bahat-stvo «Kobzarya»: zb. pr. 17 nauk. Shevchenkiv's'koyi konferentsiyi / F. Pustova. – K.: Naukova dumka, 1970. – 106 s.
7. Franko I. «Topolya» T. Shevchenka: u 20-ty t. / I. Franko. – Т. 17: Literaturno-krytychni stat'ki. – K.: Derzh. lit. vydav. URSR. – 1995. – 78 s.
8. Shevchenko T. G. Povne zibr. tv.: u 12 t. / Redkol.: Zhulins'kij M. (golova) ta in. – K.: Naukova dumka, 2001 – Т. 1: Poeziya 1837-1847 / Pered. slovo I. M. Dzjubi, M. G. Zhulins'kogo. – 784 s.
9. Shevchenko T. G. Povne zibr. tv.: u 12 t. / Redkol.: Zhulins'kij M. (golova) ta in. – K.: Naukova dumka, 2001. – Т. 2: Poeziya 1847-1861. – 784 s.

The article is devoted to the study of specific signs and national identity ballads T. Shevchenko, in which there is a metamorphosis and magic.

Key words: metamorphosis; folklore; the image-symbol; innovation.

Творчість Г. Сковороди у контексті європейського бароко

Анатолій Градовський,

доктор педагогічних наук, професор

Максим Галушко,

аспірант

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

У статті робиться спроба проаналізувати літературний доробок Г. Сковороди у контексті європейського бароко.

Виокремлено основоположні ідеї цієї епохи у європейському світогляді та його втілення окремими представниками у зразках літератури філософської та художньої.

Окремо виділено риси художнього стилю Сковороди: основоположний символізм, авторська трискладова картина світу, духовний світ особистості як арена одвічної боротьби добра і зла, вагання між життєлюбством та аскетизмом, кордоцентризм.

Автори зосереджують увагу на аналізі збірки Г. Сковороди «Сад божественних пісень». Констатується, що значний вплив на поезію мала релігійна література та богослужбові тексти.

Вивчено основні теми поезій. Так, зокрема, проаналізовано поняття «чесноти» і «святість», «душевні поривання» і «тривога», «Бог», «серце», «щастя» тощо.

Ключові слова: бароко, Сковорода, «Сад божественних пісень», поезія.

Упродовж двох століть бароко в Україні обумовило розквіт української культури. Найяскравішим його представником у філософії, літературі й освіті є Григорій Сковорода.

Григорій Сковорода (1722–1794) – найвидатніша постать у культурному житті України XVIII ст. Філософ і поет, педагог і музикант, знавець латини, старогрецької, старосєврейської, польської, німецької, російської мов, він розвинув комплекс ідей, актуальних для свого часу, став не лише ідейним предтечею нової української літератури, а й очільником мистецтва українського бароко.

Визначимо, у чому виявлялися найхарактерніші ознаки бароко.

У межах однієї культури прояви бароко помітні в усіх сферах матеріального та духовного життя суспільства від архітектури до теології (зв'язок цих останніх був особливо тісним). Існування в той самий період інших напрямів у літературі та мистецтві (зокрема розквіт класицизму у Франції XVII ст.) також не може бути серйозною перешкодою до розуміння бароко як самостійної епохи в розвитку людства, оскільки історичну епоху не можна зводити до одного художнього напрямку або стилю.

Бароко стало епохою зміни світосприйняття, а з ним і концепції людини в митців та мислителів Європи. Погляди представників культури бароко на світобудову та місце людини в ній базувалися на переплетінні багатьох соціально-історичних факторів і на даних науки. На бароко позначились глибокі світоглядні зрушення кінця XVI–поч. XVII ст., зумовлені відкриттями в астрономії, механіці, фізиці (Г. Галілей, І. Ньютон, Р. Декарт, Г. Лейбніц та ін.).

По-друге, прогрес наукової думки, особливо природознавства, дозволив людині по-новому оцінити своє становище у світі, зник замкнений антропоцентричний світ Відродження. Перед людиною бароко постала необхідність визначити своє місце у безмежному Всесвіті.

Г. Сковорода слідом за європейськими митцями прагне збагнути найбільші з протиріч світобудови, про що свідчить, зокрема, тематика метафізичної поезії епохи. Центральною її темою виступає конфлікт життя і смерті, який, розкладаючись на багато аспектів (швидкоплинність життя; протиставлення «цього» і «того» світів; крайній

випадок – тлумачення життя як поступового вмирання), створює достатню кількість мотивів та образів. Найбільш значними з-поміж них є вода, що тече, годинник, символіка пір року і, звичайно, притча про троянду. Остання ототожнюється з яскравим прикладом песимістичних настроїв епохи. Якщо швидке зів'янення троянди сприймалося поетами Відродження як факт розумного світоустрою (наприклад, у Г. де ла Вега), то для авторів бароко (Кеведо, Гонгора, Феншоу, Герберта та ін.) це вже кричуща несправедливість, доказ нерозумності світу.

Своє філософське вчення Сковорода сформував під впливом античної і середньовічної європейської філософії (Фалес, Піфагор, Геракліт, Сократ, Платон, Арістотель, Пліній, Е. Роттердамський); народної творчості (міфи, легенди, думи, перекази, народні прислів'я та приказки); вітчизняного просвітництва (К. Транквіліон-Старовецький, Ф. Прокопович, С. Полоцький, М. Козачинський, Г. Кониський).

Однак за своїм змістом і спрямуванням філософія Сковороди відрізнялася від філософії професорів Києво-Могилянської академії. Розвиваючи традиції Просвітництва, молодий учений відходить від догматичного наслідування своїх учителів: тяжів до ідей Платона, який в академії був об'єктом критики. Так Сковорода зосередився на етико-гуманістичній проблематиці: у нього на передньому плані не світ, а людина і духовне начало у ній. Всупереч своїм учителям, які зводили небесне до земного, возвеличуючи не лише розум, а й земне життя людини, він підносив природу до Бога, засвідчував другорядність людської плоті і понад усе ставив у людині істинно людське – духовність, дух, зводячи до них сутність людського життя.

Створивши власну філософську систему, специфічний стиль і форму філософського мислення, він дійсно спромігся органічно поєднати художнє і раціонально-абстрактне світоспоглядання. Універсальний алегоризм (інакомовлення), у якому предмети і явища осмислюються не в сукупності властивостей, не у цілісності, а лише в абстрактно-схематичній образності та символізмі – мистецький стиль Сковороди.

Наслідуючи традиції неоплатонізму і християнської символіки церкви, німецьких містиків та українських мис-

лителів доби Київської Русі і Просвітництва, Сковорода розглядає символи як «іпостась істини», як те, що допомагає пізнати неземне, відкриває нове бачення речей. У нього символи не мають твердого, усталеного значення, а постають як певна множинність значень, межі яких то суміжні, то перехреснюються, а інколи просто суперечливі. Та це не завадило йому в образно-символічному пошуку вести напружений діалог із власним сумлінням про правду, добро й істину.

Відповідав принципам барокової культури й антитектичний метод (метод зведення суперечливих тверджень, жодному з яких не можна надати переваги) філософування Сковороди. На його думку, антитези утворюють все у світі, складаючись у єдність (голод та несить – їжа, зима і літо – плоди, темрява і світло – день, смерть і життя – всяке створіння). Втім, гідним для себе український філософ і мислитель вважав лише певний, чітко окреслений ракурс бачення світу, у центрі якого – людина.

Одним із основоположних принципів філософської системи Сковороди є вчення про двонатурність світу. Цю тезу він повторює сотні разів із десятками відтінків, беручи в основу антитектичне розуміння буття як єдності протилежностей. Видимий матеріальний світ (Сковорода називає його по-різному: «матерія», «стихія», «земля», «плоть», «тінь», «ніч», «смерть», «попіл», «пісок» тощо) – це лише бліде відображення невидимого світу, який є реальним. Невидиму натуру або вічність, дух, істину він розуміє як Бога, нематеріальну основу всіх речей – як вічну і незмінну першооснову всього існуючого. Але невидима натура існує лише у видимій. Тобто обидві натури невід'ємні, взаємопов'язані. Оскільки невидима духовна натура існує поза простором і часом, то вічною є і тінь її – матерія, як постійною є і їх взаємна боротьба. З того, що в усьому сущому існує два ества – невидиме і видиме, Сковорода робить висновок про неможливість зникнення чи загибелі чого-небудь. Загинути ніщо не може, воно лише втратить свою тінь. І пояснює це аналогією: художник намалював оленя, потім стер фарби. Малюнок зник, а образ оленя не може зникнути.

Принцип двонатурності світу Г. Сковороди органічно пов'язаний з його вченням про три світи: великий, або макрокосм (Всесвіт); малий, або мікрокосм (Людина); світ символів, або Біблія.

Великий світ складається із численних світів як «вінок із віночків», першоосною якого є чотири елементи – вогонь, повітря, вода й земля. Макрокосм Сковорода поділяв на старий світ (бо його давно всі знають) і новий світ, що відкривається лише тим, хто за видимим бачить невидиме. Тому новий світ він тлумачить як вічний, незмінний, а старий світ – як мінливий, рухливий. Однак питанням великого світу Сковорода надавав небагато уваги: рівно стільки, скільки необхідно для розуміння проблем малого світу – людини як центральної ідеї його філософії.

Таким чином, на тематику й особливо на стилістику європейського літературного бароко загалом і українського зокрема впливало прагнення не лише протилежності багатьох елементів світу, але й їх єдності.

Барокові ознаки творчості Сковороди:

- основоположний символізм;
- авторська картина світу (існування трьох світів – макрокосму (Всесвіту), мікрокосму (Людини) і світу символів (Біблії), який стає ключем пізнання двох попередніх світів);
- духовний світ особистості – арена одвічної боротьби добра і зла;
- вагання між життєлюбством та аскетизмом;
- кордоцентризм.

Вчення про малий світ – основа його філософської системи. Сутність малого світу – людини (як і великого) – Сковорода розкриває, виходячи з концепції двонатурності світу. У людині, як і в усьому існуючому, є видиме і невидиме, тілесне і духовне, тлінне і вічне, зовнішнє і внутрішнє. Свого справжнього вияву, власне людського буття людина набуває не з появою тілесності з її чуттєвими властивостями, а лише за умови осягнення нею невидимості, глибинних внутрішніх духовних джерел. Тому принцип «пізнай себе» проходить крізь усі його філософські твори. Він постійно повторює: «побач самого себе», «слухай себе», «поглянь у себе самого».

Оскільки, за мистецьким узагальненням представників бароко, людина поєднує у собі добро та зло, тонкий розум і темний безум, самообмеження та прагнення до розкоші тощо, творчість Сковороди теж отримала різку зміну тональності, зображає внутрішні «бурі», про що може свідчити хоча б пісня 19 «Саду», в якій автор зображає свій душевний стан:

«Ах ты, тоска проклята! О докучлива печаль!

Грызеш мене измлада, как моль платья, как ржа сталь.

Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!

Гдѣ ли пойду, все с тобою вездѣ всякий час.

Ты, как рыба с водою, всегда возлѣ нас.

Ах ты, скука! ах ты, мука, люта мука!»[3, с. 20]

Але вірш завершується оптимістично, бажанням поета зламати настрій розпачу, перебороти свої страждання й вагання: «Прочь ты, скука! Прочь ты, мука! С дымом, с чадом!».

У духовному самопізнанні Сковорода вбачав ключ до розкриття таємниць буття світу і самої людини. Процес самопізнання, спрямований на осягнення невидимої натури в людині, він розглядав як Богопізнання. Істинна людина і вічність, Бог та Христос – суть те саме, стверджував Сковорода. Допомагає людині пізнати в собі Бога Біблія, або третій світ – світ символів, як самостійна реальність. Біблія, на думку Сковороди, «є аптека, набута Божою премудрістю, для лікування душевного світу, не виліковного жодними земними ліками».

Сумніви, суперечності, внутрішня дисгармонія забарвили європейську культуру трагічними почуваннями: розгубленістю, трагічною роздвоєністю між гуманістичними мріями та християнським благочестям, відчаєм від усвідомлення недосконалості людського буття. Та у творчості Г. Сковороди ці емоції відсутні, він не впадає в песимізм та зневіру, не втрачає високі гуманістичні ідеали. Письменник вірить у можливість подолання суперечностей, закладених у гріховній природі людини. Г. Сковорода розмежує життєві цінності на натуральні, породжені потребами тіла, й вищі, що задовольняють високі моральні прагнення.

Так, у першій строфі пісні 17 «Саду» «Блудница мир, сей темный свет», тобто світ і те горе, яке панує в ньому, наводять на поета жах:

«Видя жития сего я горе,

Кипящее, как Черное море,

Вихрем скорбей, напастей, бед.

Разслаб, ужаснулся, поблед,

О горе сущим в нем!»[3, с. 20]

Мислитель доби бароко Б. Паскаль вважає, що в людській душі вирує постійна міжусобиця розуму та пристрасті, від чого вона постійно страждає, завжди її розривають суперечності. Чи характерна ця ознака для творчості Сковороди?

Г. Сковорода проповідує культ сильної людини, яка зміла перебороти в собі гординю, себелюбство: «Кожний, хто обожнив свою волю, є ворогом Божої волі і не може увійти в Царство Боже».

Бароко на принципово новому рівні визначило два полюси духовного всесвіту, що з них одним була природа (у широкому розумінні), а другим – Бог. У збірці Г. Сковороди «Сад божественних пісень» подані прекрасні зразки пейзажної лірики. Для цих замальовок характерне використання засобу психологічного паралелізму. Вони можуть сприйматися як відверте протистояння, але й неподільна єдність протилежностей. Вони сприяли пошуку відповідей та шляхів вирішення, створення нових філософських та мистецьких систем, виникнення нових і необхідної трансформації старих жанрів і форм.

Яким чином знайшла відбиток проблема природа і Бог у бароковій поезії та творах Сковороди?

Для тогочасної людини існували два можливі шляхи вирішення проблеми природа та Бог. Перший з них – безпосередня втеча до усамітнення за своїм Богом, що знайшло вияв у розквіті теології, у відродженні духовних жанрів літератури, цікавості до готичного стилю у пластичних мистецтвах. Другий шлях також, зрештою, приводив до єднання з Богом, але був плутаним і тернистим – це був «шлях через світ».

Фрагмент з 2 пісні:

«Омый всѣ членов роды, дабы возлетѣть до небес,
Ибо сердцем нечист не может бога узрѣть» [2].

Фрагмент з 5 пісні:

«Мы же секрет сей небесный
Всегорящим сердцем чтим
И, хоть как скот безсловесный,
Из-под Христа сѣно ядим.
Поколь, в мужа совершена
Взросши, возможем блаженна
Самаго бога вкусить». [2]

Фрагмент з 11 пісні:

«О роде плотскій! Невѣжды! Доколь ты тяжкосерд?
Возведи сердечны вѣжды! Взглянь выспръ на небесну
твердь.

Чему ты не ищеш знать, что то зовется бог?

Чему не толчеш, чтоб увидѣть его ты мог?

Бездна бездну удовлит вдруг». [2]

«Сад божественних пісень» Григорія Сковороди є збіркою віршів на релігійно-філософські теми. Тексти віршів насичені біблійними цитатами та алюзіями. Тут можна прочитати цитати з канонічних книг Біблії, а саме: Євангелія, Псалтиря, Апостольських послань Петра та Павла, книг пророків Амоса, Даніїла, Ісаї, Іони, Захарії, Єремії та неканонічної книги Ісуса, сина Сірахового.

На сторінках «Саду божественних пісень» є також цитати з богослужбових текстів і молитов. Видається очевидним, що Сковорода, який деякий час був співаком придворної капели, добре знав не тільки Біблію, але й богослужіння.

Надписом першої пісні є цитата з 118 псалма: «Блажени непорочнии в путь, ходящии в законе Господни» [3, с. 20]. Цей псалом має особливе значення на заупокійному вечірньому богослужінні, яке називається парастас. Його читають під час церковного відспівування людини. Тобто цей вірш наводить християнина на роздуми про нетривалість людського життя і необхідність підготовки до вічності.

У четвертій пісні надписано: «С нами Бог, разумеите языцы» [3, с. 26]. Ці слова є у книзі пророка Ісаї (Іс.8:10). У православному богослужінні цей вислів пов'язаний з великим повечір'ям у Святвечір Різдва Христового та Богоявлення.

У тексті п'ятої пісні є такі слова: «Дева херувимов главна» [3, с. 28]. Це перифраз давньої молитви «Достойно есть», що звеличує Богородицю. Слова «Честнейшую херувим» серед християн сприймаються як заява про верховенство благодаті Божої Матері над ангелами. Також ця молитва щоденно, окрім Великого Посту, співається на богослужінні.

У шостій пісні є вислів: «И ты, быстротекущий, возвратися, Иордане» [3, с. 30]. Це – теж перифраз. У святому Письмі це слова 113 псалма, що сповіщали про велику подію Хрещення Господнього (Пс. 113,5).

«Там висит врач мой, меж двою злодею» [3, с. 35], – так сказано у восьмій пісні. Відомий факт, що Ісус зцілював хворих, які до Нього приходили.

П'ятнадцята пісня особлива, бо присвячена темі перебування Христа у гробі. «Лежишь во гробе, праздуешь субботу...» [3, с. 51], – так написано у першому рядку. Весь вірш є стислою формулою богослужіння Великої Суботи, коли у піснеспівах розкривається тема знаходження Христа у гробі перед Воскресінням.

Оскільки український геній зростав на церковних книгах Часослова і Псалтиря, під керівництвом дяка чи священника, тому не дивно, що такі елементи православного богослужіння мають місце на сторінках «Саду божественних пісень» Г. Сковороди.

«Сад божественних пісень» як зразок барокової поезії є глибоким та багаторівневим твором великого класика. Сковорода в цих піснях наслідує та продовжує стиль пророка і царя Давида, мудрого царя Соломона, творців богослужбових текстів І. Дамаскіна, К. Маюмського, Ф. Начертаного, Р. Сладкопівця.

Мудрість, виражена в Біблії, випробувана віками, тому заперечувати її – нерозумно. Водночас він застерігає від буквального тлумачення змісту Біблії, оскільки, окрім зовнішнього вияву, тобто словесних знаків, вона має втаємничений духовний, невидимий світ. Сковорода поділяв точку зору, згідно з якою давні мудреці передавали свої думки не словами, а образами, тобто символами. Тому Біблія для нього – особливий світ символів, центральним серед яких є Сонце, що символізує істину, вічну натуру, або Бога. Головна мета кожного символу Біблії – допомогти людському розуму пізнати духовні начала, невидимості. Тож завдяки третьому символічному світові невидимий світ стає видимим, досяжним для людського сприймання.

Отже, вся філософська система Сковороди у своєму внутрішньому естві пронизана антитезами видимого і невидимого світів, що постають у найрізноманітніших ракурсах. Це засвідчує, з одного боку, сприймання буття всього суцього у стані постійного неспокою, взаємодії протилежностей, а з іншого – така антитетичність є вираженням абсолютної повноти буття, в якій зливаються протилежні ознаки, що містять у собі все існуюче. З огляду на таку світоглядно-методологічну позицію Сковороди Д. Чижевський назвав його найвизначнішим представником традиції античної та християнської діалектичної методи.

Принцип двонатурності світу й ідея трьох світів Сковороди підпорядковані основному об'єкту його філософування – духовному світу людини, проблемі її щасливого буття. Звідси й глибока етизація його філософського вчення, виразна етико-гуманістична спрямованість. Митець переконував, що кожна людина спроможна досягти щастя

шляхом морального самовдосконалення, актуалізуючи у собі «внутрішню людину» – Бога.

«Сей огнем адским не жжется,
Сему жизнь райска живется.
О, грѣх-то смерть родит, живу смерть наводит,
Из смерти ад; душу жжет глад.
О, смерть сія люта!
Блажен, о блажен, кто с самых пелен
Посвятил себе Христови,
День, ночь мыслит в его словѣ,
Взя иго благое и бремя легкое,
К сему обык, к сему навьк.
О, жребій сей святой!» [2]

Центром цього складного процесу є серце – духовна субстанція, джерело життєдіяльності людини, яке він отожднює з Богом, Словом Божим, розрізняючи водночас «досконале серце», «нове», що зазнало духовного переродження, і «старє серце», що передує народженню нового.

Фрагмент з 2 пісні:
«Ибо сердцем нечист не может бога узрѣть,
И нельзя до сих мѣст земленному долетѣть». [2]

Фрагмент з 4 пісні:
«Мы ж тебе рожденному, Гостеви блаженному,
Сердца всѣх нас отверзаем, в душевный дом призываем.
Пѣснь спѣвая, восклицая,
Веселящися, яко с нами бог!» [2]

Фрагмент з 9 пісні:
«Голова всяка свой имѣет смысл;
Сердцу всякому своя любовь,
И не однака всѣм живущим мысль». [2]

Фрагмент з 14 пісні:
«Сердце пробуждает сквозѣ,
Руцѣ связанны и носѣ.
Как избѣгнуть сѣти?» [2]

Фрагмент з 20 пісні:
«Кто сердцем чист и душею,
Не нужна тому броня,
Не нужен и шлем на шею,
Не нужна ему война.
Непорочность – то его броня,
И невинность – алмазна стѣна,
Щит, меч и шлем ему сам бог». [2]

Необхідною передумовою на шляху людини до щастя є дотримання нею принципу «спорідненої» («сродної») праці – її відповідності тому вищому, розумному і справедливому началу, що визначає сенс людського буття. Вона дає людині впевненість, відчуття повноти свого буття, душевний спокій, веселість духу тощо. Будучи легко здійсненою, «споріднена» праця приносить людині насолоду не стільки своїми наслідками, винагородою чи славою, як самим своїм процесом. Вона не лише забезпечує людське матеріальне благополуччя, а й є важливим засобом духовного самоствердження, самовдосконалення людини, здоров'я її душі, а отже, і щастя.

Фрагмент з 3 пісні:
«Щастлив тот и без утѣх, кто побѣдил смертный грѣх.
Душа его – божій град, душа его – божій сад». [2]

Фрагмент з 25 пісні:
«Бдеш, хочешь нас оставить?
Бдѣ же весел, цѣлый, здравый,

Будь тебе вѣтры погодны,
Тихи, жарки, ни холодны;
Щастлив тебѣ путь вездѣ отсель будь! <...>
Радуйся, страна щастлива!
Пріймеш мужа добротлива.
Брось завистливые нравы!
Вѣрен его есть познавый.
Щастлив на степень, конец на блажен». [2]

Саме щастя вбачав філософ у чистоті сердечній, у рівності духовній, утверджуючи це своїм власним життям.

Мотив «блукань у світі», як усвідомлення його складності, суперечливості, невлаштованості, а іноді й відвертої хаотичності, ворожості до людини, та все ж таки нероздільності з нею, а відтак необхідності збагнути його і спробувати відновити колишню гармонію, надихав практично всіх митців епохи. Це був час великої одиссеї духу. «Світ ловив мене, але не піймав», – констатує Г. Сковорода.

У творчості Г. Сковорода звертає на себе увагу розмах задумів, широчінь обраних тем, наполегливі спроби змалювати світ цілком, з'ясувати його устрій. Шукачі інтелектуальних пригод серйозно розкладали світобудову на елементи разом з Дж. Донном (поема «Анатомія Світу»), не дуже серйозно розглядали світ по частинах разом з епіграматистом Д. Братковським (зб. «Світ, розглянутий по частинах»), блукали в «Лабіринті світу» разом з П. Кальдероном або вивчали «Світ зсередини» разом з Ф. де Кеvedо.

Розуміння світобудови як чогось надзвичайно складного, несталого вимагало адекватних засобів вираження. Не дивно, що в літературі тих часів улюбленими образами-символами виступали не лише лабіринт чи ярмарок (мотив «блукань у світі»), або театр (мотив мінливості чи зрадливості, несправжності людського буття), але й старець Протей, чарівниця Цирцея, німфа Ехо. До речі, образ світу-театру сягає часів античності, беручи початок у творах Сенєки й Епіктета. Свій своєрідний та оригінальний театр створює Г. Сковорода, подаючи діалогізовані філософські трактати з актуальних проблем людського буття, яким успішно можна надати сценічного втілення.

Пройшовши складний шлях боротьби із зовнішнім «світом», який, попри всі зусилля, так і «не впіймав» його, Сковорода дійшов висновку, що «коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне – то й усе світле, щасливе, бажане. Оце є філософія».

Отже, ці бодай штрихові окреслення наразі дають підстави стверджувати про типологічну спільність творчості Г. Сковорода та європейського бароко.

Література

1. Градовський А.В. Українська палітра на європейському тлі: формування у майбутніх учителів-словесників навичок компаративного аналізу художнього твору / А.В. Градовський. – Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А., 2011. – 220 с.

2. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: У 2-х т. – К., 1973. – Т. 1. – С. 60-90.] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov103.htm>

3. Сад Божественних пісень / Підготовка тексту, передмова та коментарі Л. Ушкалова. –Х.: Майдан, 2011. – 128 с.

Literatura

1. Hradovs'kyu A.V. Ukrayins'ka palitra na yevropeys'komu tli: formuvannya u maybutnikh uchyteliv-slovesnykiv navychok komparatyvnoho analizu khudozhn'oho tvoruv / A.V. Hradovs'kyu. – Cherkasy: PP Chabanenko Yu.A., 2011. – 220 s.

2. Skovoroda Hryrohiy. Povne zibrannya tvoriv: U 2-kh t. – K., 1973. – T. 1. – S. 60-90.] – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov103.htm>

3. Sad Bozhestvennykh pisen' / Pidhotovka tekstu, peredmovna ta komentari L. Ushkalova. –Kh.: Maydan, 2011. – 128 s.

Градовский Анатолий, Галушко Максим. Творчество Г. Сковороды в контексте европейского барокко

В статье делается попытка проанализировать литературное наследие Г. Сковороды в контексте европейского барокко.

Выделены основополагающие идеи этой эпохи в европейском мировоззрении и его воплощение отдельными представителями в образцах литературы философской и художественной.

Отдельно выделены черты художественного стиля Сковороды; основополагающий символизм, авторская трехкомпонентная картина мира, духовный мир личности как арена вечной борьбы добра и зла, колебания между жизнелюбием и аскетизмом, кордоцентризм.

Авторы сосредоточивают внимание на анализе сборника Г. Сковороды «Сад божественных песен». Констатируется, что значительное влияние на поэзию имела религиозная литература и богослужебные тексты.

Изучены основные темы поэзии. Так, в частности, проанализированы достоинство и святость, душевные порывы и тревога, ключевые понятия, такие как «Бог», «сердце», «счастье» и др.

Ключевые слова: барокко, Сковорода, «Сад божественных песен», поэзия.

Anatoliy Gradovsky, Maksym Galushko Works by H. Skovoroda in the context of European baroque

Works by H. Skovoroda in the context of European baroque are analyzed in the article.

The fundamental ideas of this artistic style in the European outlook and their embodiment in the samples by representatives in philosophical and artistic literature.

Individual artistic style of H. Skovoroda has been studied. The underlying symbolism, author triple picture of the world, the spiritual world of the individual as an arena of the eternal struggle between good and evil, wavering between love of life and asceticism, cordocentrism were found.

The analysis of the collection "Garden of Divine Songs" by H. Skovorodahas confirmed that there was a significant influence on poetry by religious literature and liturgical texts.

The main themes of poetry are defined. Thus, for example, analyzed the key concepts such as the "sanctity", "God", "heart", "happiness", "road" etc.

Keywords: Baroque, Skovoroda, "The Garden of Divine Songs", poetry.

УДК 821.101.2-92.09 «18»

Альманахи «З-над хмар і долин» і «З потоку життя»: спроба запровадження європейського культурного простору

Вадим Лубчак,

аспірант Інституту літератури

імені Т.Г. Шевченка НАНУ

Стаття присвячена історії виходу у світ південноукраїнських літературних альманахів «З-над хмар і долин» (Одеса, 1903) і «З потоку життя» (Херсон, 1905) та їхньої ролі в літературній дискусії 1901–1904 рр. У матеріалі акцентується увага на публічних зверненнях упорядників та видавців альманахів до українських письменників з проханням працювати над новими темами та формами, активніше звертати увагу на кращі зразки європейського мистецтва, відмовлятися від народницької манери подачі матеріалів та більше працювати в напрямку модерну.

Ключові слова: літературна дискусія, альманах «З-над хмар і долин», альманах «З потоку життя», модернізм, літературна критика, редактор.

Постановка проблеми

Під кінець XIX – на початку XX століття в українській літературі активно почали впроваджуватися нові принципи художнього мислення, що відображалося значними естетичними зрушеннями: жанрово-стильове оновлення красного письменства, активне розширення тематичних горизонтів, пошук новітніх форм реалізації художніх ідей.

Нова генерація українських письменників, за висловом І. Франка, «прагнула цілком модерним європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу» [11, с. 110]. Відтак зародилася дискусія про шляхи розвитку української літератури, яка чітко продемонструвала кризу романтико-народницького світосприйняття, етнографічних ознак творчості, дидактичного спрямування, тяжіння до реалістичних, традиційних літературних форм. Антитезою народництву у літературі став модернізм як система з відмінними естетичними координатами та стильовими орієнтирами.

Ініціаторами літературного «оновлення» на початку XX ст. насамперед стають ідейні натхненники — упорядники, редактори та видавці неперіодичних літературних збірників авторів-сучасників — Микола Вороний, Михайло Коцюбинський та Микола

Чернявський. А своєрідною спробою апробації модерністичного письма на широкій аудиторії — підготовлені та видані ними південноукраїнські літературні альманахи «З-над хмар і долин» (Одеса, 1903 р.) та «З потоку життя» (Херсон, 1905 р.).

Постановка завдання

У межах окресленої проблеми постає питання: яку роль в розвитку української літератури відіграли південноукраїнські альманахи «З-над хмар і долин» і «З потоку життя», чи виконали вони поставлені завдання та що стало першопричиною до виникнення літературної дискусії 1901–1904 рр.

Спроба відповісти на поставлені запитання складає мету пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу

Одним із перших з закликом до оновлення художніх прийомів, посилення уваги до витонченої краси виступив Микола Вороний, який підготував альманах «З-над хмар і долин». На етапі упорядкування збірника поет закликав письменників надсилати йому твори, не обтяжені реалістичним підходом, у яких було б «хоч трошки філософії», «клаптик... того далекого блакитного неба, що від віків манить нас своєю недосяжною красою, своєю незглибною таємничістю» [1, с. 14]. Естетична витонченість вічної краси, недосяжна

блакить мрій, мистецтво як самоціль, водночас патріотична наснага стають орієнтирами нового модерного оновлення української літератури. Свою відозву, у якій окреслено мистецькі напрямки для художніх творів, що планувалися для публікування у збірнику, Вороний надрукував 1901 р. на сторінках «Літературно-наукового вісника».

З легкої руки Сергія Єфремова (критичний відгук у статті «В поисках новой красоты» [2]) звернення Вороного до письменників увійшло в історію літератури як «перший маніфест українського модернізму». А, по суті, це була практична спроба запровадження європейського культурного простору.

Благородна мета Вороного дати українському читачеві альманах, зміст якого можна було б поставити поряд з найкращими західноєвропейськими зразками, майже відразу ж після публікації Єфремова викликала жваву дискусію в літературно-мистецьких колах. Оглядач «Киевской старины» критикував молодих письменників передовсім за захоплення формою, експериментування за рахунок змісту, та й взагалі він доволі специфічно трактував модернізм, не вбачаючи жодних перспектив для його розвитку в українському національному письменстві: «Виключний естетизм, ця модна схоластика нашого часу, на українському ґрунті особливо виразно виявив своє вбожество, не маючи в обставинах життя тих умов, що його підпирали б, і з цього погляду доля модерністичних заходів у нас може бути цікавою ілюстрацією в історії модернізму взагалі» [3, с. 559].

Треба сказати, що стаття Єфремова, яка поклала початок літературній дискусії 1901–1904 рр., стосувалася не лише творчості Вороного та альманаху «З-над хмар і долин». Роблячи аналіз актуального літературного процесу, критик згадав надруковані в 1898–1902 рр. праці кількох помітних авторів, зокрема, у досить гострій манері звернув увагу на слабкі (на його думку) місця в творах Гната Хоткевича, Ольги Кобилянської, Наталі Кобринської.

В лютневому номері «Літературно-наукового вісника» за 1903 р. надруковано редакційну замітку «В погоні за новою красою», статтю І. Франка «Принципи і безпринципність» та замітку В. Коцовського «Для прояснення неясності» — всі ці тексти стосувалися статті Єфремова.

Франко, долучившись до дискусії, підкреслював, що Єфремов у молодій літературній хвилі не розрізняє досить відмінних між собою явищ, а також надавав літературі функції «публіцистики, соціології і статистики та практичної політики».

Леся Українка, оскільки Єфремов посилався на її статтю «Малорусские писатели на Буковине», також вважала за потрібне відповісти критикові. У спеціально підготовленій статті-відгуку поетеса виклала своє теоретичне бачення «нової літератури», зокрема запропонувала аудиторії власні контраргументи щодо недоцільності ототожнювати символізм і декадентство, а також натхненно обстоювала неоромантизм. Принаймні про це можна судити з її висловлювань у приватному листуванні, адже редакція «Киевской старины» відмовилася публікувати статтю, хоча сам С. Єфремов, який отримав цю відповідь у приватний спосіб, наполягав на її публікації. Мандруючи між редакціями, рукопис тексту зрештою загубився і на сьогодні не виявлений.

Г. Хоткевич намагався заперечити Єфремову в першу чергу стосовно оцінки творів О. Кобилянської. Відразу дві статті Хоткевича були відхилені «Літературно-науковим вісником», очевидно, через

неприйнятний тон полеміки, надмірну емоційність та задиркуватість автора. «Лист д. Хоткевича» (згадуваний Єфремовим у наступній статті «На мертвой точке») був відхилений «Киевской стариной», але надрукований у 6-й книжці «Літературно-наукового вісника» за 1903 рік.

Окремою (непублічною) частиною літературної дискусії можна назвати полеміку кільканадцяти відомих письменників у листуванні. Зрештою дискусія вийшла за межі України: на неї відгукнувся польський журнал «Krytyka» (1903. — №2) [M. Przegląd]; був опублікований виступ М. Мочульського, без заголовка, передрукований під назвою «Талант, свідомий своєї мети» у збірнику «Ольга Кобилянська у критиці та спогадах» (К. 1963).

Сучасні дослідники Н. Шумило, Е. Соловей, Г. Корбич називають статтю С. Єфремова помітною складовою тогочасного літературного процесу, «своєрідним каталізатором теоретичного осмислення реалізму початку ХХ ст.» [12, с. 50]. Викликана цим виступом дискусія на початку нинішнього століття демонструвала конструктивний підхід до осмислення нових літературних явищ.

Отже, інтерес до полеміки, викликаній виступом С. Єфремова, був незаперечним, що символізувало пробудження і зростання інтересу до української літератури (і не лише в Україні), сприяючи створенню правдивого образу українства.

Щойно літературна дискусія набрала обертів, М. Вороний змушений був пояснювати окремі положення свого «Одкритого листа», опублікованого в «Літературно-науковому віснику». Зокрема, в епістолярії до М. Коцюбинського від 29 жовтня 1901 р. він пише: «Правда, такі вирази в моїх листі як «чиста штука», «усунення тенденцій» можуть збаламутити людину, бо тепер сфера штуки досить-таки збаламучена новими течіями і напрямками і репрезентант кожної такої течії по-своєму тлумачить і штуку і її завдання. Про себе скажу, що я признаю символізм і не признаю скаліченого російського декадентства, бо се витвір нездарів. Тенденційності в поетичній творчості не признаю (се вже буде фабрикація на марку), а ідейність (теж саме зміст) мусить бути, бо се ж душа твору. Формою в поезії надзвичайно дорожу, бо одно діло — псалом співати, друге діло — на волів гукати. Реалізм вважаю складовою частиною штуки, а не її цілістю. Грубого реалізму в поезії цілком не визнаю» [5, с. 170].

Зосередивши увагу на естетичному звучанні твору, витонченій, досконалій формі, «штуці заради штуки», аніж на соціальному, громадянському, Вороний практично закликав письменників до втечі від реального життя. Реагуючи на відозву та прохання долучитися до збірника, Франко пише Вороному відоме «Послання». Останній також у творчій формі відповідає. Власне «Посланням» та відповіддю Вороного і відкривається збірник «З-над хмар і долин». У поетичному дискурсі йде мова про мету «справжнього мистецтва»: воно мусить єднатися з боротьбою за гармонійне щастя людини чи стояти осторонь жорстокої дійсності.

Звернення Вороного виявило глибоку суперечливість. На думку С. Павличко, він не хотів грубо ламати реалістично-моралістичну традицію, а лише прагнув поруч із нею збудувати щось нове, сам чітко не уявляючи що саме. «Повстання проти традиції на цьому етапі не вийшло передовсім тому, що воно не передбачалося, альманах виявився еkleктичним, а нове народилося кволим. Модернізм лишився у дискурсі, не перейшовши в художню практику» [10, с. 108].

Альманах «З-над хмар і долин» (збірник творів сьогочасних авторів) вийшов в Одесі 1903 р. Завдяки редакторським здібностям, зокрема самоцензури, М. Вороному вдалося упорядкувати книжку, з рукопису якої цензура практично нічого не вилучила, що на той час було рідкісним явищем. Так, в одному з недатованих листів (припускаємо, що лист був написаний у квітні-травні) 1903 р. Вороной повідомляв Франку: «Цензура розіршила мені друкувати мій альманах «З-над хмар і долин», заборонивши дві статті (Мордовцева про Драгоманова і Липи — фантазію «Зелена сукня») і покалічивши один мій лист. Заборонені статті пришлю до «Вісника»» [9, с. 58]. Власне, про те, що цензура може заборонити статтю Мордовця, упорядник здогадувався ще на етапі підготовки тексту до друку про що й повідомляв М. Старицького ще 16 вересня 1901 р. «Поприсилали мені такі гострі річі, що боюсь, як би не зломала цензура і всього збірника. Наприклад, Мордовець прислав спомини про М.П. Драгоманова, де раз у раз взиває тих, що примусили його тікати за кордон «собаками»» [9, с. 80].

Загалом до книжки увійшли твори, що репрезентували поетів і прозаїків Галичини, Буковини та Наддніпрянщини кінця ХІХ — початку ХХ ст., які насправді належали до різних течій і напрямків. Як вже зазначалося, відкривався збірник віршем І. Франка «Миколі Вороному», за яким ішла відповідь М. Вороного «Іванові Франкові». Різноманітні погляди на мистецтво, що виявилися в цих та інших творах альманаху, підкреслювали його провідну тенденцію: письменство має бути глибоко національним та художньо досконалим. Поезію в альманасі репрезентувала лірика Лесі Українки («Ритми»), І. Франка (з циклу «Зів'яле листя»), поезії М. Вороного, В. Самійленка, П. Грабовського, О. Маковея, М. Чернявського, М. Старицького, Б. Грінченка та ін. Серед прозових творів виділяються новели М. Коцюбинського («На камені»), Г. Хоткевича («Життєві аналогії»), поезії в прозі Ольги Кобилянської («Мої лілії»), А. Крушельницького («Перед кладкою»), Є. Мандичевського («Два життя») та ін.

Ще одним заклик до новаторства в українському літературному процесі став лист М. Коцюбинського та М. Чернявського, адресований українським письменникам у 1903 р. Упорядковуючи альманах «З потоку життя», який мав би складатися винятково з творів на сучасні теми, був цілком присвячений інтелігенції та повинен засвідчити здатність української літератури реагувати на нові європейські віяння у мистецтві, Коцюбинський та Чернявський у лютому 1903 р. розіслали І. Франкові, В. Стефаникові, О. Кобилянській, І. Нечуєві-Левицькому, О. Маковею, М. Старицькому, Л. Яновській, І. Липі, В. Щурату, Панасу Мирному та іншим українським письменникам листи майже одного змісту, у яких повідомляли про намір «видати літературний збірник (поезії, новели, повісті, драматичні твори), у якому хотілось би помістити нові, ніде не друковані твори переважно з життя сучасної інтелігенції, а також на теми соціальні, психологічні, історичні та ін. ...» [4, с. 338].

У зверненні упорядники просили письменників показувати «вірний малюнок різних сторін життя усіх, а не лише якоїсь верстви суспільства».

Треба сказати, що відома на той час літературна спільнота ініціативу Коцюбинського та Чернявського, яка загалом відповідала стратегічному завданню (зокрема була покликана дбати про повноформатність українського письменства), зустріла амбівалентно.

Панас Мирний, отримавши листа з проханням долучитися своєю творчістю до збірника, висловив занепокоєння самою ідеєю створити книжку із творів про життя інтелігенції. «Невже то ви геть зовсім зречетеся творів з життя селянського, — того життя, що виробило нашу живу мову, що давно заснувалося і ще й досі дає свої живі оригінальні зразки своїх типів, а не общечоловіків?» Якщо для М. Коцюбинського питання: «Чи є у нас своя шляхта?» мало ствердну відповідь, то Панас Мирний з цього приводу вагався: «Що ж до нашої інтелігенції, то її ще досі не було, вона ще тільки починає складатися, та й то, вихована іншою школою, вона досі не подала таких яскравих зразків, щоб їх можна було назвати своїми, оригінальними... Через те і література не захоплювала їх, бо нічого було захоплювати» [7, с. 356]. Далі Панас Мирний зауважує, на його думку, найприкметніше: «Чи варто... тягти досі нашу живу літературу на диби високих матерій [...] коли б ваш захід видати збірник задля інтелігенції і тільки з життя її, — не подав у світ такої страви, що нею тільки смакували б одні і геть-то завзяті народолюбці» [7, с. 357].

Ще один класик української літератури І. Нечуй-Левицький, загалом погоджуючись із видавцями майбутнього альманаху щодо тематики українського письменства, об'єкта його зображення (а це — «усі верстви, усе життя, усіх людей, які тільки є на території українського плем'я» [8, с. 14]), у міркуваннях щодо читацької аудиторії до певної міри перегукувався з Панасом Мирним: «Селяни, тільки й читають з цікавістю ті утвори, де обписується їх життя, й, певно, позіхали з нудьги, якби їм довелось читати якогось, наприклад, «Кіна, або Генія розпусти» або хоч би й «Євгенія Онегіна». Так, надіюсь, позіхає з нудьги і наша просвічена верства, як читає утвори про народ...» [8, с. 14].

У листі-відповіді М. Коцюбинський запевнив Панаса Мирного, що не мав на меті «взагалі зречтисся творів з життя селянського», що лише прагнув «звернути увагу наших літературних сил на інші верстви суспільності, на інтелігенцію, фабричних робітників, військо, світ артистичний і т.п.» [7, с. 358].

Реалізувати задум Коцюбинський до кінця не зміг, адже, по суті, не передбачав заперечення «старого», «студій життя простонародного», іншими словами, домінуючої традиції, а всього-на-всього хотів розширити її рамки [10, с. 111].

Дослідник Я. Поліщук назвав цю ініціативу Коцюбинського та Чернявського «абстрактною, до того ж пом'якшеною евфемізмами програму» — «проектом упровадження національного модернізму». А м'який стиль заклику авторів працювати з темами «нової літератури» вчений пояснює тим, що упорядники брали до уваги консервативні переконання частини адресатів та хотіли уникнути гострої полеміки між прихильниками старого та нового стилів.

Власне м'який стиль звернення і неготовність частини авторів писати про інтелігенцію і для інтелігенції стали на заваді реалізації поставленої мети.

Відтак дослідники слушно зауважують, що, як і в усіх попередніх літературних виданнях такого типу, які декларували певний новий «напрямок», такого напрямку насправді не виявилось. Збірник репрезентував, по суті, більшість сучасних українських письменників [10, с. 112].

Попри неоднозначну оцінку ідейного спрямування майбутнього альманаху «З потоку життя», більшість авторів, яким Коцюбинський та Чернявський відправили лист-прохання подати до друку свої твори, відповіли. На заклик відгукнулися чимало як початківців, так і

вже відомих літераторів. Як результат, в альманасі було опубліковано твори І. Франка «Стріли», Лесі Українки «Було се за часів святої Германдиди», М. Вороного «Осокори», «Пустоцвіт», Б. Грінченка «Хвилі», І. Нечуй-Левицький надрукував присвячене М. Лисенкові оповідання «Гастролі», а О. Кобилянська — новелу «Ідеї». Сам же М. Коцюбинський виступив у збірнику з поезією в прозі «З глибини», а М. Чернявський опублікував декілька літературно-психологічних малюнків: «Низова течія» (із щоденника), «Легенда сокола», «З морського альбому».

Висновок

Обидва альманаси «З-над хмар і долин» і «З потоку життя» не стали визначним культурно-мистецьким явищем в українському літературному процесі, однак вже своєю появою вони засвідчили намагання прогресивної частини літераторів звернути свою творчу увагу на кращі зразки європейського мистецтва. В результаті художні твори, що увійшли до цих літературних збірників, стали свого роду «поштовхом» до рішучих змін в літературному процесі, першим «маніфестом українського модернізму» (С. Єфремов). А реакція літературної спільноти на заклики упорядників М. Вороного, М. Коцюбинського та М. Чернявського показала рівень готовності тогочасних мистецьких еліт до запровадження в країні європейського культурного простору.

В.М. Лубчак. Альманаси «З-над хмар і долин» і «З потоку життя»: попытка введення європейського культурного пространства

Статья посвящена истории выхода в свет южноукраинских литературных альманахов «З-над хмар і долин» (Одесса, 1903) и «З потоку життя» (Херсон, 1905) и их роли в литературной дискуссии 1901–1904 гг. В материале акцентируется внимание на публичных обращениях составителей и издателей альманахов к украинским писателям с просьбой работать над новыми темами и формами, активно обращать внимание на лучшие образцы европейского искусства, отказываться от народной манеры подачи материалов и больше работать в направлении модерна.

Ключевые слова: литературная дискуссия, альманас «З-над хмар і долин», альманас «З потоку життя», модернизм, литературная критика, редактор.

V. M. Lubchak. Almanacs “Z-nad khmar i dolyn”, “Z potoky zhyttia”: an attempt of European cultural space establishment

This article is dedicated to the history of publication of South-Ukrainian literature almanacs “Z-nad khmar i dolyn” (Odesa, 1903) and “Z potoky zhyttia” (Kherson, 1905) and their role in literature discussion 1901-1904. This material highlights the almanacs editors and publishers public appeals to Ukrainian writers to work on new topics and forms, to pay their attention on the best examples of European art and to refuse from folk manner and work more towards the modern.

Keywords: literature discussion, almanac “Z-nad khmar i dolyn”, almanac “Z potoky zhyttia”, modernism, literary criticism, editor.

Література

1. Вороний М. Український альманас. Відозва / Микола Вороний // Літературно-науковий вісник. — 1901. — Т. 16. — Кн. 11. — С. 14.
2. Єфремов С. В поисках новой красоты (Заметки читателя) // Літературно-критичні статті / Сергій Єфремов. — К., 1993. — 351 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. — К.: Femina, 1995. — 688 с.
4. Коцюбинський М. Твори: В 6 т. / Михайло Коцюбинський. — К., 1961. — Т. 5. — С. 338.
5. Листи до Михайла Коцюбинського / [упоряд. та комент. В. Мазного]. — Ніжин: Чернігівські обереги, 2002. — Т. 1. — 368 с.
6. Листи до Михайла Коцюбинського / [упоряд. та комент. В. Мазного]. — Ніжин: Чернігівські обереги, 2002. — Т. 2. — 344 с.
7. Листи до Михайла Коцюбинського / [упоряд. та комент. В. Мазного]. — Ніжин: Чернігівські обереги, 2002. — Т. 3. — 480 с.
8. Листи до Михайла Коцюбинського / [упоряд. та комент. В. Мазного]. — Ніжин: Чернігівські обереги, 2003. — Т. 4. — 398 с.
9. Лицар честі і краси. Микола Вороний у спогадах, листах і матеріалах / упор., передм. та прим. І.М. Лисенка. Київ.: Рада, 2011. — 208 с.
10. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко. — К.: Основа, 2002. — 679 с.
11. Франко І. Збір. творів: у 50-ти т. / Іван Франко. — К.: Наукова думка, 1976–1982. — Т. 35. — С. 110
12. Шумило Н. Гнат Хоткевич проти Сергія Єфремова: до історії відомої полеміки / Наталія Шумило // Рад. літературознавство. — 1988. — № 10. — С. 40–50.

Шановні колеги!

**Розпочалася передплата на періодичні видання
на II півріччя 2015 року**

**Передплачуйте часопис
“Українська література в загальноосвітній школі”**

Індекс: 22410

Періодичність — 12 номерів на рік

**Передплатити журнал можна в усіх відділеннях зв'язку,
починаючи з будь-якого номера**

2 квітня – Міжнародний день дитячої книги

1967 року відповідно до рішення Міжнародної ради з дитячої книги (IBBY) 2-го квітня, в день народження видатного казкаря Ганса Крістіана Андерсена, весь світ почав відзначати Міжнародний день дитячої книги, підкреслюючи тим самим важливу роль творів для дітей і юнацтва у формуванні духовного та інтелектуального обличчя нових генерацій землян.

УДК 821.161. 2: 82/1 – 93 Розвозчик**Верлібр у поезії Петра Розвозчика для дітей****Ольга Будугай,**

кандидат філологічних наук, доцент

Білоцерківського національного аграрного університету

У статті йдеться про специфіку творення верлібру в збірці поезій Петра Розвозчика для дітей «Ластівчине зілля», про роль ілюстрацій Іванни Розвозчик до віршів свого батька. Верлібри аналізуються з урахуванням дитячої рецепції віршів.

Ключові слова: поезія для дітей, верлібр, духовні цінності, образ, мотив, метафора, ілюстрація, читач.

Постановка проблеми. Поезія для дітей твориться авторами переважно в усталених, оптимальних для запам'ятовування формах силабо-тонічної системи версифікації. Однак щодали впевненіше царину дитячої літератури завойовує верлібр. На нашу думку, це явище потребує детальнішого аналізу в контексті сучасного літературного процесу. Маємо простежити, чи не втрачають такі позбавлені мнемотехнічної функції зразки лірики своєї художньої цінності в очах дитини-читача? Чи не занадто складні верлібри для дитячої рецепції?

Ю. Ковалів називає верлібром «неримований нерівнонаголошений віршорядок (і вірш як жанр), що має версифікаційні джерела у фольклорі (замовляння та інші форми неримованої чи спорадично римованої народної поезії) [4, с. 111]. На його думку, це «одна з провідних форм сучасної поезії, сприйнята як виокремлена система віршування» [4, с. 111]. Верлібр відмінний від вільного, тобто нерівно-стопного римованого вірша.

На думку П. Білоуса, «верлібр (франц. vers libre – вільний вірш) – неритмізований і неримований літературний твір, внутрішня єдність якого заснована на образності та інтонаційності» [1, с. 318]. М. Моклиця вважає, що верлібром є «вільний вірш; неklasичний вірш, який поширився у ХХ столітті як альтернативний до класичного, тобто силабо-тонічного вірша. Із повторюваних елементів у верлібрі залишається лише віршовий рядок, решта повторів або відсутні, або випадкові, епізодичні» [5, с. 167]. Вона слушно зауважує, що не кожен вірш, який має бездоганну форму, можна вважати справжньою поезією. Інколи відшліфована форма нівелює зміст. «Гладенька, приємна на слух, класична віршова форма може закривати відсутність справжнього поетичного змісту, а от вже верлібр цього не дозволяє» [5, с. 106].

Додамо, якщо це справді верлібр, а не сумлінно розписаний коротенькими рядками уривок буденної прози. Тож як створити художньо потужний і водночас зрозумілий для дитини вільний вірш? Завдання складне.

Згадаємо, що однією з важливих порад К. Чуковського дитячим поетам була вимога не порушувати його дванадцятую заповідь:

«Поезія для маленьких має бути і для дорослих поезією» [12, с. 418]. К. Чуковський застерігав, що ні за яких умов не можна допустити такого стану, коли слабкі вірші для дорослих «виявилися б хорошими для дітей» [12, с. 418]. В українській літературі для дітей є автори, яким під силу таке складне творче завдання. Серед них талановитий поет і педагог із Білої Церкви Петро Іларіонович Розвозчик. Його поетичний доробок самобутній, виважений і багатогранний.

Перу П. Розвозчика належать збірки віршів «Коні волі» (1996), «На долонях подорожника» (1998), «Земля Світоvida» (2004), «Ластівчине зілля»

(2007), «Божий дарунок» (2008). Його лірика публікувалася в колективних збірниках, у пресі Кіровоградщини, Київщини. У 2004 році за збірку поезій «Земля Світоvida» П. Розвозчику присуджено Білоцерківську міську літературно-мистецьку премію імені Івана Нечуя-Левицького. П. Розвозчик – співавтор довідника «Письменники Київщини» (2004), навчально-методичного посібника «Література рідного краю» (1997); автор чисельних методичних і наукових статей: «Душа і слово» (1997), «І виростають крила у дитячих мрій» (1998), «Літературна Київщина» (2002), «Формування громадянських почуттів як складової творчих здібностей старшокласників у процесі аналізу художнього твору» (2004).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ранні збірки поета були належно поціновані. Книжки для дітей «Ластівчине зілля», «Божий дарунок» ще очікують на увагу дослідників. Збірка «Ластівчине зілля» має особливість: поруч із творами силабо-тонічними в ній подано ряд оригінальних верлібрів. Таке поєднання в книзі для дітей є нечастим феноменом, отже, потребує аналізу.

Самобутній емоційно-мистецький світ лірики П. Розвозчика, його акровірші, верлібри, поезії для дітей аналізували Т. Біла, В. Дідківський, А. Гудима, В. Іванців, Н. Мочалова, Д. Чередниченко та ін. У бібліографічному покажчику «Літературна муза Петра Розвозчика» Т. Біла пише: «У 1997 році доля звела поета-білоцерківця з відомим літературознавцем Григорієм Авраховим, який сказав про автора збірки «Коні волі»: «Ви – абсолютний пан форми» [3, с. 6].

Високо поцінував творчість П. Розвозчика майстер української прози, Шевченківський лауреат 1996 року В. Міняйло, охоче надавши молодому поету рекомендацію для вступу до НСПУ. В. Міняйло вважає, що П. Розвозчик – це поет самобутній і навіть у чомусь таємничий. Прихильність до творчості П. Розвозчика виявляв і М. Вінграновський, котрий в останні роки життя часто приїздив на відпочинок до Білої Церкви на «шовкові води» Росі.

Редактором перших двох збірок П. Розвозчика «Коні волі», «На долонях подорожника» став досвідчений наставник, керівник літературного об'єднання «Радосинь» Д. Чередниченко. На засіданнях студії не раз лунали вірші різних систем версифікації. Верліброві також приділялася належна увага. У передмові до книжки «Коні волі» Дмитро Семенович наголосив: «Добрий хист аналітика, оповідача, промовця й педагога ми відчули на заняттях літературного об'єднання, коли говорить Петро Розвозчик про твори своїх колег» [11, с. 4]. Авторці цих рядків теж доводилося чути на засіданнях твори П. Розвозчика з вуст автора і його думки про написане студійцями. Особливо хвилювали слухачів його верлібри.

Щиро підтримував П. Розвозчика також Олег Орач, який у 90-х роках був частим гостем на Білоцерківщині. Він вважав, що вірші П. Розвозчика силою своєї образності нагадують поезію Б.-І. Антонича. Становить інтерес і відгук на книжку «Земля Світовида» лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Д. Кременя. Він зазначив, що книжка П. Розвозчика «Земля Світовида» вийшла цільною, образно монолітною, хоча тут є навіть поезії дочорнобильських часів (1983), не кажучи про вісімдесяті та дев'яності – як про-тоукраїнські за календарем і поетичним відчуттям. Тонко відчуваючи всесвіт і маленьку билину, поет ... не зрікається поетичної школи, віртуозної алітерації та ламаного ритму, тягне його й до зорової, графічної моделі, як от у поезії «Сини Світовиди» (За Т. Білою) [3, с. 7].

Дослідниця Н. Мочалова у праці «Образотворча функція кольорів у поезії Петра Розвозчика» робить слушні висновки про вміння поета малювати «різними тонами, барвами і відтінками» [6, с. 24]. В. Дідківський звернув увагу на особливості використання архетипних образів у художній тканині ліричних творів поета-земляка.

Отже, дослідники схвалили мистецький доробок П. Розвозчика. Останні ж дві книжки його лірики для дітей на сьогодні є найменш досліджені науковцями, тому наша розвідка має наукову новизну.

Мета праці – виявити специфіку художнього освоєння П. Розвозчиком жанру верлібру в ліриці для дітей на матеріалі його збірки «Ластівчине зілля», зіставити

вірші двох різних систем віршування зі згаданої книжки. Стаття може стати в пригоді вчителям-словесникам для підготовки цікавих уроків у процесі вивчення літератури рідного краю. Г. Токмань слушно акцентує: «Аксіологічною основою кожного такого заняття є патріотизм: любов до України починається з любові до малої батьківщини, поваги до її культури. Література земляків реальна до доторку (наприклад, кияни можуть торкнутися до дерев у Голосіївському лісі, про які йдеться у ліриці М. Рильського) і водночас переносить читача у неповторний художній світ твору» [8, с. 193].

Виклад основного матеріалу. Збірка «Ластівчине зілля» побачила світ 2007 року у Білоцерківському видавництві О.В. Пшонківського. Книжка присвячена внучці автора Кірі. Твори цієї збірки діти сприймають у комплексі з особливими малюнками. Увагу і дітей, і дорослих привертають ці ілюстрації, виконані талановитою художницею, донькою автора Іванною. Дівчинка не чує, але старанно малює з раннього дитинства. Вірші збірки підсилені зоровим сприйняттям малюнка. Разом вони становлять оригінальний симбіоз, який кожен читач сприйме по-своєму, «приміряє» на свій життєвий досвід, своє розуміння світу й краси.

Щоб зрозуміти твори митця про дитинство, треба подумки помандрувати в його власні ранні роки, простежити віхи становлення й гарту його таланту. Сторінки життя поета допоможуть здійснити біографічне прочитання його творів – «наведення фактів біографії автора, своєрідно переломлених у художньому полотні» [11, с. 264].

Петро Іларіонович Розвозчик народився 13 серпня 1957 року в сім'ї селян Іларіона Тихоновича та Параски Яківни в с. Вербове Голованівського району Кіровоградської області. У 1964 році Петрик пішов до першого класу місцевої «восьмирічки», яку закінчив 1972 року. Середню освіту здобув у Голованівській СШ № 1. Навчався на відмінно. Закінчив українське відділення філологічного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Тут юнак знайшов не тільки своє покликання, але й кохання. Улітку 1980 року молоде подружжя випускників університету – Петро й Марія Розвозчики – за призначенням поїхали вчителювати в Білу Церкву. Педагогічну діяльність Петро Іларіонович розпочав у колективі ЗОШ № 4. Працював також у ЗОШ № 17 і ЗОШ № 20, де й нині вчителює дружина.

У 1997 році Петро Іларіонович стає переможцем Всеукраїнського конкурсу «Учитель року-1997», йому було присвоєно звання «Заслужений учитель України». Талант, працелюбність, справжня інтелігентність, любов до дітей і до рідного слова принесли пошану й визнання. З 1999 по 2003 рік Петро Розвозчик працював завідувачем навчально-методичного кабінету української мови та літератури Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів. Працював начальником відділу довузівської підготовки Білоцерківського інституту економіки та управління Університету «Україна». Нині викладає в цьому інституті українську мову. Читає власні вірші на виховних заходах, які відбуваються в БІЕУ, а також в інших навчальних закладах Білоцерківщини. Разом з вірною дружиною й порадиницею Марією виховали трьох талановитих доньок. Анастасія вишиває, в'яже. Іванна має неабиякий хист до малювання. Катерина, як і батьки, вчителює, пише вірші. У пресі Білоцерківщини публікувалися й поезії Марії Розвозчик.

Творчу біографію поет Петро Розвозчик розпочав ще учнем 6 класу. Писав щирі дитячі вірші про матір,

Україну. Надсилав добірку поезій у газету «Зірка». Вірші не надрукували, але прийшла заохочувальна відповідь від працівника відділу пані Горської. У 1974 році написав поему «Шістдесят» на воєнну тематику. 1975 року в районній газеті було опубліковано його поезії «Чекання», «Вербівчанка», «Матері». Пробирав себе і в жанрі гумору. У 1984 році П. Розвозчик послав рукопис своєї поетичної збірки в кабінет молодого автора. Письменник М. Сом проаналізував рукопис, критикував, але й додав, що окремі строфи й рядки збірки написані рукою талановитої людини.

Тривалий час Петро Розвозчик відвідував Білоцерківське літоб'єднання «Заспів» (1988–1994), яким керували в різні роки Т.М. Шарова та В.П. Іванців. У цей час відбулося становлення молодого поета. Він брав участь у щорічному міському літературно-мистецькому фестивалі «Веселки над Россю», друкувався у місцевій пресі. Стараннями В. Іванціва в 1993 році було надруковано шість віршів поета-початківця у збірнику «Вітрила. Молоді поети Київщини».

Важливою літературною школою для Петра Розвозчика стало в 1994–1999 роках столичне літоб'єднання «Радосинь», яким керує і понині відомий поет і перекладач Дмитро Чередниченко. Це творче об'єднання називають своєрідним «літературним університетом», який згуртовує молоді національні мистецькі сили. У 1998 році П. Розвозчика було прийнято до НСПУ за рекомендаціями митців слова В. Міняйла, Т. Шаповаленко та Д. Головка. У 2004 році вийшла третя збірка поета «Земля Світовида», за яку йому була присуджена Білоцерківська міська літературно-мистецька премія імені І.С. Нечуя-Левицького. Мистецький талант і педагогічний досвід дали поштовх і до написання віршів для дітей.

На думку В. Дідківського, збірка П. Розвозчика «Ластівчине зілля» адресована «щонайперше ерудованому школяреві» [1, с. 3]. Вона передає жваві й безпосередні враження юного читача, який перебуває на лоні природи. Таке висвітлення світу дитинства схоже на життєву позицію педагога й філолога В. Сухомлинського. Не випадково він проводив для шестирічних дітей, майбутніх учнів Павлівської школи, уроки мислення на природі. Цей діалог дитини й природи стимулює творення власних думок, а не механічне заучування чужих. В. Сухомлинський високо цінував хорошу книгу для виховання дитини. Глибоко усвідомлює її значення й П. Розвозчик.

Гарні ілюстрації до книжки виконані донькою авторки Іванною. На нашу думку, книжка тільки збагатилася від її цікавих ілюстрацій. Автор прагне діалогу, в передмові закликає читачів: «Візьми й ти пензлик чи олівця і спробуй намалювати те, що підказує тобі уява, наснажена особливими почуттями, творчим натхненням» [7, с. 3]. Вважаємо, що юного мешканця Білої Церкви не можуть не надихнути на малювання ілюстрацій такі, наприклад, рядки з верлібру «Рибалка» про знайому з дитинства річку: «М'якою мотузкою тиші / прив'язаний човен до річки. / Стара-престара, аж тужава, / вколисує Рось небеса... / Дід Місяць – рибалка завзятий – / посмикує вершею ночі... / Смик-смик... А підняти боїться: / плотвиці-зірки лопонуть...» [7, с. 12].

Дитині можна легко уявити сцену риболовлі у нічну пору. Але рибалить тут сам Дід Місяць, який боїться випустити з верші плотвиці-зірки. Поезія являє собою гармонійний каскад уособлень, природа жива, давня, «аж тужава», як Рось, що вколисує нічні небеса. Асоціації автора будять уяву дитини. Ріка постає як образ архетипний. Після знайомства з цим твором нічний пейзаж на берегах Росі юний читач буде уявляти

казковим, споглядатиме його іншими очима.

Черпаючи натхнення з багатовікової історії народу, поет мудро закликає до піднесення національної та духовної зрілості юного читача-сучасника. У поезії «Храм над Россю» відчуваються християнські й патріотичні мотиви: «Над Россю знялася / дзвіниця небес / І сонце в блакиті – / Христос, що воскрес» [7, с. 64].

У вірші «Різдвяний ранок» автор створив персоналізовані образи, які нагадують давній обряд носіння дїтьми вечері на Різдво: «Прокинувся / ранок Різдвяний / сонця паляницю / зав'язав / у снігову / білу хустку / і несе вечерю / до бабусі Зими... / А бабуся / онука чекає, / морозів із клуні / не випускає, / віхолу / прив'язала / до тину, / щоб не злякала дитину». Перша частина вірша за формою є верлібром, а друга має рими «чекає/не випускає», «до тину/дитину». В образі Різдвяного ранку діти легко впізнають онука, який несе бабусі різдвяну вечерю. А бабуся прив'язала пса-віхолу до тину, щоб не злякався її онук. Рідна сцена дитинства оживає новими барвами, оскільки сили природи діють у творі, ніби люди.

Ілюстрації до верлібрів підтверджують графічність поезії, оскільки рядки творів П. Розвозчика дають цікавий матеріал художникові. Діти теж охоче візьмуться за олівці, розглядатимуть намальоване Іванною Розвозчик. Фантазія підкаже і власні цікаві деталі в малюнках. На ілюстрації до верлібру «Золоті карамельки» юна художниця зобразила сонце у вигляді писанки, діток, які з піднятими догори ручками ловлять сонячні промені-карамельки. З вірша діти дізнаються, що сонце мріє на Великдень «викотитися / на небо / Божою писанкою» і сипати «в тендітні / й спрагли / дитячі / долоньки / свої золоті / карамельки» [7, с. 62]. Для дитини несподіванкою виявляється цікаве, зрозуміле порівняння ласкавих променів сонця-писанки з цукерками. Архетипний образ сонця поєднався з характерним атрибутом дитинства – карамельками.

Проаналізуємо поезію «Ластівчине зілля», оскільки вона дала назву всій книжці. З цього силабо-тонічного зразка лірики відчутно, що автор добре обізнаний зі скарбами фольклору. В основу твору покладено народний переказ про те, що у ластівки осліпли її пташенята: «Плачуть сліпчата, малі дитинчата, / страх їх затис у чорнощій лещата» [7, с. 6]. Бідолашна мати шукала ради. Їй допоміг Вітер, який повідомив, що «сік чистеюю порятує незряток». А шукати його треба в «царстві Гладушника», де «Мураха-цариця соком живильним освятить зіниці». Незабаром радісна Ластівка повідомила Сонцю, що її «дітки прозрілі покинули закут», тобто видужали від соку рослини чистець. Це народна назва цілющого чистотілу, який люди ще називають гладушником. Поклавши в основу поезії народний переказ, автор її творчо опрацював. У результаті з'явився зворушливий твір із шасливою розв'язкою. Цей вірш засвідчує вміння поета творити гарні рими, дотримуватися ритміки твору. На сусідніх сторінках збірки мирно співіснують, а то й гармонійно доповнюють один одного зразки різних систем версифікації. Ілюстрації Іванни Розвозчик до віршів обох видів оригінальні, поетичні, філософські. Вони допомагають дитині заглянути в саму суть глибокої думки автора.

Ліричний герой поета довірливо відкриває читачеві власний морально-етичний досвід, надбаний на життєвому шляху. Як і сам автор, ліричний герой невід'ємний від світу природи. А найголовнішим у житті поет вважає любов. У передмові до книжки він пише: «Створити щось справді гарне й неповторне без любові не можна. Коли любиш своїх батька й матір, бабусю й дідуся, братика й сестричку, людей. серед яких ти

живеш. травинку й метелика, дощик і хмарку, безмежний всесвіт, стаєш крилатий душею. Тоді зможеш писати книги й картини, творити музику, будувати міжзор'яні лайнери, споруджувати Храми...» [7, с. 3]. Цим світлим почуттям насичена вся книжка, кожен її рядок.

Уява П. Розвозчика малює ряд оригінальних образів. Серед них снігова кульбабка, Великодне сонечко-писанка, небесний принц, амазонка літа, таємничі персонафіковані явища Рип-Рип і Шу-гай, смородинка-донецка Чорне Вушко, Мавповечір, Віковічний сторож лісу та ін. Малюнки допомагають дітям цих героїв краще уявити. Н. Мочалова пише: «Поет-художник тонко відчуває світ, добре розуміється в барвах природи, чудово передає всі переходи, поєднуючи силу звуків і багатство кольорів [7, с. 24].

У вірші «Прамелодія» автор нагадує про звук дзиччання працюючих бджіл як про прадавню мелодію, близьку й зрозумілу українцям. Ця комаха є символом працюючості й краси природи: «Поспішають ніжні панни / у палаці білопінні. / Лине музика бджолина / по вишневих країнах. / Прамелодія забута / ожива медовозвуко / і сонливу тишу будить, / як бабусенька онуку [7, с. 4]. Тут поет влучно вжив кілька тропів. Бджіл він назвав «ніжними паннами», а квіти – це «палаці білопінні» (епітети), а головне, що «лине музика бджолина / по вишневих країнах» (епітети). Він власну назву країни вжив у множині, підкресливши цим типовість українського пейзажу з бджілками, працюючими над вишнями в цвіту. Так, сталий архетипний вислів «вишневий садок» переріс у самотні, але дуже рідні нам «вишневі України». Неологізмом автора є епітет «ожива медовозвуко». Зрозумілим для сприйняття юного читача є порівняння «сонливу тишу будить, / як бабусенька онуку» [7, с. 4].

Про бджілок поет згадує також у творі «Пісні України». Взимку дерева мріють «нести у світ свою зелену пісню», а навесні «пісня ніжно-біла чекатиме своїх маестро-бджілок» [7, с. 77]. Отже, зелені шати і білі пелюстки цвітіння дерев автор порівняв з піснями України. А ще згадав про «небес блакитні луки». Це дуже рідні нам символи, які будять теплі почуття, виховують любов до рідної землі, до всього живого.

Природа одухотворена, жива. Тому автор активно послуговується персонафікацією. Наприклад, у вірші «На переправі»: «У човні відпливає Літо. / До Росі підійшов близько-близько – / З «Олександрії» плечистий дубисько. / Пригладив хвацько вуса козацькі, / руку приклав до чола, / чи далеко матуся його відпливла?.. [7, с. 39]. Для мешканців Білої Церкви образ парку «Олександрія» з могутніми дубами на берегах «шовкових вод» Росі перегукується з образом Батьківщини, яку оберігають захисники-козаки.

До дуба як образу-символу могутності роду автор звертається у верлібрі «Листочок». Тут переважають тужливі осінні мотиви, але дуб несхитно стоїть, у нього шукає захисту листочок-правнук: «Мерзлякуватий листочок / скоцюрбився / від студеного вітру / і, / вхопившись / за / шкарубку / руку / прадіда-дуба, / німечим, / шарудявим / голосом / став нарікати / на осінь» [7, с. 46]. Ця поезія частково перегукується мотивами з верлібром Д. Чередниченка «Листок тополі». У Д. Чередниченка листок тополі порівнюється із зеленим дзеркалом, у яке «небо задивляється» «на свою висоту». «Художники-хмари / Його розмалюють смутком, / Холодом і тривоогою. / А вітер-дитина / Усе зітре, / І знову веселе небо / Задивляється в листок тополі / На свою висоту» [10, с. 211]. В обох верлібрах наявні образи листочків і вітрів. Листочок тополі ще зелений і може віддзеркалювати небесну височину.

Листочок дуба нарікає на холод «німечим шарудявим голосом», бо дуже мерзне пізньої осінньої пори, шукає захисту. Образи вітру різняться силою (студений осінній вітер у вірші П. Розвозчика і пустотливий літній вітер-дитина у творі Д. Чередниченка). Обидва автори знайшли самотні художні родзинки для змалювання подібних образів.

У творі «Віковічний сторож лісу» П. Розвозчик описує «поверхи» старого дуба, який стоїть «статечно і гордо»: «На підмурку коріння / стоїть / його перший / несхитний поверх, – / товстостінний, / широкий, / у кілька обхватів. / А другий – / ого-який поверх! / високий такий, / що торкається хмар. / Весною і влітку / тут зелень тужава...» [7, с. 58]. Сучасній дитині зрозуміле порівняння ярусів дерев з поверхами висотного будинку.

Персонафіковані образи нагадують героїв казок і дум, як-от у верлібрі «Кобзар»: «Дощ осінній закутався у свиту / та й мандрує по світу / сліпим кобзарем. / Взяв собі Вітра за поводиря [...]. / Дерева гілками / старцеві очі / від сліз витирають / і вказують / поводиреві, / як простувати / на Січ небесну...» [7, с. 44]. Генетична пам'ять читача підказує паралелі в житті українця й прихильної до нього природи, представлені стихіями дощу, вітру, царства дерев. Лексеми «свита», «сліпий кобзар», «поводир», «Січ» переносять у сиву козацьку давнину, допомагають дитині зростати носієм українського менталітету, відчувати архетипні образи на рівні вібрацій. Така поезія виховує патріота й естета водночас.

Отже, автор майстерно користується такими художніми засобами: короткими риторичними реченнями (питальними й окличними), порівняннями, епітетами, персонафікацією, метафорою, що увиразнюють картини природи і стан ліричного героя. М. Моклиця зауважила, що «простота верлібру оманлива. Насправді поетові легше писати класичні вірші, хоча вони потребують інколи значних зусиль» [5, с. 107]. Верлібри П. Розвозчика засвідчують поетичну зрілість майстра і самотність.

Світ природи й дитинства гармонійно сплелися в доробку митця. Твори для дітей спонукають не бути байдужими до екології України, любити все живе навколо, дбати про рослини і тварин. Цей світ природи населяють і фантастичні персонажі, які будять уяву юного читача. У верлібрі «Чорне вушко» автор оригінально зобразив рослину, відому дитині з ранніх років: «Кущик малий, / мов цуценятко, / до матері лащитья, а вона – / галуззям похитує: / – Дай-но сховаю тебе / од вітриська злого, / смородинко Чорне Вушко!..» [7, с. 41]. Відсутність рим компенсується зверненням автора до образу рослини, близької уяві дитини, а також вживанням пестливої лексики, вибором форми твору у вигляді діалогу мами й дитини. Верлібр важче запам'ятати через брак рим, але цілком можливо зрозуміти сенс сказаного у наведеній вище формі навіть малому читачеві. Материнську любов смородинки поет протиставляє «вітриську злому» і викликає симпатію читача, котрий мимоволі зіставляє поведінку мами-смородинки і власної неньки. Отже, дитячого досвіду вистачить для осягнення мотиву материнської любові до дитини у зазначеному верлібрі. А оригінальне ім'я Чорне Вушко спонукає читача бути спостережливим, уважним до зовнішнього вигляду чорної смородини, персоналізує природу. Наближає до світу дитини й несподіване порівняння кущика смородини з цуценятком.

П. Розвозчик надихає юного читача: «Кожна людина – талановита! Варто тільки напружити свій інтелект і

фантазію, силу волі. цілеспрямованість... А найголовніше – бути одержимим любов'ю, творити світ краси і добра! [7, с. 3]. Тема спадкоємності поколінь актуальна для П. Розвозчика. Митець не втрачає зв'язки з національними цінностями народу, з витокami його мистецтва, моралі, гуманістичних звичаїв.

Висновки. Отже, П. Розвозчик демонструє гарне вміння творити і силабо-тонічну поезію, і верлібри. У досить складній формі верлібру він зумів доступно передати малому читачеві непроминальні моральні цінності. Ця мета досягнута автором за допомогою ланцюжків насичених персоніфікацій, поєднання архетипних і оригінальних авторських образів, котрі будять у дитячій свідомості генетичну пам'ять праукраїнця, уяву, створюють особливий етноколотит. Генетична пам'ять допомагає маленькій людині з невеликим життєвим досвідом осягнути сказане поетом. Дитина вчиться відрізняти добро від зла, цінувати живі традиції народу, його історію, культуру. Тексти поезій П. Розвозчика разом з малюнками доньки Івонни складають гармонійну цілісність, оскільки ілюстрації увиразнюють і орнаментують виражене словом, сприяють особливій багатоплощинній рецепції лірики. У подальших студіях актуальним може стати дослідження специфіки акровіршів останньої збірки П. Розвозчика «Божий дарунок».

Література

1. Білоус П. В. Вступ до літературознавства : навч. посібник / П.В. Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 336 с.
2. Дідківський В. З любов'ю до людини // Розвозчик П. Земля Світовода: поезії. / П.І. Розвозчик. – Біла Церква : Буква, 2004. – С. 3-4.
3. Літературна муза Петра Розвозчика : бібліографічний покажчик / авт.-уклад. Т.Г. Біла. – Біла Церква : Білоцерківська міська ЦБС, 2007. – 26 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
5. Моклиця М. Основи літературознавства : посібник для студентів / М. Моклиця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 192 с.
6. Мочалова Н.С. Образотворча функція кольорів у поезії Петра Розвозчика / Н.С. Мочалова. – Біла Церква : Білоцерківська міська ЦБС, 2005. – 26 с.
7. Розвозчик П. Ластівчине зілля: збірка поезій / П. Розвозчик. – Біла Церква : Видавець Пшонківський О.В., 2007. – 80 с.
8. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник / Г.Л. Токмань. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.
9. Токмань Г.Л. Формування активного читача української художньої книги як завдання вчителя-філолога / Г.Л. Токмань // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. – Рівне : Дятлик М., 2013. – С. 262–270.
10. Чередниченко Д.С. Листок тополі / Дивосвіт «Веселки»: антологія літератури для дітей та юнацтва : В 3 т. // упор. та бібліогр. довідки Чайковського Б.Й. та ін. – К.: Веселка, 2005. – Т. 3. : Укр. література. – С. 211.
11. Чередниченко Д.С. Поет і педагог // Розвозчик П. Коні волі : поезії / П. Розвозчик. – К. : Спілка письменників України, 1996. – С. 3–4.
12. Чуковский К. И. От двух до пяти. / К.И. Чуковский. – М.: «Эй-Ди-Лтд», 1994. – 463 с.

Петро Розвозчик

Ластівчине зілля

ПОЕЗІЇ

Петро Розвозчик

БОЖИЙ
ДАРУНОК

В статье речь идет о специфике создания верлибра в сборнике поэзии Петра Розвозчика для детей «Ласточкино зелье», о роли иллюстраций Ивонны Розвозчик к стихам своего отца. Верлибры анализируются с учетом детской рецепции стихов.

Ключевые слова: поэзия для детей, верлибр, духовные ценности, образ, мотив, метафора, иллюстрация, читатель.

In article it is about specifics of creation of a free verse in the collection of poetry of Pyotr Rozvozchik for children "Potion of swallow", about a role of illustrations of Ivanna Rozvozchik to verses of the father. Free verses are analyzed taking into account children's reception of verses.

Keywords: poetry for children, free verse, cultural values, image, motive, metaphor, an illustration, reader.

Вивчення образів-персонажів на основі стандартної літературознавчої схеми

Юрій Бондаренко,
доктор педагогічних наук,
професор Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Статтю присвячено методиці аналізу образів-персонажів із допомогою стандартної літературознавчої схеми. У ній подано саму схему, а також систему знань і вмінь, які можна формувати з її допомогою, розглянуто різні аспекти здійснення зазначеної роботи.

Ключові слова: літературознавча схема аналізу образів-персонажів, ім'я героя, позасюжетні елементи, дії і вчинки, мова персонажа, авторська оцінка та ін.

Існує два варіанти руху дослідницької думки під час аналізу образів-персонажів: від внутрішніх якостей до засобів їх створення і, навпаки, від засобів – до психологічної характеристики. Осмислення на основі стандартної літературознавчої схеми – це другий із названих способів. Його треба розглядати як окремий і самодостатній шлях означеної роботи.

Сама схема має такий вигляд:

1. Ім'я героя як засіб його характеристики.
2. Портрет.
3. Дії та вчинки персонажа.
4. Особливості його мови.
5. Думки та почуття.
6. Оцінка героя іншими дійовими особами.
7. Позасюжетні елементи (пейзажі, інтер'єри, описи речей, екскурси в минуле, авторські відступи) як засоби характеристики.

8. Авторська оцінка: пряма і опосередкована.

9. Образ-персонаж як характер і тип.

Здатність використовувати подану схему включає в себе комплекс знань та умінь, якими школярі повинні володіти у площині практичної аналітики.

Отже, учні повинні **знати**:

складові частини поданої схеми;

їх змістове наповнення та роль у розкритті внутрішнього світу персонажів, що вивчаються.

Уміти: використовувати подану схему в процесі аналізу образів-персонажів; давати оцінку літературним героям, осмислюючи засоби їх творення та риси характеру, ними виражені.

Формування цих умінь відбувається поетапно і значною мірою залежить від теоретичної обізнаності дітей. Елементи схеми учні засвоюють поступово, починаючи з 5 класу. Більш простим для них є осмислення мови і вчинків героя. Складність підвищується під час роботи з пейзажем, інтер'єром, портретом як засобами змалювання внутрішнього світу. Окрему увагу треба звертати на ім'я героя та назву твору, якщо в них закладена оцінка персонажа. Опрацювання кожного засобу характеротворення має свою специфіку. Дошукуючись відповіді на запитання: чому герой зробив чи сказав саме так і як це його характеризує? у чому полягає ставлення до нього інших персонажів і чим воно зумовлене? яка роль конкретного засобу у висвітленні морального обличчя образу? і т.д., – учні та вчитель зможуть провести необхідну оцінну діяльність.

Такий підхід (від засобів образотворення – до внутрішньої характеристики) себе цілком виправдовує,

оскільки дає можливість не випустити з поля зору змістове наповнення персонажів. Ще В. Голубков застерігав від голого теоретизування, яке може перетворити вивчення літератури взагалі і образів-персонажів зокрема на порожній формалізм. «Така небезпека загрожує і викладачеві літератури, якщо він розглядатиме формування теоретико-літературних понять як дещо самодостатнє, як особливий розділ роботи нарівні з вивченням літературних творів...» [1, с. 202-203]. Тому засоби і прийоми образотворення повинні розглядатися вчителем і учнями як шлях до освоєння духовного потенціалу літературних героїв і не перетворюватися на самодостатній об'єкт вивчення.

Проте настає момент, коли всі одержані теоретичні знання треба об'єднати в цілісну систему. На цьому етапі перед школярами і має постати літературознавча схема в повному обсязі. «Сама по собі ця схема не може викликати заперечень, адже вона включає в себе найважливіші прийоми розкриття характеру героя, виділяючи які, вчителі-словесники вчать учнів аналізувати художні образи. Проте не слід під час вивчення образів-персонажів дотримуватися лише цієї схеми, щоб не перетворювати її у шаблон, що сковує можливості вчителя та учнів» [4, с.270].

У шкільному курсі української літератури, на наш погляд, в цілісному вигляді її можна почати застосовувати під час аналізу образів-персонажів із повісті «Захар Беркут» І.Франка (7 кл.).

Словесник називає всі пункти аналізу героя. Учні конспектують, а потім під керівництвом учителя знаходять у текстах елементи художньої характеристики, визначають їх смислове навантаження.

У подальшій практиці подібний вид роботи можна давати для самостійного виконання. Так формуються й удосконалюються вміння аналізувати образ-персонаж. Допоміжними прийомами в такому разі будуть виписування цитат, складання таблиць, виготовлення закладок тощо. Подаємо таблицю, створену під час розгляду образу Захара Беркута з однойменної повісті І. Франка.

Засоби творення персонажа	Зразки із художнього тексту	Змальовані риси героя
Ім'я героя	Захар Беркут ¹	Відданість громаді
Портрет	«Гірка сльоза покотилася по його старім лиці» «Захар глядів на молоду»	Любов до сина та Мирослави

	пару ясними, радісними очима»	
Дії та вчинки	«Він повиймав їм із ран стріли, повимивав рани...і заходився перев'язувати їх» «Величезний камінь, кинений з тухольської метавки руками Захара Беркута, з лускотом гуркнув на купу ворогів»	Прагнення бути корисним громаді, обізнаність з медициною, співчутливість; ненависть до ворогів
Мова	«В обороні свого села поляг мій Максим, Так воно й треба. Раз умирати кождому, але славно вмирати – се не кождому лучається»	Патріотизм, гордість за сина
Думки і почуття	«Серце його скиміло глибоко: надто сильно, всею силою своєї душі він любив свого наймолодшого сина»	Уболівання за Максима
Оцінка іншими персонажами	«Громада з увагою слухала слів свого бесідника»	Мудрість
Пейзаж	«На сході, над монгольським табором, кровавою загравою розжевірилися хмари. Світало. Повен щирої радості, глянув Захар на схід»	Упевненість у перемозі
Авторська оцінка	«Чи не ми се жиємо в тій щасливій добі відродження, про яку, вмираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тої щасливої доби?»	Мудрість

Можливості використання зазначеної схеми різні. Не варто перетворювати аналіз персонажів тільки на пошук школярами її елементів у тексті. Найкращим варіантом застосування треба вважати такий: на уроці планомірно визначаються засоби творення, але з обов'язковим осмисленням внутрішнього світу персонажа та окресленням їх художньої ролі. Однак, щоб розвивати відповідні літературознавчі вміння школярів, вказана схема повинна працювати саме як шлях аналізу.

Осмилення імені персонажа. Як і в житті, так і в художньому просторі, «особове ім'я – це ... зафіксоване слово, за допомогою якого ... здійснюється індивідуалізація, чи, як кажуть фахівці, легалізація особи» [4, с. 14]. Проте література не життя, де характер та ім'я ніяк не узгоджені, адже тут «завжди, або майже завжди, значущість імені узгоджується зі змістом персонажа» [6, с.121]. Учні повинні усвідомити: номінація героя – окремий спосіб його характеристики. В усіх художніх творах ім'я, прізвище, прізвисько наділені певним значенням, яке автор намагається виразити з допомогою образу-персонажа. З'ясування цього значення – спільна робота вчителя та учнів.

В одних ситуаціях допомога словесника незначна: декілька навідних запитань – і школярі достатньо легко пояснюють зміст власної назви та її роль як засобу внутрішньої характеристики. Це здебільшого стосується тих випадків, коли номінація досить прозоро відображає психологічний потенціал героя, його ключові риси. Так, схильність до накопичення, що асоціюється із процесом розширення, надування, пов'язана з прізвищем Терентія Пузиря (комедія Івана Карпенка-Карого «Хазяїн»), а лицарський дух, готовність до боротьби – з прізвищем Лавріна Запорожця (кіноповість О. Довженка «Україна в огні»). У такому разі осмилення імені доречніше на завершальному етапі аналізу, коли учні здатні пояснити зображувально-виразальну роль імені чи прізвища, оскільки в них уже наявне цілісне уявлення про внутрішній потенціал героя.

В інших, більш складних, випадках без уточнень учителя не обійтись. Так, зокрема, відбувається, коли власна назва пояснює психологію персонажа не безпосередньо, а опосередковано – через його властивості, пов'язані зі стильовими, проблемно-тематичними, світоглядно-філософськими завданнями, які автор пробує вирішити. Прикладом може бути народницька художня традиція XIX століття, представники якої присвячували свою творчість селянській темі. Відповідно до цього власні назви героїв у таких творах, як «Кайдашева сім'я» І.Нечуя-Левицького, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика,

«Інститутка» Марка Вовчка – це імена простих людей, причому поняття «прости» треба розуміти не тільки в соціальному, й у психологічному плані, адже персонажі стають носіями набору рис, що зумовлені селянським побутом. Важливо тільки зрозуміти, які саме значення вкладає письменник у це поняття. Для одних митців непривабливе життя селян формує грубі характери («Кайдашева сім'я»). Для інших – навпаки, патріархальні закони села сприяють становленню духовної людини. Зокрема, це стосується сентиментально-реалістичної повісті Г.Квітки-Основ'яненка «Маруся», де поняття «проста людина» означає «висока духовність». Тому й власні імена персонажів (Маруся, Наум, Василь) перетворено на означники цієї властивості.

Отже, забезпечуючи осмилення школярами власної назви героя, важливо допомогти учням подивитися на внутрішні якості персонажа крізь призму його імені, відповідно до концептуального завдання, яке воно виконує в рамках художнього цілого (тексту, стилю, світоглядної парадигми).

Робота з портретами літературних героїв.

Портрет хоч і належить до позасюжетних елементів, які знаходяться на другому плані образотворення, але його розгляд зазвичай відбувається на початку аналізу. Однак це не завжди виправдано.

Опис зовнішності може бути носієм інформації про характер, соціальне становище, світ захоплень тощо. Проте школярі (особливо в основній школі) часто розглядають його, не усвідомлюючи ролі в зображенні психології героя. На уроці треба посилювати увагу до тих портретних деталей, які виконують комплексну роль, будучи одночасно засобами зображення як зовнішніх, так і внутрішніх рис дійової особи. Робота з ними – це виявлення і пояснення психологічного значення окремого портретного штриха. У процесі шкільного аналізу необхідно досліджувати, як саме внутрішню рису, передану іншими засобами образотворення (мовою, поведінкою), відтворено з допомогою опису зовнішності. Наприклад, у героїні з роману В.Шевчука «Дім на горі» Марії Яківни «лагідне обличчя». Вона ж виявляє лагідність і в ставленні до інших персонажів. Отже, опрацювання портрета учитель повинен узгоджувати із розглядом міжособистісних стосунків героїні і тих, з ким вона спілкується, неодноразово унаочнювати названу властивість.

Якщо ж портрет створено письменником за принципом контрасту до внутрішніх якостей персонажа, це також необхідно продемонструвати на уроці. Тому в будь-якому випадку алгоритм роботи набуває вигляду двох етапів:

1. Виявлення внутрішнього потенціалу героя шляхом дослідження його різноманітних проявів.

2. Цілеспрямоване вивчення портрета з тим, щоб віднайти в ньому і проаналізувати штрихи, які теж націлені на увиразнення вже усвідомлених учнями рис характеру персонажа.

Інший варіант: учні спочатку опрацюють портрет, роблять висновок про виражені з його допомогою риси характеру персонажа, а далі досліджують їх прояви в поведінці, мові, стосунках з рештою героїв тощо.

З метою перевірки та закріплення знань учням зачитують портрети декількох героїв (можна і з багатьох творів) і пропонують зіставити, кому із персонажів вони належать.

Ще один аспект вивчення портрета полягає в тому, що він дає змогу розвивати образне мислення школярів. Словесники застосовують усне малювання, пропонують зіставити літературний опис зовнішності з портретними малюнками-ілюстраціями.

Перед усним малюванням доцільно накопичити відповідні текстуальні знання. Учні відбирають із твору портретні штрихи, використовуючи їх у процесі відтворення. Усне малювання портрета – поширений вид діяльності в основній школі, коли в дітей здатність до репродукування ще домінує над механізмами аналізу і відтворювальна уява утримується на досить високому рівні. А от у старшій школі названа робота корисна для того, щоб підтримувати образне сприйняття, яке в цей час може йти на спад, поступатися логіко-понятійному.

Оцінка малюнка, створеного ілюстратором, повинна бути спрямована на з'ясування, наскільки глибоко, точно, відповідно задуму письменника художник відтворив засобами портретування внутрішній і зовнішній образ персонажа. Учні діляться враженнями, чи таким вони уявляли героя після прочитання та аналізу тексту, у чому полягає особистісне бачення художником змалюваного образу. Корисним є і зіставлення портретів одного героя, виконаних різними майстрами пензля, осмислення, хто з художників ближче підійшов до розуміння персонажа, у чому своєрідність кожного із портретів.

Крім того, як і у випадку з іменем персонажа, необхідно пам'ятати про стильове, жанрове, світоглядно-концептуальне навантаження всього, що зображує автор, у тому числі й портретів.

Дії та вчинки. Дія героя – один із безпосередніх виявів його характеру. Школярі часто орієнтуються на вчинковість як на найбільш зрозумілий для них виразник внутрішньої якості персонажа. У поле зору потрапляють епізоди, де герої активно діють і тим самим презентують себе. На уроках літератури треба уважно оцінити кожну дію. Необхідно узагальнити й усю суму дій. Це, з одного боку, дасть змогу зрозуміти багатогранність персонажа, а з іншого – побачити ті його властивості, які помітні в багатьох поведінкових проявах і є наскрізними для твору. Скажімо, Григорій Многогрішний із роману Івана Багряного «Тигролови» постійно здійснює вчинки (стрибок із поїзда, бій з ведмедем, полювання на тигрів та ін.), які відображають сміливість героя. Учні констатують цю властивість, описуючи кожен із наведених поведінкових прикладів. Таким чином, є підстави говорити не про одноразовий прояв, а про те, що повторюється і є типовим для героя.

Кожна дія завжди чимось зумовлена, а також спрямована на досягнення певної мети. Проте і причини, і мета часто мають психологічне підґрунтя. Навіть тоді, коли відчутні зовнішні впливи, які підштовхують до конкретного кроку, вибір поведінки залишається за героєм. Важливо, щоб школярі бачили і мотиви, і праг-

нення персонажа, знаходили в діях відображення його духовного потенціалу.

Вивчення словесного образу (мови) персонажа

– також важливий напрямок дослідження будь-якого героя, адже через мовний портрет читач одержує значну кількість художньої інформації про дійову особу. К. Фролова визначає цілий комплекс підходів до осмислення сутності персонажа, вираженої через його мову. Вона пише: «Щоб характеризувати словесний образ суб'єкта мовлення, треба на основі його мовної партії:

1. Встановити вікові дані, як вони виявляються в психіці мовця.

2. Знайти свідчення приналежності до певної соціальної групи, професії, нації і в зв'язку з цим визначити особливості світосприймання.

3. Схарактеризувати рівень культури, коло інтересів.

4. Визначити ставлення до інших персонажів.

5. Виявити самооцінку персонажа.

6. Встановити можливі діалектизми, арго, індивідуальні характерності мови.

7. Простежити актуалізацію семантичних значень і семантичних нашарувань, їх роль, функцію» [7, с. 3].

Названі позиції для характеристики словесного образу персонажа вважаємо не досить повними. Їх необхідно розширити. Зокрема, доцільний такий вид роботи, як виділення у тексті словесних конструкцій, що дають можливість збагнути погляди персонажа на світ, самого себе, проблеми, які порушені у творі і постають перед ним. Школярі пояснюють їх зміст, поглиблюють свої уявлення про героя.

Знайдіть у тексті слова персонажа, що, на вашу думку, виражають його ставлення до обставин, у яких він перебуває (інших персонажів, суспільних умов, природного чи урбанізованого середовища тощо). Розкрийте особливості цього ставлення. Поясніть внутрішні якості персонажа, виходячи із здійсненого дослідження.

Зачитайте вислови літературного героя, у яких сконцентровано його самооцінку. Що думає персонаж про себе? Яким він себе бачить?

З якими проблемами аналізований образ зустрічається? Що про них говорить і як вирішує? Дослідіть, як це виражено в мовній партії героя.

Мовне оформлення мають **думки і почуття** персонажа. Вони постають або шляхом передавання у зовнішній світ, або як внутрішні монологи. З ними, на наш погляд, варто здійснювати ті види діяльності, які стосуються вивчення мови взагалі. Те ж саме актуально і для словесно виражених оцінок героя іншими персонажами.

Осмислення оцінки персонажа іншими дійовими особами. Будь-який художній образ людини перебуває в системній взаємодії з рештою літературних героїв твору. Цей зв'язок, зокрема, полягає і в тому, що персонажі оцінюють один одного та виявляють своє ставлення до тих, хто їх оточує. Школярі мають усвідомити безпосередні стосунки між зображеними персонажами. Здебільшого такий результат здобувається у процесі опрацювання мовних партій героїв, адже саме слово – основний носій думок та оцінок. Хоча аналогічних висновків можна дійти і на основі дослідження поведінкової взаємодії та протидії героїв. Спільність справ або, навпаки, протистояння дають можливість усвідомити, як герої сприймають один одного.

Складним моментом для школярів є **осмислення ролі позасюжетних елементів** (пейзажів, інтер'єрів, описів речей, екскурсів у минуле, авторських відступів)

у змалюванні образів-персонажів. Щоб розмова на уроці була предметною, словеснику самому необхідно розібратися в цьому питанні. Позасюжетні елементи можуть бути використані для вираження емоційних станів та ціннісних установок літературного героя, його авторської оцінки, надання додаткової інформації про нього тощо. Під час заняття варто концентрувати увагу школярів на відповідних фрагментах, читати їх (уголос і мовчки), здійснювати відповідні коментування, даючи відповідь на питання:

У чому полягає їхня роль з погляду зображення героя і вираження його внутрішніх якостей?

Тільки розуміючи спрямованість названих засобів на розкриття внутрішнього існування персонажів, школярі можуть здійснювати якісні дослідження цього аспекту образотворення.

Виявлення авторського ставлення до героя.

«Не слід обминати питання про те, як ставиться автор твору до своїх героїв, як відбилися в літературних образах його уявлення про прекрасне, який естетичний ідеал втілює письменник у свої образи» [2, с. 111]. Авторську позицію можна відстежити, якщо використовувати завдання і запитання, які націлюють на осмислення позиції письменника.

Чому, на ваш погляд, автор дав своєму герою таке ім'я?

Яку оцінку він заклав у його портрет, інтер'єр приміщення, де живе персонаж?

Чому митець змоделивав поведінку героя саме таким чином?

Виявіть авторські відступи у тексті і з'ясуйте думки письменника щодо свого персонажа.

Який ідеал людини втілює письменник з допомогою персонажа, а яку людську сутність заперечив, показавши її потворність?

Подібні завдання і запитання можуть стосуватися усіх компонентів характеристики. Головне, щоб вони виявили позицію митця щодо морального явища, представленого з допомогою аналізованого образу. Г. Токмань продемонструвала це на прикладі роботи з описом зовнішності: «Учитель, прочитуючи літературний портрет, має звертати увагу на художнє слово, психологічне значення, динаміку портретної характеристики, на точку зору – з чийого погляду змальовано зовнішність героя, з яким ставленням до нього...» [5, с.147].

Після того, як учні провели дослідження, їм необхідно надавати можливість декларувати власне ставлення до оцінок героя, зроблених автором. Тут можуть спостерігатися як схвальні, так і заперечні думки школярів. Важлива вимога: діти повинні мотивувати свої судження.

Дослідження образу-персонажа як характеру і типу. Необхідно знати: характер – це набір індивіду-

альних рис, тип – узагальнений погляд на героя на основі суми цих рис, зведення його властивостей до певного спільного знаменника.

Отже, щоб зрозуміти характер, учні повинні оцінити всі риси, якими володіє персонаж. Має відбутися дослідницько-накопичувальна робота. Чим ширші і глибші напрацювання з цього питання, тим ґрунтовнішим і різнобічнішим є рівень осмислення учнями характеру літературного героя.

Якщо узагальнити такі властивості – це допоможе усвідомити тип. У дію вступає метод синтезу. Учителі і школярі мають створити підсумкову формулу внутрішнього світу персонажа на основі всіх закріплених за ним значень. Для цього учні можуть давати комплексну оцінку герою, узагальнивши його риси характеру, знаходити в тексті і коментувати авторські художні вислови, які увиразнюють не окремі внутрішні властивості, а тип персонажа повністю, проводити зіставлення з подібними образами, змальованими в інших творах мистецтва (літератури, кіно, живопису), встановлювати паралелі з типами людей, спостереженими в реальній дійсності.

Отже, використовуючи стандартну літературознавчу схему аналізу, школярі зможуть виконати досить широке дослідження, що охоплює основні засоби творення персонажа. Крім того, вони повинні «...дійти висновку, які засоби переважають, є найоригінальнішими, провідними для розуміння героя» [5, с.147]. Проте основне завдання полягає в тому, що, осмислюючи образотворчу функцію цих елементів, учні дадуть оцінку й духовному потенціалу літературного героя, на вираження яких вони спрямовані.

Література

1. Голубков В. Методика преподавания литературы. – М.: Просвещение, 1962. – 496 с.
2. Лесик В.В. Элементы теории литературы в школе. – К.: Радянська школа, 1959. – 217 с.
3. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
4. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. – К.: Наукова думка, 1996. – 335 с.
5. Токмань Г. Методика навчання української літератури в середній школі. – К.: Академія, 2012. – 312 с.
6. Фаріно Е. Введение в литературоведение. – С-Пб.: Издательство РГПУ им. А.И.Герцена, 2004. – 639 с.
7. Фролова К.П. Анализ художественного творения. – К.: Радянська школа, 1975. – С.38.

¹ Оскільки повість «Захар Беркут» вивчається в скороченому вигляді, окремі фрагменти таблиці (с.19-20) допомагає учням заповнювати вчитель. Так, школярі не знають, що беркут – один із родових символів Тухлі, а тому не можуть пояснити образотворчу роль прізвища головного героя.

Статья посвящена методике анализа образов-персонажей с помощью стандартной литературоведческой схемы. В ней изложена сама схема, а также система знаний и умений, которые можно формировать с ее помощью, рассмотрены разные аспекты проведения такой работы.

Ключевые слова: литературоведческая схема анализа образов-персонажей, имя героя, внесюжетные элементы, действия и поступки, язык персонажа, авторская оценка и др.

The article focuses on methodology of character image analysis based on a standard literary studies scheme. The article provides the scheme itself as well as elaborates a system of knowledge and skills which can be formed with its help. It also considers various aspects of such work.

Key words: literary studies` scheme of character image analysis, character`s name, extranarrative elements, actions and deeds, character`s speech, author`s point of view etc.

Проблеми сім'ї на сторінках художніх творів української літератури

Тамара Бабійчук,

кандидат педагогічних наук

м. Бердичів

У статті порушено питання виховання студентів раннього юнацького віку засобами української літератури на заняттях і в позанавчальний час. Автором розроблено семінар – підсумкове заняття «Проблеми сім'ї на сторінках художніх творів української літератури».

Ключові слова: сім'я, функції, духовне і матеріальне, обов'язки, конфлікти.

Сьогодні українське суспільство переживає серйозні випробування. Можна назвати багато об'єктивних і суб'єктивних причин, які зумовили суспільні катаклізми. Одна з них – злочинна байдужість попередньої влади і навіть самих громадян до сім'ї як до обов'язкової, наріжної частинки суспільства. Сім'я – один з найголовніших і найстарших соціальних інститутів у всіх суспільствах [6; с. 210]. Оскільки із сімей складається держава, то міцність сім'ї визначає міцність держави. Слабкі сім'ї, на наш погляд, – найперші і найправдивіші показники слабкої держави.

У колі інтересів зарубіжних і українських учених (Т. Андреева, А. Антонов, Ю. Альошина, Дж. Бернард, А. Беттлер, Г. Богданов, Т. Буленко, С. Буров, К. Вітакер, К. Вітьок, А. Глушкова, І. Гребенников, С. Голод, В. Гуд, К. Журба, А. Елліс, Р. Коллінз, В. Кравець, І. Кузнецова, І. Лисенко, Р. Лінтон, Н. Максимова, В. Малихін, В. Мацковська, Д. Мердок, Л. Островська, Т. Паронс, О. Пінт, Д. Райгородський, Л. Савінов, О. Савченко, В. Сатир, Т. Шеляг, Н. Юрковський, В. Юстицік, Т. Яблонська) такі питання: психологія, педагогіка, соціологія і розвиток сім'ї, державна сімейна політика, подружнє життя, сімейні конфлікти, насильство, функції сім'ї, виховання дітей, батьківський авторитет тощо [1, 2, 4].

Питання виховання в українській сім'ї було і є об'єктом уваги релігійних і громадських діячів, філософів, педагогів, психологів, письменників: митрополита Іларіона, Володимира Мономаха, Г. Сковороди, К. Ушинського, С. Русової, І. Огієнка, Г. Ващенко, Я. Чепіги, А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Беха, О. Вишневецького, М. Стельмаховича, Б. Степанишина, Є. Пасічника, Н. Волошиної, С. Жили, О. Куцевол, О. Семенов, В. Кузьмінського, Г. Лозко, П. Щербаня [3; 5]. В останній час ці проблеми розглядали методисти Ж. Свірська, Л. Драчук, Т. Яценко [8]. Однак питання родинного виховання вужче, ніж питання сім'ї.

Різні аспекти сімейного життя літературних героїв досліджували вітчизняні літературознавці Н. Бернадська, Г. Грабович, Г. Клочек, Р. Мовчан, В. Неділько, П. Свідер, В. Шевчук.

Актуальність нашої статті обумовлюється необхідністю узагальнити художні твори вітчизняної літератури ХХ століття, в яких порушуються питання сім'ї, а також потребою допомогти юнакам і дівчатам у майбутньому створити власну сильну, самодостатню родину.

Безперечно, ми розуміємо, що художній твір – це мистецтво, що література як вид мистецтва виконує свої специфічні функції, передусім естетичну. Однак, окрім естетичної, а також мотиваційної, пізнавальної, розвивальної функцій, література повинна сумлінно виконувати функцію виховну, про яку сьогодні сором'язливо воліють не говорити. Хочемо лише уточ-

нити і наголосити: виховувати повинен сам художній твір, його герої, ідея, позиція автора, мова твору. На жаль, як показує практика, виховання частіше відбувається *не через твір, а за твором*. Виховання за твором, на наш погляд, повинно бути обережним, оскільки дозволяє викладачеві довільно трактувати твір, зміщуючи важливі акценти, додаючи бажане, але таке, що у творі є відсутнім.

Для юнака чи дівчини сім'я – це середовище, де відбувається його (її) фізичний, психічний, емоційний, інтелектуальний розвиток. Студенти *раннього юнацького віку* розуміють це і по-справжньому переймаються проблемами власної сім'ї. Отже, викладач повинен подбати, щоб на заняттях рідної літератури юнаки і дівчата знайшли переконливі яскраві відповіді на свої непрості «сімейні» питання.

Бути добрими чоловіком, дружиною, дбайливими батьком, матір'ю, дідусям, бабусею, уважними сином, дочкою, братом, сестрою, внуком – так само важливо, як бути кваліфікованим спеціалістом, успішним політиком, сумлінним громадянином.

«Сім'я – це не тільки суспільна, а й особистісна цінність. Без сім'ї особа не може повною мірою реалізувати свою природу, особистісні якості і не може бути повною мірою щасливою. Сім'я, дім – місце, коло особистісно значимих людей, де кожного з нас чекають, люблять, готові зрозуміти, допомогти, де є єдності, друзі, де панує взаємоповага, взаємна моральна і правова відповідальність» [7; с.375–376].

Підсумкове заняття (семінар) «Проблеми сім'ї на сторінках художніх творів української літератури» передбачає *інтеграцію таких предметів*: філософія, історія, етика, соціологія, педагогіка, психологія, культурологія, конфліктологія, геронтологія, зарубіжна література, образотворче мистецтво.

Підготовку до семінару рекомендуємо розпочати з визначення художніх творів (програмових і для самостійного читання), в яких порушено проблеми сім'ї. Юнаки і дівчата «прочитують» у цих творах різні питання (їх напередодні виокремлюють, систематизують, конкретизують):

- значення сім'ї в житті людини;
- основа сім'ї;
- сімейні цінності;
- функції сім'ї;
- творення сім'ї;
- мати – берегиня родини;
- батько – глава сім'ї;
- обов'язки членів родини;
- сімейні традиції;
- стосунки в сім'ї;
- конфлікти;
- руйнування сім'ї.

Викладач дає окремі поради, які допоможуть повніше розкрити проблеми, спонукає відповісти на питання, зокрема такі:

- Сім'я – це подружжя. Що ж єднає чоловіка і дружину?

- Яку роль, за українською народною педагогікою, виконував у сім'ї дідусь? Чим переймається прадід Данило? Чим переймаються сучасні дідусі? Чим схожі, а чим несхожі вони на прадіда Данила? (новела «Дитинство» Юрія Яновського)

- Охарактеризуйте Данилкових батьків (зверніть увагу на образ матері – трудівниці, народної майстрині, хранительки домашнього вогнища, і образ батька – людини слабкої волі, п'янички, але водночас талановитого співака). Які конфлікти мали місце в цій сім'ї? Чому? Як сім'я розв'язувала конфлікти?

- Чи може сім'я допомогти людині у надзвичайних, небезпечних ситуаціях? Якщо так, то чи можна пояснити такий феномен?

- Уроки, які дає людині сучасна сім'я. Порівняйте з уроками, що їх давала традиційна українська сім'я. Зробіть висновки.

- Чи знаєте ви прислів'я про родину? Прокоментуйте окремі. Чи можуть ці крилаті вислови допомогти вам не тільки побудувати цікавий виступ, а й створити зразкову сім'ю?

- Які питання, що стосуються сім'ї, ви хотіли б бачити озвученими у творах новітньої вітчизняної літератури? Чи порушуються насправді ці питання в українській літературі? Які пропозиції в розрізі цього ви могли б дати укладачам програми з української літератури?

В аудиторії бажано оформити виставку художньої літератури, вислови відомих людей про сім'ю, на дошці висвітлити тему, створити фотоколажі на тему родини, підготувати програмки з планом семінару, зазначивши прізвища виступаючих. Виступи можуть супроводжуватися мультимедійною презентацією; між виступами прозвучать 2-3 пісні, наприклад, «Пісня про матір» (слова Б.Олійника), 2-3 поезії, можливі інсценізації (1-2), наприклад, за новелами «Мати» М. Хвильового і «Три зозулі з поклоном» Г. Тютюнника. Наприкінці семінару обов'язкова рефлексія.

Бажано, щоб саме викладач вів семінар. Значення такого семінару – в узагальненні знань студентів; в актуалізації затребуваних молодими людьми питань; у розвитку самостійності, критичного мислення, волі, почуттів; у формуванні високосвідомої, шляхетної особистості; у вихованні шанобливого ставлення до родини і бажання самому створити зразкову сім'ю.

Література

1. Кравець В.П. Психологія сімейного життя: Навч. пос. Част. I. / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1995. – 696 с.
2. Кравець В.П. Психологія сімейного життя: Навч. пос. Част. II. / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1995. – 696 с.
3. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
4. Сімейний кодекс України. – ВВР. – 2002. – № 21-22. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник / М.Г. Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
6. Танчин І.З. Соціологія: Навчальний посібник / І.З. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
7. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін. За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
8. Яценко Т.О. Родинне виховання учнів 5-8 класів у процесі вивчення української літератури: Автореф. дис. канд. пед. наук / Т.О. Яценко. – К., 2003. – 20 с.

Фрагменти окремих виступів студентів на занятті

Повість-поема «**Поza межами болю**» **Осипа Турянського** допомагає зрозуміти цінність сім'ї, особливо коли людина перебуває в екстремальній ситуації. Щтранцінгер осліп у бою, а втративши матір та кохану дівчину, ще й онімів од болю. Саме тому він хоче вмерти. Хоче вмерти і Пшилуський, якого зрадила дружина. Абсолютно вмотивованою є ситуація, коли фізично сильний Сабо теж помирає, адже він самотній, його не зігріває сім'я, та чоловік і не прагне її. Стає зрозумілою позиція автора, коли із семи смертників виживає один доктор Оглядівський – людина, на перший погляд, найменш витривала з-поміж приречених. Доктора Оглядівського рятували світлі спогади про дружину і сина, чоловік не мав права умерти, залишивши дороги серцю людей. Між іншим, напівбожевільного тяжкохворого Бояні на цьому світі теж тримають спогади про матір.

Основою сім'ї є любов, передусім любов між батьками. Хоча подружжя Половців (новела «**Шаланда в морі**» **Юрія Яновського**) прожило у злагоді, повазі, взаєморуччі довге життя, їхні почуття і на старість залишилися по-юнацьки чистими і світлими. Мимоволі заздриш Мусієві, за яким так побивається, як Ярославна, сивочола дружина. Так само хочеться позаздрити Половчиси, котра зберегла в душі своїй велике кохання до чоловіка.

Довір'я, вірність, самопожертва, взаєморозуміння, бережливе ставлення одне до одного є основою сім'ї Михайла і Соні (новела «**Три зозулі з поклоном**» **Григора Тютюнника**). Безперечно, Михайлове кохання, послане йому Всевишнім, – це юна сусідка Марфа. Але Михайло не зраджує ні дружини, ні сина. Михайло не йде до Марфи, навіть не думає про це; завдяки такій самопожертві виростає морально цільним і сильним його син. Софія, добре розуміючи почуття чоловіка, дає йому свободу, врешті, ніколи не докоряє і не ревнує його, більше того – навчає сина розуміти батька.

Ганна Чураїха (роман у віршах «**Маруся Чурай**» **Ліни Костенко**) народила доньку з великої любові (автор захоплено розповідає про піднесене почуття Ганни і Гордія Чураїв). Мати вчила доньку жити за законами честі та справедливості, зокрема не спокушатися багатством. Ганні Чураїсі протистоїть Орихна Бобренчиха. Ця жінка, жадібна, ненаситна, сварлива, бездуховна, брехлива, перетворила життя чоловіка-козака на пекло – він став «домашніх коругів хорунжим», приниженим і безвольним, і помер випадково і безглуздо. Бобренчиха також скалічила життя і своєму одинаку Грицеві, коли примусила зрадити кохану Марусю і сватати нелюбу хлопцеві багачку Галю Вишняківну. Це злочинна мати. Сама, як бачимо, не спізнала в житті любові і в сина ту любов розтопала.

У родині треба навчитися розуміти один одного – так, як це готові робити і роблять Микола Баглай і Єлька Чечіль (роман «**Собор**» **Олеса Гончара**). Микола зрозумів причину Єльчиного переступу, однак хлопець бачить у коханій тільки добре і світле, повертає їй віру в людей, у їхню доброту і честь, справедливість.

Сім'я, побудована на ненависті між подружжям, – це сім'я Гнідих (роман «**Місто**» **Валер'яна Підмогильного**). Тамара Василівна боїться і зневажає свого чоловіка; він, відповідно, байдужий до дружини. Син, відчуваючи свою непотрібність, випадковість, виростає інфантильним, безпомічним, слабкодушним, навіть фізично немічним.

Сім'я, яка сповідує фальшиві цінності, бездуховна і прагматична; у ній культивується пристосуванство і брех-

ня, егоїзм і підлість (повість «**Іван Іванович**» **Миколи Хвильового**). Товариш Жан і товаришка Галакта – ситі примітивні міщани, які щосили вдають із себе чесних і відданих комуністів. Дітей своїх вони самі не виховують, навчання здійснює французенка чужою мовою. Усі проблеми цієї сім'ї – як поєднати малоросійський борщ з котлетами і вірменською горілкою.

Славна родина Запорозжів (кіноповість «**Україна в огні**» **Олександра Довженка**) має свої цінності, зокрема в ній живе культ матері (символічна сцена: наприкінці твору, ставши коло поруйнованого печища спаленої хати, діти співають материну пісню «Ой піду я до роду гуляти»). Одна з функцій цієї сім'ї – отримання емоційного задоволення. Члени великої родини (п'ятеро синів і одна донька) люблять і один одного, і життя, і працю. Вони навчені батьками творити прекрасне. Так, наприклад, Олеся прекрасно співає, а вишивки її експонуються у найбільших музеях світу.

Сильну сім'ю подружжя створює власними руками, а не покладається на чиюсь допомогу чи щасливий поворот долі. Так, Марія (однойменний роман **Уласа Самчука**) не захотіла жити з нелюбом у багатстві, вибрала життя з коханням, правда, у великій бідності. Сім'ю ліпила великою працею рук і душі. Це справжнє мистецтво – будувати міцну і велику сім'ю з таким обранцем – ледачим, гультівою, цинічним, егоїстичним, жорстоким. Марія працювала не розгинаючись, терпіла приниження, навіть побої, але не плакала, не повчала, не дорікала. І Корній відроджується, стає роботящою людиною, дбайливим батьком, люблячим чоловіком.

Особлива роль матері у сім'ї. Мати не тільки народжує дитину, а й навчає – праці, поезії, любові, честі, вдячності, патріотизму. У вірші «**Пісня про рушник**» **Андрія Малишка** мати відкриває синові сповнений краси світ – «росянисту доріжку, зелені луги, солов'їні гаї», шелест трав, щебетання дїбров. Мати – берегиня сина і доньки: вона на щастя, на долю дає власноруч вишитий рушник, щоб вберегти дитину свою від лихого, щоб захистити від невдач, щоб помножити сили у випробуваннях.

Таким же оберегом є й сорочка, вишита мамою «червоними і чорними нитками» (вірш «**Два кольори**» **Дмитра Павличка**). Та сорочка допомагає не заблукати в життєвій безвісті, а неодмінно вертатися «на свої пороги».

Мати дає перші уроки високої моралі синові, який ще лежить у колисці: «можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати», «можеш вибирати друзів і дружину, вибрати не можна тільки Батьківщину» (поезія «**Лебеді материнства**» **Василя Симоненка**). Справжній патріотизм, наголошує автор, передається дитині з матір'ю.

У вірші «**Пісня про матір**» **Бориса Олійника** добра, невсипуща мати-трудівниця їде в засвіти («за межу»), виконавши свою місію: вона «навчила дітей, як на світі по совісті жити», залишила після себе світ краси і поезії («всі райдуги із журавлями, і срібло на травах, і золото на колосках»).

У п'єсі «**Дикий Ангел**» **Олексій Коломієць** вивів повнокровний привабливий образ батька – справжнього глави сім'ї. Так, Платон Микитович заробляє (навіть тепер, перебуваючи на пенсії), продовжує навчати і виховувати своїх чотирьох уже дорослих дітей, відчуває відповідальність за їхні вчинки. Батько – свідомий громадянин – спонукає дітей і багато заробляти, і водночас працювати чесно, сумлінно, не халтурити, примножувати здобутки держави. Батько живе інтересами і життям своїх синів і доньки. Він може їх справедливо покарати, може й підтримати. Діти вдячні татові за те, що той завжди поруч.

У новелі «**Дитинство**» **Юрія Яновського** створено образ прадіда Данила – мудрого, тактовного, культурного, поетичного чоловіка. Він щиро любить малого Данилка, однак не захищає від справедливого покарання матір'ю (у сцені прочитується єдність вимог у вихованні дитини дорослими). Прадід учить хлопчика витривалості, силі духу, поміркованості, оптимізму. Старий чоловік добре розуміє свою роль – передати внукові мудрість, якою володіє сам. Так, прадід устиг познайомити малого з усіма лікарськими травами рідного степу, навіть з рідкісним турецьким сльозом. Зі спокійною совістю і почуттям виконаного обов'язку (був вихователем онука) мудрий дід помирає. На жаль, у сьогоднішніх сім'ях рідко можна зустріти такого дідуса. Сучасні дідусі забули про свою місію – навчати, розвивати, формувати, виховувати онуків. Дідусь ХХІ століття егоїстичний, самовпевнений, некомпетентний, нецікавий для онуків. І найстрашніше – іншим бути не хоче.

Хоч і не був звінчаний зодчий Софії Київської Сивоок з княжою донькою Ярославою (роман «**Диво**» **Павла Загребельного**), однак сім'я у них була (Ярослава народить від Сивоока сина). Чоловік повинен захищати дружину, оберігати її від усього злого. Ігноруючи смертельну небезпеку, Сивоок свідомо рятує кохану від переслідувань, а сам гине.

Грицько Васюренко (новела «**Син**» **Валер'яна Підмогильного**) змагає від голоду (події відбуваються 1921 року), однак з останніх сил намагається порятувати від смерті стару матір: міняє в місті одаг на хліб, годує її, докоряє собі, що з'їв більше, аніж треба було б (отож ніби вкрав у матері шматок хліба).

У новелі «**Мати**» **Григорія Косинки** син будь-що прагне врятувати вмираючу матір, незважаючи на смертельну небезпеку (на околиці села між собою б'ються білополяки, червоноармійці, гайдамаки). Хлопець свідомо кидается у кривавий вир. В Андрія є лише одне бажання: привезти з сусіднього села лікаря. Мати заступає синові увесь світ.

Діти повинні гордитися членами своєї родини – їхньою поведінкою, вчинками, справами. Так, у романі «**Тигролови**» **Івана Багряного** Наталка з братом Грицем гордяться батьком – досвідченим і мудрим звіроловом, шанують матір – берегиню родини. Діти з вдячністю приймають науку батьків-патріотів і самі виростають патріотами України. Рідна мова, рідні звичаї і обряди органічно увійшли в життя молодих Сірків. Наталка, наприклад, не наслідуються одружитися без благословення батьків.

З великим пафосом розповідає малий Сашко про свого батька (кіноповість «**Зачарована Десна**» **Олександра Довженка**): «з нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів – він годивсь на все». Батько вмів все робити; він дужий, тому так затишно хлопчиків з ним, тому ховається за надійну батькову спину, коли злякався сердитого вчителя. З великою любов'ю розповідає Сашко і про матір, яка найбільше любить саджати що-небудь у землю, щоб «проізросло», і радіє, «коли вилізає з землі всяка рослиночка». Гарне слово у творі знайдено і про діда Семена, який був «дуже схожий на Бога» і «любив гарну бесіду і добре слово, був добрим духом лугу і риби, розмовляв з усім живим, що росло і рухалось навколо».

Яке це щастя, коли в сім'ї є діти і коли вони розуміють свою відповідальність за стареньких батьків. У вірші «**Українське альфреско**» **Ліна Костенко** показує, на перший погляд, ідилічну картинку – у завітчаній хаті живуть дід і баба, у яких є навіть курочка ряба, що несе «яєчка золоті». Одного не мають старенькі – онуків, яким можуть розказати стільки казок. А може, онуки є, та забу-

ли дорогу до дідуся й бабусі. А може, ту дорогу не пам'ятають їхні батьки – невдячні сини і доньки самотніх старих людей.

Молодий чиновник Володька Лобода (роман «Собор» **Олеся Гончара**) зрікається батька і примушує старого чоловіка вийти з рідної оселі та й поселитися в будинку металурга (будинку для престарілих). Батько, так думав син, заважав Володьці творити кар'єру. Батькопродавець (так називають Володьку односельці) не відчуває докорів совісті, сумління. Навпаки, коли батько запротестував проти втручання сина у своє життя, Володька стає агресивним і жорстоким.

У поезії «**Та було у матері чотири сини**» **Бориса Олійника** сини геть забули про свій обов'язок – доглядати стару неньку. Хлопці десятки років не показувалися на порозі рідного дому. Тому й не пам'ятають материну пісню, соромляться рідної мови. Та й дорогу до села, де стоїть батьківська хата, вони ледве відшукали на карті...

Складні стосунки князя Ярослава Мудрого з дружиною Інгігердою (драматична поема «**Ярослав Мудрий**» **Івана Кочерги**). Інгігерда зневажає чоловіка (адже в його жилах тече кров рабині), навіть стає на чолі збройного виступу проти князя. Здавалось, два десятки років ненависті так поруйнували душу княгині, що повороту до сімейної злагоди не буде. Однак горда Інгігерда перетворюється на лагідну Ірину. На жаль, ціна такої метаморфози велика: змінити, на перший погляд, несхитну позицію Інгігерди примусила передчасна смерть коханої доньки Єлизавети. Читач глибоко схвилюваний: чому тільки смерть доньки примусила матір повернутися в сім'ю?

Борис Олійник пропонує свій «рецепт» вирішення вічної проблеми «батьків і дітей». Батьки і діти повинні пустити один одного у свій світ – з його проблемами, стражданнями, надіями. Так, як це робить батько з поеми «**Урок**». І не треба боятися, що син не зрозуміє або залишиться байдужим чи просто зламається під важкою ношею – відповідальності за все, що відбувається у світі. Сучасні діти рано дорослішають і в житті хочуть діяти – вкупі з батьками.

У новелах «**Я (Романтика)**» і «**Мати**» **Миколи Хвильового** розказано про одну з найбільших трагедій – руйнування сім'ї. У першій новелі син свідомо і холодно-кровно вбиває матір заради чистоти більшовицької ідеї (справжній комунар), ствердження власної відданості соціалістичній революції. Мати зоночі, аж до світанку, не склепивши очей, жде сина додому, не докоряє йому (а він, главоверх чорного трибуналу комуни, віддає накази про розстріли безневинних людей, навіть не розібравшись у їх «злочинах»). Мати жаліє м'ятежного сина. А він не пожалів неньку, хоча навіть «злий геній з каменем замість серця» доктор Тагабат дозволяє відпустити матір. Автор змальовує криваву сцену вбивства, коли син «охоплений пожегом якоїсь неймовірної радості».

У новелі «**Мати**» теж розпадається сім'я, адже обидва брати – Остап і Андрій – так ненавидять один одного, що понад усе бажають братової смерті. Сини не тільки не слухають матір, яка благає їх помиритися; вони кепкують зі

старенької, принижують її, погрожують їй. Коли мати зрозуміла, що ніщо у світі не здатне примирити синів, вона лягла під сокиру одного з них.

Подібне страшне горе – братовбивство – увійшло в сім'ю рибалки Мусія Половця: від братньої руки в один день загинули троє синів (новела «**Подвійне коло**» **Юрія Яновського**). Забули молоді Половці добру батькову науку: «Тому роду не буде переводу, в котрому браття милують згоду». Читач солідарний з думкою автора, яка ніколи не втратить своєї актуальності: інтереси сім'ї повинні стояти вище інтересів партій, організацій, класів, ідеологій. Голос крові повинен єднати, а не роз'єднувати усіх членів родини.

Зауваги та пропозиції студентів

На жаль, у програмі з української літератури немає творів, в яких герої переймаються питаннями, як зміцнити сім'ю сьогодні, як сумлінно виконати материнський і батьківський обов'язок перед дітьми, синівський і доччин – перед батьками, як запобігти конфліктам, як подолати фактори, що провокують розлучення, як протистояти популярній сьогодні ідеології «чайдл-фрі», що пропагує суспільство, вільне від дітей.

Відомо, що сім'я виконує низку функцій (не тільки репродуктивну, господарсько-побутову, економічну, але й виховну, функцію соціалізації; комунікативну, регулятивну, функцію взаємодопомоги, дозвілєву тощо). Однак нам, студентам, не пропонуються твори про сучасну сім'ю, яка ретельно і професійно здійснює такі функції, як, наприклад, соціалізація, дозвілєву.

Сім'я – це форма спілкування. Так писав Арістотель у своїй праці «Політика». У програмі з літератури немає жодного твору, в якому подано змістовне спілкування між членами родини на основі взаєморозуміння та підтримки, таке спілкування, яке унеможливує ізоляцію людини, її самотність, незатребуваність, незахищеність, яке врешті запобігає суїциду.

Самодостатня позитивна сім'я (зразкова, благополучна, щаслива) не є об'єктом уваги в програмових творах української літератури. А саме така сім'я могла б стати зразком для наслідування.

Хотілось би на сторінках художніх творів познайомитися з неповними та малозабезпеченими сім'ями. Цікаво, як їм ведеться? Чи мають свої секрети щастя і виживання?

Немає творів, у яких би прочитувалися відповіді на такі питання: хто має владу в сім'ї і чому; педагогічна грамотність дорослих членів сім'ї; табу в родині; самовиховання членів сім'ї; розлучення по-людськи.

Я б вилучив із програми усмішку «Моя автобіографія» Остапа Вишні, адже у цьому творі є негарні слова про родину, що подаються автором із замилюванням (наприклад, пияцтво, просторіччя).

Читаючи новелу «За мить щастя» Олеся Гончара, задумуєшся над непростими питаннями: чи може сім'я ігнорувати думку громади; чи треба за щастя двох закоханих сплатити високу ціну – смерть іншої людини, хай навіть нелюбої? Отож та ідея, яку пропонують автори підручника і посібника з підготовки до ЗНО, ними неправильно витлумачена.

На жаль, у програмі бракує художніх творів про сім'ю, які з'явилися в кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. (зокрема «Солодка Даруся» Марії Матіос тощо). А хочеться, щоб їх було більше.

В статье подняты вопросы воспитания студентов раннего юношеского возраста средствами украинской литературы на занятиях и во внеурочное время. Автором разработан семинар – итоговое занятие «Вопросы семьи на страницах художественных произведений украинской литературы».

Ключевые слова: семья, функции, духовное и материальное, обязанности, конфликты.

The article deals with the question of student education in their early youth age by means of Ukrainian literature in classes and during the extra-curriculum activities.

The author worked out a seminar – the concluding session «The family in Ukrainian literature of 20th century»

Keywords: a family, functions, spiritual and material, duties, conflicts.

Система уроків з вивчення творчості Миколи Хвильового

Людмила Назаренко,
вчитель-методист ЗОШ I-III ст. № 45
м. Миколаїв

Урок другий

Тема уроку. «Я (Романтика)» – новела про добро і зло в житті та в душі героя

Мета: допомогти учням глибше усвідомити ідейно-художній зміст, імпресіонізм новели; розкрити філософський підтекст (вимріяне майбутнє не може наблизити людина з роздвоєним «я», ціною злочину його не побудувати); розвивати навички подієвого аналізу, зв'язного мовлення, образного мислення; формувати інтерес до модерної літератури; виховувати гуманне ставлення до людей.

Епіграф: Новела «Я (Романтика)» «...силою своєю немає собі аналогій в новітній прозі»

О. Білецький

Наочні засоби навчання: комп'ютер, репродукції картин І. Владимиrowa «Револуційний трибунал», Джорджо Де Кіріко «Меланхолія політика», Вагнер «Політ Валькірії».

Варіативне домашнє завдання: підготувати запитання за текстом новели + дослідити образ автора в новелі «Я (Романтика)» + створити обкладинку до книжки.

II. Модель уроку-заняття з літератури Композиція та сюжетно-змістові лінії літературної освіти школярів

Зачин уроку

I. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

Творчість Миколи Хвильового стала по-справжньому видатним явищем в історії української літератури. Хоча за своє коротке життя письменник написав не так вже й багато творів, проте кожен з них – глибокий, насичений психологізмом, хвилюючий.

Основна частина

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань

Сьогодні ми розпочнемо роботу над новелою «Я (Романтика)», що, на думку О. Білецького, є найкращою не лише в доробку письменника, а й у новітній прозі початку ХХ століття. У 1923 р. (рік написання новели) автор разом зі своїм героєм обирає шлях служіння абстрактній ідеї. Як пише літературознавець М. Жулинський, М. Хвильовий був чесним комуністом, сам романтично вірив у ідеали революції, йшов за них на смерть. І коли писав новелу, безперечно, вірив у те, що головний герой – справжній революціонер, більше того, вважав його ідеальним втіленням революційної відданості ідеалам комунізму.

Визначення особистісно важливих цілей діяльності

(Учні за допомогою вчителя визначають цілі діяльності.)

Умотивування наступної діяльності вчителем або/і школярами

З кожної скрутної ситуації є вихід, найважче – знайти його і зробити правильний вибір. Ми всі знаємо ці незаперечно істинні слова. Вибір колись зробив сам Хвильовий, перед вибором поставив і свого героя. Врешті-решт, обидва обирали між ідеями фанатизму та гуманізму: «Я – чекіст, але і людина». У процесі аналізу новели «Я (Романтика)» спробуйте знайти відповідь на запитання: який вибір у цій ситуації зробили б ви? Які людські цінності треба зберігати в будь-якій, навіть найскрутнішій, життєвій ситуації? Висловити власні думки ви зможете, осягнувши глибину змісту твору.

Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань

Людськими вчинками керують три речі: любов, бажання слави і страх. Що ж керувало вчинками й думками героя з новели «Я (Романтика)»? Давайте спробуємо розібратись.

Кульмінаційні моменти

роз'язання літературно-мистецьких завдань

III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

Підготовка до сприйняття художнього твору

Заповнення понятійно-термінологічного поля учня-читача, пояснення незрозумілих слів

Версальці – символ подоланої монархії, вороги комуни;

інсургент – латинське, означає „повстанці“;

відправити в штаб Духоніна – розстріляти. Духонін – головнокомандувач російської армії, що не визнав революцію і був розстріляний разом із підлеглими (штабом);

синедріон – верховний духовенський суд;

трибунал – назва органів правосуддя, що існували в перші роки радянської влади, створених згідно з Декретом про суд № 1 від 22 листопада 1917 р. для боротьби з контрреволюцією, саботажем та іншими небезпечними злочинами.

Пригадайте, чим характеризується імпресіонізм.

(*Імпресіонізм* (з франц. *impression* — враження) – напрям у мистецтві останньої третини ХІХ – поч. ХХ ст., представники якого прагнули найприродніше і неупереджено відобразити реальний світ у його рухливості і мінливості, передати свої швидкоплинні враження).

Що таке новела?

Назвіть ознаки новели, які ви помітили у творі «Я (Романтика)».

(Ознаки новели:

розповідь від першої особи;

драматизм;

внутрішні монологи героя;

відсутність авторської оцінки;

виразні художні деталі;

глибокий психологізм;
символічність образів, деталей;
історичні асоціації.)

Чим характеризується романтизм? (Письменники цього методу заперечували грубу дійсність і проти-ставляли їй світлий романтичний ідеал.)

Що, на вашу думку, означає вислів «революційний романтизм»? (Революційний романтизм – одна зі стильових течій доби «розстріляного відродження», яка, на відміну від класичного романтизму, схильного до неподоланного розриву між ідеалом і дійсністю, намагалася покінчити з усякими суспільними суперечностями. Але революційні романтики 20-х своєю творчістю поглибили і до краю, поза власною волею, загострили цей розрив, показавши невідповідність гуманістичних ідеалів соціалістичної революції її суті і реаліям. Письменники романтизували революцію, яка повинна була, на їхню думку, оновити суспільство.)

Назвіть його ознаки в новелі.

Обмін враженнями від первинного прочитання тексту

Які враження залишилися після прочитання твору «Я (Романтика)»?

Що ви уявляли, читаючи новелу?

З позиції кого ведеться оповідь? (Оповідь ведеться з позиції автора-оповідача, безпосереднього учасника подій.)

Який основний зміст твору?

Чим вражає сюжет новели? (Сюжет відтворює трагічний момент життя героя – вбивство матері, мільйонів людей.)

Яким, на думку героя, повинен бути чекіст?

Чи можна таку людину вважати надлюдиною?

Філософсько-психологічний коментар

Ф. Ніцше – відомий філософ початку ХХ століття – розуміє життя як прояв суб'єктивності, притаманний людині, як волю до влади (як жадобу до життя, що базується на біологічному інстинкті виживання). Різноманітні соціальні та моральні норми, інститути, реалії буття стримують бажання людини. Людина, на думку Ніцше, є проміжною стадією еволюції, що веде до Надлюдини. Вона не має самостійної цінності, а тому повинна прагнути подолати свій людський стан і вийти за його межі. Філософ роздумує про те, якою має бути Надлюдина. Людина має будувати життя на власний розсуд. Проте не кожен здатний на це. Лише надлюдина може зрозуміти життя й вибудувати його згідно з прагненням власної волі. Саме вона «стоїть по той бік добра та зла», встановлює норми й правила свого існування у світі, відповідає перед собою за результати діяльності.

Не жалій свого ближнього. Людина є дещо, що необхідно подолати. Ф. Ніцше

Чи погоджуєтесь ви з роздумами філософа?

Думку обґрунтуйте.

Виконання аналітико-синтетичних дій учнями-читачами за текстом художнього твору і створення ними кадрів до фільму

Поясніть, як ви розумієте присвяту новели. (М. Хвильовий присвятив новелу «Цвітові яблуні» М. Коцюбинського. По-перше, М. Хвильовий-прозаїк був пильним учнем М. Коцюбинського. По-друге, у «Цвіті яблуні» теж виведено персонаж із роздвоєною свідомістю; це письменник, який, переживаючи трагедію смерті власної дитини, одночасно відчуває і муку батьківських почуттів, і роботу письменницької пам'яті. Для нього навіть момент смерті дитини стає творчим матеріалом — поза контролем свідомості, поза його

волею. Він страждає, зневажає себе, але не здатен будь-що змінити. Однак торжествує у цій трагедії творча, життєстверджуюча сила. Хвильовий також розкриває глибини підсвідомості персонажа. Але при цьому показує, що він сам несе повну відповідальність за вчинене. Його вибір був свідомим, і злочин його непрощенний.)

Новела «Я» має ліричний зачин. Саме з нього постає зримий, реальний образ матері-України: «З далекого туману, з тих озер, загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія!» Матір приходить до сина, коли він має хвилинку для перепочинку між жорстокими битвами. Але поступово наростає тривога, насувається гроза, син бачить в очах матері «дві хрустальні росинки».

Чому ж у чудових очах рідної людини сльози, чому плаче мати-Україна? (Мабуть, над дилемою гуманності та фанатизму, людяності та сліпої відданості абстрактній ідеї. Письменник прагне допомогти осмислити протиставлення світлого і чорного, Добра і Зла, що поселилися в душі головного героя новели.)

Хто такий Я? Яку проблему намагається розв'язати?

Яким постає він перед вами? (З одного боку – це інструмент, який має вершити революційний суд, а з другого – людина, яка вміє любити, бути ніжною, яка невидимою силою любові пов'язана з матір'ю. М. Хвильовий по-новому розкрив споконвічну суперечку між життям і смертю. Стомлений син шукає спокою на старечих материнських долонях. "Я – чекіст, але я і людина", – підкреслює головний герой. Отже, хочеться вірити, що цією людиною насправді має чинитися справедливий суд іменем народу. Але між двома початками терзається душа м'ятежного сина: Андрюша і мати, Тагабат – людина з холодним розумом і з камінем замість серця.)

Новела М. Хвильового «Я (Романтика)» стала своєрідним викриттям жорстокості та несправедливості нової системи. Намагання вбити в собі людину, вбити добро в ім'я фанатизму призводить до переродження в дегенерата. Зачитайте, як змальовано представників чорного трибуналу.

Доведіть або спростуйте думку, що зло й насильство не породжує добро. (Цей гіркий урок виміряної романтиками й здійсненої фанатиками революції, результатами якої скористалася «світова сволок», М. Хвильовий підсумовує недвозначно чітко: намагання вбити в собі людину, вбити добро в ім'я фанатизму, в ім'я абстрактної ідеї призводить до втрати нею самої своєї сутності.)

Кого нагадає засідання так званого синедріону? (... зграю вовків.)

Чи випадково автор змальовує портрети на стіні, яка їх роль?

Які ще деталі інтер'єру дають змогу зрозуміти абсурдність становища?

Як ви розумієте слова «це чіткий перламутр на бенкеті голодної країни»?

У яких творах розкрито проблему «зайвих людей»? Назвіть причини їх появи в пореволюційному суспільстві.

Про що свідчить кількість жертв?

За що було розстріляно молоду сім'ю?

Що вам відомо про червоний терор?

Робота з джерелами Інтернет

Історична довідка

«Червоний терор» — масові репресії, що проводилися більшовиками в ході Громадянської війни в

Росії як проти аристократії, офіцерства, буржуазії, священників, діячів опозиційних партій, осіб, що співчували і причетних до Білого руху, так і проти мирного населення, широких соціальних груп.

Як почував себе в цей момент герой твору?

Чи можна вважати, що в новелі один персонаж, решта – плід його хворобливої уяви? (Можемо вважати, що у творі лише один персонаж – Я, від якого і ведеться мова. Його мама, Андрюша, доктор Тагабат та дегенерат (а можливо, і деякі інші персонажі) – їх немає! – вони лиш розщеплення свідомості ліричного героя на відповідних персонажів. Насправді автор неодноразово звертає читача до ілюзорності подій: «Я в тривозі метнувся вбік: що це – галюцинація?»; «Я раптом відкинувся: що це? галюцинація?»; «Що це: дійсність чи галюцинація?»; «Що це? невже знову галюцинація?»; «Так, це була галюцинація...» «І тоді, збентежений, запевняю себе, що це неправда, що ніякої матері нема переді мною, що це не більше, як фантом».)

Яке враження справляють останні слова матері перед своєю справжньою смертю? (Незважаючи на неминучу смерть, матір турбується про сина, називаючи його «мій м'ятежний сину».)

Що очікує героя за скоєний злочин? Про що свідчать останні слова оповідання: «...Я зупинився серед мертвого степу: – там, в дальній безвісті, невідомо горіли тихі озера загірної комуни». Навколо нікого немає (лиш дегенерат, востаннє, змушує підвестися), а попереду озеро, яке горить. (Не що інше, як пекло – для героя, який убив себе і всіх, хто жив у його голові.)

Розгляд ілюстративного матеріалу до твору; прослуховування уривків музичного твору Методична ремарка

Виконання симфонічним оркестром «Польоту Валькірії» можна побачити і прослухати в режимі Online http://video.mail.ru/mail/kbobr/_vfavorites/39.html

Розгляньте репродукції картин, розташовані на слайдах. Прослухайте уривок із симфонічного твору для оркестру «Політ Валькірії» Вагнера, скажіть, як відтворено почуття у творах? Який настрій передано авторами?

Назвіть засоби, якими користувались автори, поясніть їх роль у відтворенні емоцій.

Яка з репродукцій картин пасує найбільше до мелодії музичного твору і тексту новели?

Який фрагмент тексту новели ви зобразили б на папері?

Узагальнення та систематизація читацьких вражень, літературо- (філологіко)знавчих компетенцій, навиків старшокласників

Що ж керувало вчинками й думками героя з новели «Я (Романтика)»?

Кого ви вбачаєте винним у чисельних людських смертях початку ХХ століття? Чому? (Влада винна в чисельних людських смертях. Почуття страху штовхає завжди на вбивства.)

Змалювання смерті матері винесено «за куліси». Чому?

Визначте проблематику новели.

Проведіть паралель між соціальними й політичними подіями початку ХХ ст. і зображеними в новелі.

Визначте провідну думку твору. Назвіть особливості композиції. (**Пролог** – розмова матері із сином напередодні грози; **три частини** – життя у фронті соціальної грози; три частини – три різні фронтів ситуації, три різні душевні стани героя.)

Які людські цінності треба зберігати в будь-якій, навіть найскрутнішій, життєвій ситуації?

Висловіть судження про актуальність для нашого часу порушених письменником проблем, аргументуйте прикладами з тексту.

Літературно-мистецька діяльність читачів

I група – підготовка та інсценізація уривка з новели;

II група – порівняльна характеристика творів М. Хвильового «Я (Романтика)» і М. Коцюбинського «Цвіт яблуні».

Допоміжні матеріали:

Білоус Я. Зростання особистості: Порівняльна характеристика творів М. Хвильового «Я (Романтика)» і М. Коцюбинського «Цвіт яблуні» // Завуч. – 2003. – 10. – С.3–4.

III група – аналіз системи символічних образів;

IV група – дослідити трагічність змісту, присутність ознак смерті в новелі.

Представлення, демонстрація результатів читацької діяльності

(Додаткові запитання ставлять учні.)

IV. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

Обмін враженнями від почутого, прочитаного (за творчістю письменника)

Чи можна ціною злочину побудувати майбутнє?

Назвіть риси імпресіонізму в новелі.

Назвіть риси романтизму в новелі.

Висловіть власні думки з приводу твору письменника.

Розкрийте ідейно-художній зміст новели «Я (Романтика)».

Варіативні завдання домашньої читацької роботи

Кінцівка-розв'язка уроку

V. Заключне слово-епілог словесника

Уславлення безумства хоробрих, сильних особистостей, покликаних бути вождями, проводирями мас – новий мотив у творчості прозаїка. Зрозуміло, що вкладене в уста героїв не можна ототожнювати з поглядом автора. Та все ж висловлені в новелі ідеї свідчили про серйозне прочитання творчості Ф. Ніцше, а з іншого боку – вісниківських статей Д. Донцова. Це помітно і в тогочасних памфлетах письменника. Так чи інакше, ранні романтичні концепції М. Хвильового тепер багато в чому переосмислюються.

Література

1. Немченко І. Ю. Композиція та сюжет новели М. Хвильового «Я (Романтика)» // Наша школа. – 1997. – 3. – С. 55 – 57.

2. Ставицька Л. Лінгвоестетичний аналіз новели М. Хвильового «Я (Романтика)» // Дивослово. – 1998. – 11. – С.10 – 12.

3. Шуляр В. Микола Хвильовий: Життя та творчість. «Я (Романтика)» // Українська мова та література. – 2000. – 34 (194), верес. – С. 1 – 4.

Урок третій

Тема уроку. Проблема внутрішнього роздвоєння людини між гуманізмом і обов'язком у новелі «Я (Романтика)»

Мета: допомогти учням глибше усвідомити символічність образу матері, проблему вибору героя; вчити відрізняти реальне й уявне в ньому, характеризувати образ ліричного «Я»; розвивати вміння аналізувати художній образ, у полеміці відстоювати свою точку зору; виховувати гуманізм, милосердя.

Наочні засоби навчання: комп'ютер, портрет письменника, репродукції картин Рафаеля «Мадонна Конестабіле», «Сікстинська мадонна».

Варіативне домашнє завдання: написати твір-роздум на одну з тем: «Драматичний конфлікт новели М. Хвильового «Я (Романтика)», «Трагедія Миколи Хвильового», «Микола Хвильовий – романтик і лірик», «Художні передбачення М. Хвильового».

II. Модель уроку-заняття з літератури Композиція та сюжетно-змістові лінії літературної освіти школярів

Зачин уроку

I. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

Читаючи новелу, постійно ставила собі запитання: чому так відбувається в житті? Звідки виникають такі події, що їх спричиняє? Адже людство, створюючи нову ідеологію, прагне досягти перш за все миру, спокою, злагоди та справедливості. Навряд чи люди свідомо вигадуватимуть щось проти самих себе. Але так часто на самому початку найкращі ідеї та цілі переростають у війни, протистояння або утопічні неприродні теорії... Напевно, це той самий випадок. Прагнучи рівності прав та рівності економічної, людство отримало чи не найстрашнішу ідеологію ХХ сторіччя — комунізм, який шляхом масових убивств боровся із будь-якою людиною, яка відрізнялася від маси (навіть якщо ця «нерівність» була у наявності власної думки, у власних життєвих принципах). Як страшно іноді спотворюються найкращі ідеї! І як страшно все це, зрештою, може спотворити душу людини, перетворюючи її на звіра!

Основна частина

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань

Неперевершений майстер малої прозової форми М. Хвильовий витворив у нашому письменстві власний стиль, своєрідний різновид лірико-романтичної, імпресіоністичної новели. На середину двадцятих років він став визнаним лідером цілого літературного покоління і був незмінним детонатором гострої критичної полеміки про шляхи розвитку пореволюційної української культури. Турбує серце й донині його запитання, звернене до нас: чи можна прийти до раю, розстрілявши найсвятіше? Проблема внутрішнього роздвоєння людини між гуманізмом і обов'язком у новелі «Я (Романтика)» стане темою нашого сьогоднішнього уроку.

Визначення особистісно важливих цілей діяльності

(Учні за допомогою вчителя визначають цілі діяльності.)

Умотивування наступної діяльності вчителем або / і школярами

Кожна епоха відзначена війнами, володарюванням фанатичних ідей, безладом і владою зброї. Важливо в цьому брудному потоці залишатись людиною, не згубити свою честь і совість. Спробуйте розібратись у тому, чи був інший вихід у героя новели, чи мав право чорний трибунал розпоряджатись життям мільйонів, як почували вони себе в той час?

Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань

«Істина – донька часу, а не авторитету», — так писав Ф.Бекон. Дати відповіді на окреслені запитання можна, зважаючи на епоху, моральні людські цінності.

Сьогодні лабіринти історії стануть нашими помічниками в трактуванні постаті головного героя, його думок і почуттів.

Кульмінаційні моменти розв'язання літературно-мистецьких завдань

III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

Обмін враженнями від прочитання тексту

Чим вражає новела? (... своєю правдивістю, захопливістю, незвичайністю, імпресією.)

Чому жоден із засуджених не має прізвища? (... для карального трибуналу це не суттєво.)

Назвіть ключові слова, що пасують новелі. (Сум, кров, безповоротність, трагедія, насильство.)

Що символізують на початку твору дві грози? (Це боротьба добра і зла.)

Чи можемо вважати, що постать автора присутня в новелі? (Микола Хвильовий – письменник пристрасний і гарячий. Тому зрозуміла його безпосередня присутність у творах. Новела «Я (Романтика)» відображає особу автора опосередковано, через деякі грані «Я» та філософську систему.)

Представлення, демонстрація результатів читацької діяльності

Образ автора в новелі «Я (Романтика)»

Трагедія автора в новелі «Я (Романтика)» надто глибока. Написаний в імпресіоністичній манері, твір у яскравій художній формі відображає ті складні протиріччя, які є в душі людини, в її свідомості та у навколишній дійсності. «Я – чекіст, але я й людина!» Сказано так, що одне поняття повністю (за своєю суттю!) виключає інше. І це справедливе твердження. Заради якоїсь «невідомої прекрасної загірної комуни» засідає вночі «чорний трибунал» і підписує вирок за вироком: «Розстрілять!». І тих, хто збирався на квартирі філософствувати про правду, і черницю, і рідну матір. Героя новели, як і автора, ще терзають сумніви, його «я» розколосилося на кілька «я». Одне з них тягнеться до ніжної і доброї матері, інше – молиться на той час, який звів його з товаришами із «чорного трибуналу». Ще одне «я», фанатично віддане ідеям революції, йде на вбивство матері: «Тоді я у млості, охоплений пожаром якоїсь неможливої радості, закинув руку за шию своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей. Потім підвів мавзера й нажав спуск на скроню». Переміг тваринний, звірячий інстинкт: або ми їх, або вони нас. Згадавши, як сам Хвильовий вірив у світле комуністичне майбутнє, як брав участь у боях, в революційній перебудові країни, ми розуміємо, що якесь із цих «я» – власне, авторське. Письменник безжалісно анатомує «я» героя, заглядає у найпотемніші, найглухіші закутки душі й виносить це на суд читачів. Навіть інші герої — доктор Тагабат, вартовий, Андрюша – це вірні сторожі його душі, одне з «я».

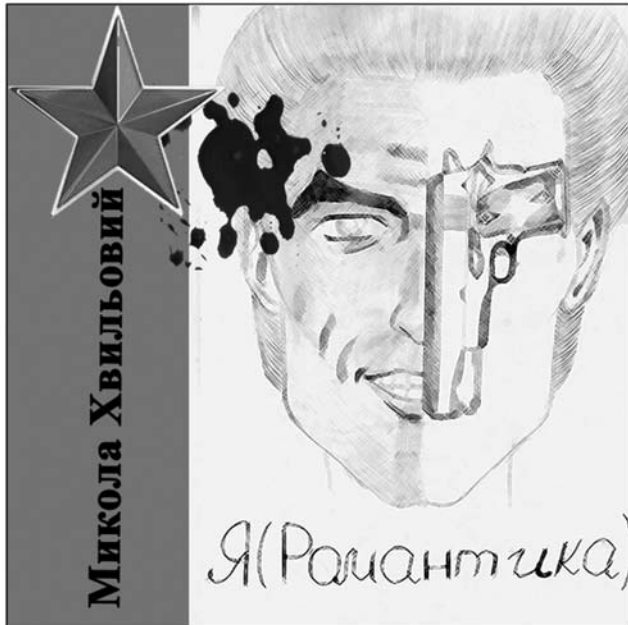
Пошлемося на думку Л. Ставицької: «Аналізуючи центральний персонаж новели, не можна не відзначити того, що він проектується на постать самого Миколи Хвильового. Постріл у скроню матері – це духовна смерть героя і фізичне самогубство автора – романтика загірної комуни, що втратив віру в революційні ідеали. Ідейний пафос новели – духовна драма її автора». Це ж стверджує і літературознавець М. Жулинський: «Як же так могло трапитись, що та свята мета, заради якої проливалася кров, творилося насильство, починає тьмяніти, набухати кров'ю невинних, чому так сталося, що мати змушена притуляти до згасаючого серця свого блудного сина, який заплутався на трагічних дорогах революції, вичерпався морально, зневірився і в розпачі піднімає руку на свою матір Україну,

котра породила його і котра прощає йому цей смертний гріх?» Як бачимо, трагедія героїв твору М. Хвильового близька до трагедії самого автора. Тому новели письменника такі пристрасні, такі хвилюючі й незвичайні. Для сучасного читача – це багатий матеріал для вивчення не лише історії, а й психології, переконливий урок – не повторювати помилок наших попередників, віддавати перевагу людині, а не ідеї.

Обкладинка до книжки

Методична ремарка

Варіанти обкладинок створено на основі власних малюнків учнів 11 класу. При цьому використано програму Adobe Photoshop. З декількох варіантів учні-читачі залишають один, мотивуючи свій вибір.

Наприклад, ця обкладинка містить назву книжки, вказівку на автора. Зірка і червоний колір фону вказують на історичне тло, епоху. Краплі крові свідчать про чисельні жертви. Їх близьке розташування до героя натякає на винуватця злочинів. Чоловіче обличчя поділено навпіл, що вказує на роздвоєність особистості. З одного боку – це звичайна людина, а з іншого – вбивця. Вогняна зброя є не лише засобом для скоєння злочинів, а й своєрідним символом. Її використання під час приведення вироків спустошує душу, робить героя безбарвним і безсилим, тому широко відкриті очі, посмішка, впевненість у погляді протиставлені пустці.

Юна художниця (учениця 11 класу Мазько А.) не випадково залишила «живий» підпис назви твору. Йдучи за автором, вона розуміє, що нічого не минає безслідно, і рано чи пізно настане час розплати, але сподівається, що можливість жити залишає за собою і можливість покаяння.

Виконання аналітико-синтетичних дій учнями-читачами за текстом художнього твору

У яку ситуацію М. Хвильовий ставить заповненого сумнівами героя-чекіста, «главковерха чорного трибуналу комуні»? (М.Хвильовий ставить в екстремальну ситуацію неминучого вибору.)

Який вибір у цій ситуації зробили б ви?

Як розкривається роздвоєне ество Я-оповідача? (... розкривається в його внутрішніх монологах, у повсякчасних спробах самовиправдання.)

Які почуття вирують у душі главковерха протягом твору?

Який епізод став моментом остаточного зламу?

Чи здатний герой на бунт? Думку обґрунтуйте.

У чому виражається основний конфлікт твору?

Чи можна було відстрочити фатальне рішення героя?

Чи можна припустити, що подібні події були не поодинокі? Як називаються такі явища?

Чекіст начебто мимохідь говорить у творі: «Я увійшов в роль». Ця фраза, коротка і ніби не важлива, насправді є принциповою! У чому полягає принциповість? (У якомусь стані афекту, віддаючи страшні накази про розстріли, людина все одно напівсвідомо усвідомлює, що це тільки роль, це не природна нормальна людська поведінка, а роль, безглузда, абсурдна гра.)

Як би ви назвали події, описані у творі? (Абсурд, ...)

Які проблеми порушено у творі? Зобразіть схематично.

Проблема роздвоєння людської особистості, проблема вибору

Конфлікт фанатизму та гуманізму

революція

мати

Кульмінаційним моментом загальноприйнято вважають убивство. Чи можемо припустити, що головний герой не стріляє в голову матері – він прострілює голову собі?

Розкажи мені, хто твій друг, і я розкажу тобі, хто ти. Чи можна це твердження перенести в площину новели М. Хвильового „Я (Романтика)“ стосовно головного героя? З якою метою автор вводить у твір образи доктора Тагабата, дегенерата, Андрюші?

Яким є символічний зміст образів новели?

Якою постає матір героя? (Мати головного героя новели звати Марією. Мені здається, автор не випадково обирає це ім'я, приховано порівнює матір Марію із образом Божої Матері, біблійної Марії. Протягом сторіч цей образ був символом спокою, чистоти, людяності. Тож, убиваючи матір, головний герой вбиває у собі людину, вбиває спокій і чистоту не лише всередині себе, а й у навколишньому світі, що не може стати справедливим, коли в ньому творяться такі страшні речі, – справжні парадокси людських душ, викривлених і спотворених, парадокси історії. Марія – людська і Божою матір, материнське всепрощення й любов. Це вона з'являється перед внутрішнім зором комунара-чекіста у перших рядках новели «Я (Романтика)»: «З далекого туману, з тихих озер загірної комуні шелестить шелест: то йде Марія». «... воістину моя мати – втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків. Моя мати – наївність, тиха жура і добрість безмежна». Убивши матір, герой опиняється серед мертвого степу, а над «тихими озерами загірної комуні» зникає світле видиво Богоматері. Марія – центральний гуманістичний символ новели «Я (Романтика)».)

Розгляд ілюстративного матеріалу до твору; прослуховування уривків музичного твору Франца Шуберта «Аве Марія»

Рафаель. Мадонна Конестабіле. 1500 р.

Рафаель. Сікстинська мадонна. 1515 р.

У якому з творів Рафаеля простежується шлях від подолання наївності та безтурботності світлої материнської любові до образу, сповненого високої духовності й неосяжного трагізму?

Яка з картин є спорідненішою з образом матері з новели «Я (Романтика)»?

Які риси обличчя, рухи видають хвилювання мадонн за долю дитини?

Чому матір чекіста не змогла вберегти своєї дитини? (І матір із очима Марії, «наївність і добрість безмежна», на жаль, не змогла вберегти сина від зла, бо сам він не хотів пристати на бік справжнього, вічного у собі. Слід пам'ятати, що на наші душі невпинно чатує зло, бо добро і зло співіснують у людині, постійно ведуть боротьбу. І якщо хоч на хвилину у цій боротьбі дозволити собі стати «солдатом» певної теорії – а всі вони минулі – зло перемаже.)

У творі «Я (Романтика)» матір – безмовна особа. Чому?

Чи допомагає музика Ф. Шуберта уявити образ матері Марії, створений М. Хвильовим?

Митці неодноразово звертались до образу мадонни з метою показати її духовну чистоту і красу. Пригадайте назви поезій, присвячені мадоннам, авторів цих творів. (І. Франко. «Сікстинська мадонна», М. Вінграновський «Сікстинська мадонна»...).

Узагальнення та систематизація читацьких вражень, літературо- (філологіко)знавчих компетенцій, навиків старшокласників

Доведіть текстом, що відбувається деградація героя від Андрюші до дегенерата.

Створіть ланцюжок «Людина» – «дегенерат». Поясніть свою позицію.

Андрюша – людина з нормальною психікою, «чекіст мимоволі».

Інсургент «Я»-образ розкрити у розвитку, акцентуючи на моменті остаточного зламу і ролі в ньому дегенерата та на ставленні «Я» до інших постатей того, що не можна виправдати, в собі і в інших – «Я думаю: так треба»;

доктор Тагабат – «людина з холодним розумом і каменем замість серця», безглуздо жорстокий п'яниця й людоджер;

дегенерат – вартовий революції з душею «палача з гільйотини».

Назвіть інші літературні твори, де спостерігається подібна деградація. Проведіть паралель.

Літературно-мистецька діяльність читачів

I група. Створення діаграми / графіка, таблиці «Дії і стан героя».

II група. Написання висновків, які читачі з'ясували для себе після прочитання новели М. Хвильового. Створити ментальну карту чекіста/людини.

III група. Роль другорядних образів у розкритті душі героя.

IV група. Напишіть поради можновладцям, використовуючи вислови відомих людей.

Представлення, демонстрація результатів читацької діяльності

I група

Таблиця

Дії і стан героя

... я йду	Самотність, пуста
... і я, зовсім чужа людина, бандит	Роздуми, хвилювання
Тут засідає садизм!	Роздратування
Йду в холодну трясовину	Безсилля
... так треба	Пауза в душевній напрузі
... і я не бачив виходу	Втрата волі
Фантом?	Близькість до божевілля
Розстрілять!	Нерви натягнуті до краю
Я входив у роль	Божевілля, екстаз
... стоїть моя мати	Я остовпів
Мислі різали мій мозок	Безнадія, нервово напруження
... я пішов, мов п'яний	Відчай
Хіба то моя вина?	Хвилювання
Доктор Тагабат спокійно сидить	Я шаленію
Я пориваюсь схопити мавзера	Відходять рештки волі
... невже я веду її на розстріл?	І різіє мій мозок голос. Усвідомлення жажливої суті задуманного
... й нажав спуск	Я от-от заплачу дрібненькими сльозами
Я здригнувся й побіг до трупа матері	Усвідомлення скоєного злочину

II група

1. Фанатизм убиває в людині людину.
2. На крові не може постати гуманне суспільство.
3. Гармонійна світобудова виключає насильство як шлях її досягнення.
4. Новела М. Хвильового «Я (Романтика)», як і вся література розстріляного відродження, перейнята пафосом гуманізму.

III група

«Сторожі» розколу душі (другорядні персонажі новели М. Хвильового «Я (Романтика)»)

У новелі «Я (Романтика)» М. Хвильовий створює картину життя людей у революційні часи, змальовує викривлення їхніх душ та ідеалів. У центрі новели людина, чия душа трагічно розколюється навпіл: людське (любов до матері, людяність, співчуття) гинуть під впливом жорстокості, під впливом «ідеї», яка стає важливішою за все.

Важливо, що героя оточують другорядні персонажі, які лише поглиблюють та погіршують його стан, його внутрішній конфлікт із самим собою. Сам головний герой називає їх «сторожами його душі». Проте вони не сторожі душі, а навпаки – сторожі темної сторони душі, які не дають персонажеві пристати на інший бік, повернутися до нормального життя, відчуті очищення через любов та переживання. Другорядні образи – доктор Тагабат, дегенерат та Андрюша – є різними, проте вони є майже механізмами, їх поглинула утопічна ідеологія і абсурдне бажання втілити її через кров та муки інших, невинних людей.

Дегенерат, за твердженням самого героя, є «справжнім солдатом революції». Отож-бо, людське ество поступилося в ньому «солдатові», тобто виконавцю наказів, засліпленому та не здатному до аналізу своїх дій. Він вартує невинних, засуджених до розстрілу людей навіть під вогнем – ця людина втратила майже всі людські риси, включаючи навіть інстинкт самозбереження. Поруч із головним героєм знаходиться також доктор Тагабат – людина зла і безсоромна. Коли до «чорного трибуналу» приводять черницю, серед яких мати Марія, в героєві прокидається щось людське – спогади з дитинства, перед його очима постає ніжний та тужливий образ матері. Проте доктор Тагабат цинічно насміхається з поруху душі персонажа. Андрюша – чи не єдиний образ чекіста, який здатен викликати певне співчуття у читачів – це людина безвольна, яка проти власної волі потрапила до «чорного трибуналу» ЧК. Але він кориться, мнется, підписуючи накази про розстріли, не знаходить у собі сили протистояти злу, знущанню зі звичайних людей, які не вчинили жодного злочину. Саме Андрюша пропонує відпустити матір, але вже надто сильно вкоренився у душі головного персонажа новели «солдат революції», та й сам Андрюша не знаходить потрібних сил та необхідної впевненості, щоб збудити у чийсь душі людяність, щоб перемогти «солдата революції».

Доктор Тагабат, дегенерат, Андрюша – люди, у душі яких вірність революції перемогла всі інші вічні цінності. Вбиваючи матір, герой не одразу усвідомлює, реальність це чи кара, галюцинація. Але розуміє, що це дійсність, «хижа і жорстока, як згряя голодних вовків». Але хто ж робить її такою? Її створюють саме люди, такі ж самі хижі і жорстокі, як згряя голодних вовків. Вони полюють на душі людей, вбиваючи або у буквальному сенсі, або вбиваючи душевно. Вони чатують на розкол психології людини, на найменше зло у душі, вони «сторожі» душі, вони стоять на сторожі всього звірячого й злого в людях.

Мати головного героя також є сторожем душі, проте у протилежному сенсі – вона стоїть на сторожі доброго і чистого у її «м'ятежному сині, який зовсім замучив себе». Її сина насправді замучив його власний конфлікт із самим собою, боротьба добра і зла у його душі. І матір із очима Марії, «наївність і добрість безмежна», на жаль, не змогла берегти сина від зла, бо сам він не хотів пристати на бік справжнього, вічного у собі. Слід пам'ятати, що на наші душі невпинно чатує зло, бо добро і зло співіснують у людині, постійно ведуть боротьбу. І якщо хоч на хвилину у цій боротьбі дозволити собі стати «солдатом» певної теорії – а всі вони минуці – зло переможе. А йому сприятимуть такі «сторожі», як Тагабат та дегенерат із новели М. Хвильового «Я (Романтика)». Тож слід поставити на сторожі своєї душі когось надійнішого: добро, вічні загальнолюдські цінності, усвідомлення своїх цілей, причин та наслідків своїх дій і, безумовно, любов до себе і до людей, чуйність і людяність.

IV. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

Обмін враженнями від почутого, прочитаного (за творчістю письменника)

У своїх творах М. Хвильовий намагається виговоритися, показати, що комуністична мораль перероджується в мораль, яка ненавидить людину. Герої новели «Я (Романтика)» – справжні революціонери. Але хто вони? Хто ті люди, від яких залежить життя інших? Хто закладає підвалини майбутнього щасливого життя? Духовно слабкий, невпевнений Андрюша, жорстокий і цинічний доктор Тагабат, абсолютно вірний революційному обов'язку Романтик. І завершує цей квартет дегенерат, якого ніщо не може вивести з тупої байдужості. Це вони без сліdstва і суду знищують людей в ім'я омріяної «загірної комуні». Їхні жертви не мають імен. Вони проходять повз чорний трибунал темними тінями, не залишивши після себе пам'яті ні в серцях убивць, ні в документах. Така сама доля чекала й на тих, хто мріяв про комунізм, боровся за його ідеї. Чи варті всі смерті людські тієї ідеї, яку намагались втілити в життя фанатики? (У цьому високотрагедійному творі, чи не найсильнішому в прозовому доробку письменника, автор безстрашно аналізує одну з основних колізій часу – колізію гуманізму й фанатизму. Розкривається суперечність між одвічним ідеалом любові й тим беззастережним служінням абстрактній ідеї, доктрині, яке, мов ненаситний молох, зрештою вимагає зректися всього людського. Звичайно, не варті всі смерті людські тієї ідеї, яку намагались втілити в життя фанатики.)

Яким пафосом перейнята вся література розстріляного відродження? (... пафосом гуманізму.)

Який відгук залишив твір у вашій свідомості, почуттях?

Варіативні завдання домашньої читацької роботи

Кінцівка-розв'язка уроку

V. Заключне слово-епілог словесника

Революційні романтики умоглядний задум – силою ошасливити світ – поставили над самоцінністю людської індивідуальності, відкинули традиційну мораль – і за цю абстрактну ілюзію закономірною платою був крах надій, відчуття спустошеності, коли замість гармонійної дійсності, яку вони хотіли вибороти, панували хаос і руїна, тож не забудьте, що жодна ідея не варта втрати людини.

Вивчення новелістики Олесея Гончара в світлі духовних орієнтирів письменника

Тетяна Чумак,
кандидат педагогічних наук
м. Чернігів

Література в школі має формувати не просто освічену людину, а особистість, здатну жити в оновленому суспільстві за законами добра, справедливості, гуманізму, тому проблема нової моделі гуманітарної освіти, зокрема літературної, є особливо актуальною. Ми виходимо з того, що літературний твір тільки тоді може мати виховний вплив, коли він буде осмислений читачем, коли почуття й переживання героя стануть переживаннями учнів. Аналіз художнього твору має сприяти опануванню старшокласниками духовних орієнтирів творчості письменників, а відтак критеріїв моральної та естетичної оцінки подій, явищ і людських взаємин. Саме під час такого аналізу здійснюється формування духовного світу школяра.

Завдяки осмисленню учнями духовних орієнтирів творчості письменників здійснюється вплив на виховання духовної особистості старшокласника. Цей процес відбувається успішно, якщо моделюються навчальні ситуації, які сприяють усвідомленню ціннісних орієнтацій творчості письменника й формуванню духовності школярів, забезпечується емоційний фон уроків літератури.

Важливу роль у формуванні та розвитку духовної особистості відіграє введення учнів у коло живих і багатоаспектних соціальних явищ, складних міжособистісних стосунків і зв'язків, осмислення ними діалектики душі людини. Ці процеси допомагають школярам глибше зрозуміти, оцінити і сприйняти себе через інших, суспільно значуще зробити особистісно значущим, тобто своїм власним орієнтиром.

Духовний світ автора значною мірою розкривається перед учнями під час знайомства з його життєписом. Письменник – це унікальна особистість. Щоб учні переконалися в неповторності духовних орієнтирів автора, необхідно на уроці показати особливості його мислення, почуттів, життєвого вибору, спілкування, фактів долі. Адже кожен талановитий митець є виразником духовних ідеалів нації, голосом і совістю своєї епохи.

У кожного письменника власна життєва доля, своєрідність творчого стилю, глибоко індивідуальні світоглядні, моральні та естетичні критерії сприйняття навколишнього світу та оцінки людських взаємин, своє розуміння істини, добра і краси, що, власне, і є духовними орієнтирами. Саме на цьому зосереджується увага учнів під час вивчення життєпису письменника.

Для глибшого та більш конкретного розуміння духовних орієнтирів творчості письменників ми вважаємо за доцільне умовно поділити їх на моральні, світоглядні та естетичні. До моральних належать, наприклад, людяність, гуманізм, доброта, шляхетність, чесність, скромність, почуття справедливості, емпатії, повага до праці, до батьків, до жінки, до матері, до людей, старших за віком. Світоглядні орієнтири – це патріотизм, волелюбність, мужність, нескореність, героїзм, національна самосвідомість. Як естетичні орієнтири розглядаємо здатність відчувати й розуміти прекрасне в природі, людині, її взаєминах; захоплюва-

тися шедеврами світового мистецтва; високий естетичний смак, розуміння краси рідної мови, людських вчинків. Безперечно, цей поділ досить умовний. Наприклад, вірність у коханні можна зарахувати до моральних орієнтирів, а вірність батьківщині, ідеалам боротьби за свободу – до моральних і світоглядних. А почуття відповідальності, власної гідності чи совісті – це і моральна, і водночас світоглядна категорія.

Наш підхід до організації аналізу художніх творів враховує також те, що кожен учень, кожен читач має власне бачення художнього твору, яке залежить від життєвого досвіду, розвитку емоційної сфери, своєрідності духовного світу реципієнта. Тобто процес сприймання літературного твору має суто особистісний характер. Унаслідок цього література здатна не лише знайомити читача з певними духовними цінностями, а й культивувати їх у людській душі. Тільки за цієї умови можливий перехід досвіду письменника в особистий досвід читача.

Щоб забезпечити найбільшу ефективність осмислення старшокласниками духовних орієнтирів творчості письменників, ми прагнули в процесі роботи з художніми творами налагоджувати постійний духовний контакт з учнями, створювати таку атмосферу відвертості, доброзичливості, взаємоповаги, коли суб'єкти розмови виступають рівноправними партнерами, і в актах взаємодії виявляється їхня ініціатива. Бесіда чи дискусія на уроці літератури мала характер довірливого спілкування, учні виступали активними учасниками пошуку істини, учитель спонукав їх до емоційного співпереживання, а не тільки раціонального осмислення, адже моральна ідея тільки тоді стає життєвим правилом, нормою поведінки, коли вона глибоко усвідомлена людиною.

З метою вдосконалення у старшокласників здатності оперувати отриманими знаннями, підвищення їх зацікавленості навчанням, перетворення їхніх духовних надбань на переконання вважаємо доцільним використання проблемних методів навчання. Порівнюючи традиційне й проблемне навчання, сучасна методична наука переконливо доводить, що саме проблемний підхід спонукає учнів до активної розумової діяльності шляхом аналізу фактів, до проникнення в духовний світ письменника. На нашу думку, лише в окремих випадках, коли виникає необхідність передати, повідомити відповідну інформацію, слід звертатися до монологічно-комунікативних форм передавання знань. Це можуть бути, наприклад, окремі факти з життя письменника, історія написання твору тощо. Але література – особливий предмет, адже саме на уроках літератури учні не лише отримують суму знань, а й виробляють певне ставлення до набутої інформації. Тому тут найчастіше використовуються проблемно-пошукові методи навчання, а монологічна комунікація поступається місцем діалогічному спілкуванню: повноцінне сприйняття художніх творів неможливе без їх ціннісного осмислення.

Важливим є процес не звичайного репродуктивного засвоєння, а народження й осмислення знань на рівні творчого сприйняття, коли передбачається пошук істини на уроці. Таким вимогам найбільше відповідає **урок – духовний пошук**, адже він спонукає старшокласників творчо мислити, ставити себе на місце персонажів, на місце автора, висловлювати свої думки, переконання та вміти їх відстоювати. З допомогою системи проблемних запитань учитель підводить підлітків до висновків і узагальнень. Щоб духовні істини стали особистими переконаннями учня, вони повинні мати сильний енергетичний компонент. Духовне вдосконалення особистості можливе лише за умови максимальної напруженої активності, доступної людині в глибинах її внутрішнього світу.

Оптимальною має бути така структура уроку, за якої навчальні ситуації допомагають учневі не лише осягнути максимум матеріалу, а й висловити свої міркування, проявити власні здібності, відчути себе не об'єктом педагогічного впливу, а особистістю, здатною до оцінних суджень.

Під час роботи над творчістю письменника, наприклад, Олеся Гончара, учитель має акцентувати увагу старшокласників на тих духовних орієнтирах, за якими жив митець.

Продемонструємо це на прикладах.

Особливості духовних орієнтирів письменника

Тема	Олеся Гончар. Життєвий і творчий шлях	Як проявляються орієнтири на загальнолюдські цінності? Навести приклади. Прокоментувати
Духовні орієнтири		
Моральні	Співчутливість, людяність, скромність, чесність, справедливість, повага до норм християнської моралі, шляхетність	Дитинство; навчання; війна; творчість; громадська діяльність
Світоглядні	Боротьба за людське в людині на війні і в мирний час; жертовна відданість ідеалам вільного життя людини і нації в цілому, сміливе відстоювання власних переконань; усвідомлення значення рідної мови та відстоювання її в тоталітарній системі	Війна; навчання в університеті; художня творчість; щоденникові записи; публіцистика; громадська діяльність
Естетичні	Тонке відчуття прекрасного в природі та в людській душі; висока здатність захоплюватися перлинами світового мистецтва, розуміння краси рідної мови	Творчість; щоденникові записи; епістолярій; мемуари

У ході ознайомлення з біографією митця, духовною характеристикою персонажів новел, їх вчинками й почуттями та авторською оцінкою цих вчинків і почуттів з погляду його духовних орієнтирів учні залучалися в такі навчальні ситуації, у яких виявлялася їхня позиція, формувалися їхні особистісні духовні орієнтири й моральні якості.

Наведемо приклад проведення уроку з теми **«Олеся Гончар – художник світла»** (огляд життєвого і творчого шляху письменника). Перед учнями на дошці – портрет О. Гончара, список його творів, вислови: *«Гончар – художник світла, його зображувач і поет» (М. Бажан); «Краще не жити, ніж жити фальшиво» (О. Гончар, щоденникові записи)*. Урок розпочався мелодією уривка з «Місячної сонати» Л. Бетховена. Потім прозвучало емоційно-образне вступне слово вчителя:

«Коли змовкає денний гамір і небесна блакить ясніє схвильованою красою тамованих почуттів, настають сині вечори пізнання. У кожного є такий вечір і своя незабутня блакить, що вбирає жайворонковий спів світанку, ораторію дня, симфонію присмерку й сонату нічного неба.

Далеч ясних зір і плесо тихих вод творять настрій синіх вечорів, які сприймаєш у мудрості пережитого, у гармонії людяності, вірності й добра. Після страхотливих катастроф кришталева прозорість неба стала ще необхіднішою для людської душі, її здорового неспокою одвічного борця. Щасливий, хто спізнав ті сині

вечори – вечори над незабутніми книгами Олеся Гончара – Лицаря Честі, Людини, Письменника, Воїна.

Сьогодні ми розпочинаємо знайомство з творчістю цього видатного письменника сучасності. Олеся Гончара називають духовним світочем нації. Які душевні якості та ціннісні орієнтації повинна мати людина, щоб отримати таке високе звання від людства, від народу України? Чи справа тільки в його художньому доробкові, чи в чомусь ще? Спробуємо доторкнутися серцем до його безсмертних образів, відчути, як з ледь помітних словесних струмочків твориться могутня ріка духовного світу письменника».

Такий нетрадиційний вступ викликав позитивні емоції старшокласників, що сприяло зосередженню уваги, особистісному сприйняттю біографії митця кожним учнем, адже «емоції тісно пов'язані з потребами людини. ...Шлях до інтелектуального осягнення твору лежить через його суб'єктивне емоційно-образне пізнання. Власне, емоційне переживання є особливою формою виявлення суб'єктами ставлення до художніх цінностей»¹.

Після того, як учні записали тему уроку, учитель продовжує розповідь, використовуючи уривки з автобіографії письменника та його щоденникові записи, адже такі матеріали дають багато важливих відомостей про митця, характеризують його як людину, роз-

кривають життєве і творче кредо, духовність, розуміння життя, виявляють ставлення до подій.

Подаючи біографію письменника, словесник наголошує насамперед на тих фактах, які розкривають його духовні орієнтири. Це й мужнє рішення добровольцем іти на фронт у перші дні війни, і з гідністю та честю витриманий увесь тягар фронтових буднів, і порушення у творах глобальних проблем, про які в роки тоталітарного «соцреалізму» заборонялося висловлюватися відверто, і виступи на захист української мови, активна підтримка руху шістдесятників, і вихід з партії восени 1990 року, коли ще незалежність України не було проголошено, підтримка київських студентів, які голодували на знак протесту проти дій влади, і клопотання про відновлення зруйнованого Михайлівського Золотоверхого собору.

Упродовж лекції вчитель рекомендує старшокласникам робити короткі записи. Після сприйняття учнями біографії письменника відбувається рефлексія, обмін думками. Учитель пропонує підліткам пояснити, як вони розуміють слова М. Бажана «Гончар – художник світла, його зображувач і поет» та вислів зі щоденникових записів О. Гончара «Краще не жити, ніж жити фальшиво», узяті епіграфами до уроку. Наводимо відповіді учнів: «Для мене світло уособлює все прекрасне, що є в людині. Очевидно, письменник М. Бажан мав на увазі те, що О. Гончар змальовує своїх героїв морально красивими, світлими, чистими душею, і цим самим виховує в нас, читачів, прагнення бути схожими на них»

(Яна Г.). «У житті є світле і темне, прекрасне й потворне. Коли ми доторкаємося душею до світлого, самі стаємо світлішими. Але передати красу в житті, правду, доброту, високу мораль може тільки людина, сама чиста душею. Саме таким світлим письменником і є Олесь Гончар. Тому в його творах стільки людяності» (Аліса С.). «Письменник Олесь Гончар – людина високих ідеалів. Чистоту його душі не спотворила ні війна, ні тоталітарний режим. Багато хто з письменників, державних діячів жили фальшиво, думаючи одне, а роблячи й говорячи зовсім інше. О. Гончар зумів прожити своє життя без фальші, про це свідчить багато фактів з його біографії. Це тому, що він був мужньою й чесною людиною» (Антон В.).

Щоб закріпити враження учнів від особистості письменника, учитель пропонує прослухати кілька його щоденникових записів: «За рік до кінчини, 20 березня 1994 року, О. Гончар занотував у своєму щоденнику: «Кажуть, життя коротке... А мені воно здається таким довгим! Бачу отого солдата – студента в окопі над Россю, а то ж я. Гину від спраги в холодногорській тюрмі 1942 року, де нас 100 тисяч невільників, – я теж серед них. А потім ті фронтові – страшні й чаруючі – Альпи... І молода слава «Прапороносців», і голгофа «Собору»... І госпітальна палата десь на Єнисей, і Асамблея ООН у Нью-Йорку та Сан-Франциско, і диво правічного секвоявого лісу, і шум океану, і ласкавість полтавської Ворскли та місячні розбурхані ночі на Азові – все, все це увібрало одне-єдине людське життя... Я бачив людство. Від Португалії й до Японії, від Едмонта й до Тайланду та островів Індонезії – все Бог мені щедро показав... І всюди (будь-якої раси) людина прекрасна!.. Хоча всюди життя минає в постійній тяжкій боротьбі Добра зі Злом... Стількох уже нема, а тобі даровано звідати ще одну кончітську провесін... То як же не повірити в силу Провидіння? Що вона вела тебе та для чогось оберігала? І хоч відчуваєш холод самотності, але будь вдячний Провидінню за все»².

Учитель продовжує: «Велике й зболене серце письменника-мислителя, письменника-філософа гостро відгукувалося на всі суспільні проблеми, на гіркі суперечності, яких так багато в нашому житті. Із щоденникових записів він постає іноді зовсім не таким, яким ми його знали. Але вони, ті записи, зовсім не суперечать змісту його творів, навпаки – істотно доповнюють їх. До того ж, зважмо, він добре знав: його щоденники дійдуть до читачів. І він вірив, що ми зрозуміємо і його, і час, у якому йому випало жити.

«...Деко́трих коле́г пита́в: чи ве́деш щоденни́к?

Хтось дає ухильну́ відпові́дь, а хто ка́же відверто:

– Бо́юсь. А́дже та́кий час... Де га́рантія, що не при́йдуть з обшу́ком?»³.

Олесь Гончар не боявся. Навіть у такий час. Ризикуючи всім, він намагався передати грядущим поколінням часточку самого себе, часточку свого серця.

«Якщо ми хочемо врятувати Україну, найперше сьогодні маємо рятувати її культуру, її духовність. Без цього нема людини. Є **зомбі**, біороботи.

...Тоталітарна система перетворила Україну в суцільне руйновище. В нашій історії ціла епоха після Хмельниччини так і зветься Руїна, але те, що тоталітарна система лишила нам, набагато страшніше. Зліквідовано церкву, понищено школи, тяжко ушкоджено мову, культуру.

...Динаміти під нашу духовність сили зла підкладають і сьогодні, сили зла діють, вони загрожують Україні, її свободі не менше, ніж тоді, коли руйначі

закладали динаміти під фундамент Михайлівського Золотоверхого.

...Ми пережили жорстокі, справді пекельні часи, але скажіть, чи так уже змінилось життя на краще? Ні й ні. Чи менше стало горя, брехні й фальші на душу населення? Звичайно, **бастилія** тоталітаризму зазнала відчутних ударів. Та хіба з-під руїновищ імперії не виповзають знову й знову удаводи подібні творці, готові пожертви беззахисну прорість демократії, згасити перші зблиски свободи?

Упродовж багатьох літ Україні відводилась роль полігона, де тоталітарний режим розгортав нечувані за масовістю й жорстокістю випробування, спрямовані на деструкцію цілої нації, її планомірне винищення. Власне це, як злочин проти людства, підлягало б розглядові міжнародного трибуналу. Але світ мовчав.

Бути кривавим його полігоном? Ні, цього Україна вже зазнала і, гадаю, зробить усе, щоб вдруге цього не сталося»⁴.

«...Про́цес прозріння́ людини́ складни́й і боли́сний, а часто й нестерпно боли́сний і для всього́ суспільства, і для інтелігенції́ зокрема.

...Дба́ти про́ духовну́ наповнені́сть душі́, про́ її́ духовне́ здоров'я́ і дба́ти про́ середови́ще, в якому́ живемо́ – це, мабу́ть, голо́вне. Душа́ й приро́да в злаго́ді свої́й, в розумні́й гармоні́ї забезпе́чують надійні́сть життя́. Зміни́ починаю́ться з родничків душі́, з найтонших психологі́чних пору́хів, з вболі́вання, з почуття́ господа́ря, який за́ все відпові́дає. Лі́тература ма́є працюва́ти на це»⁵.

У підсумковій бесіді вчитель говорить: «Приклад життя Гончара ставить нас перед вибором: як жити? Яку позицію в житті обрати? Триматися тихенько свого корита чи піднімати голос спротиву, коли бачиш несправедливість? Адже зовсім не обов'язково бути талановитим письменником – потрібно тільки бути людиною. Пам'ятаєте Івана Багряного? «Не іменуй же мене поетом, друже мій. Я хочу бути людиною, я хочу бути тільки нею». Звичайно, легше й вигідніше знайти тепленьке місце в обмін на совість і на честь – але ж кого тоді зі вдячністю згадають нащадки? «Хіба згадують когось за те, що добре їв, одягався, заради цього працював – і прагнув ще краще?»⁶.

Запитання до учнів:

Які основні віхи біографії письменника ви можете визначити?

Що вам найбільше запам'яталося?

Які мотиви були провідними у творчості митця?

Чому Олесь Гончар вів щоденник?

Що в житті Олесь Гончара гідне наслідування?

Які духовні цінності були орієнтирами в житті Олесь Гончара?

Домашнє завдання має бути диференційоване, адже не всі учні мають однакові здібності та нахили. Щоб засвоєння матеріалу стало максимально успішним, клас поділимо на дві групи. Перша група має переглянути публіцистичні статті О. Гончара з книжки «Письменницькі роздуми»⁷ та щоденникові записи і написати твір «Духовні орієнтири життя й творчості О. Гончара». Завдання для другої групи – прочитати статтю про О. Гончара з підручника та написати твір «Чому життя Олесь Гончара гідне наслідування?».

Наводимо уривки з учнівських письменних творів: «Справжній письменник має виховувати своїх читачів. Саме таким є Олесь Гончар. Із його творів ми черпаємо уроки людяності, доброти, великої громадянської мужності. Найпершим його духовним орієнтиром з дитинства була глибока християнська віра, яку прищепила

йому бабуся. Віра тримала на світі юного Олеся в роки тяжких випробувань. Вона не дала йому загинути в горнілі найжорстокішої з усіх війн, зберегла в його серці людяність і доброту. Віра допомогла письменникові вистояти й у часи цькування його владою за книгу «Собор», і в часи становлення державності України. Олесь Гончар був свідком і співучасником вирішальних подій другої половини ХХ століття. Він мав хист бачити й виносити на суд людський усе руйнівне, потворне, а понад усе – відстоювати справедливість і гідність людини» (Яна Г.).

«Олесь Гончар за своє життя пройшов через тяжкі випробування. Раннє сирітство, голодомор. Потім – війна. Здавалося б, серце його мало згрубіти, пожорстокішати. Або ж замкнутися в собі, образитися на цілий світ. Проте настільки глибокою була його душа, що, вмістивши в собі болі всього народу, вона не тільки не згрубіла, а навпаки – виросла до розуміння глобальних проблем, до турботи про долю української нації.

Усі твори Олеся Гончара – про головне, чим живе людина, про велич людського духу. У його «Щоденниках» є такий запис: «Голий розум удосконалює лише егоїзм і нічого більше, гуманність і моральність йому байдужі.

Дух – ось сутність життя» (Олена Ч.).

«Олесь Терентійович Гончар був людиною дивовижного таланту, високої моралі, бездоганної чесності. Тільки завдяки його духовності могли з'явитися на світ образи чистих і щирих душею Тоні та Віталіка з роману в новелах «Тронка». Потрапивши в складні випробування, ці українські Ромео і Джульєтта турботливо й

самовіддано підтримують одне одного перед лицем видимої смерті на крейсері – об'єкті військових випробувань. Саме тут юні герої задумуються про філософські речі – буття й небуття, власну відповідальність за продовження життя у вічному світі. А головне – вони мислять і відчувають по-українськи. І це в далекі шістдесяті, коли давно вже здійснювався планомірний наступ на українську мову, на українську еліту. Олесь Гончар на повний голос виступав захисником, спадкоємцем і проповідником рідної мови. Він будив у своїх земляків українську ментальність, українську духовність.

Олесь Гончар завжди буде серед нас. Енергетика, закладена в його творах, буде зігрівати й надихати наступні покоління на добро й щастя, на мир і справедливість на Землі» (Юлія Б.).

Далі буде

¹ Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : посібник для студентів вищих закладів освіти / Є.А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.

² Гончар В. Олесь Гончар: Із щоденникових записів: Минув рік після смерті письменника / Валентина Гончар // Голос України. – 1996. – 13 липня.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Сверстюк Є. Собор у риштованні. / Євген Сверстюк // Документи III. – Париж-Балтимор: Українське Вид-во «Смолооскип» ім. В.Симоненка, 1970. – 105 с. – С. 96.

⁷ Гончар О. Письменицькі роздуми : літературно-критичні статті. / Олесь Гончар. – К. : Дніпро. – 1980. – 316 с.

«У пошуках щастя» (компаративний аналіз повісті О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками» та новели В. Винниченка «Момент»)

Світлана Шевченко,

учитель української мови та літератури

НВК «Спеціалізований ЗНЗ I-III ступенів № 26 – дошкільний навчальний заклад – дитячий юнацький центр «Зорецвіт»» м. Кіровограда

Мета: ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом письменника-земляка О. Жовни, узагальнити знання про творчий здобуток В. Винниченка; допомогти учням усвідомити ідейно-художній зміст повісті «Її тіло пахло зимовими яблуками», порівняти з новелою В. Винниченка «Момент»; виявити особливості розкриття в них проблеми пошуку щастя; розвивати навички компаративного аналізу художнього тексту, вдосконалювати вміння учнів сприймати й осмислювати художній твір, порівнювати, виявляти спільне і відмінне, висловлювати власну думку з приводу прочитаного; сприяти усвідомленню цінності кохання в житті, щирості людських стосунків, вихованню почуття відповідальності, вміння цінувати кожну мить життя.

Обладнання, наочність: портрети О. Жовни, В. Винниченка; книжкова виставка, тексти творів О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками» і В. Винниченка «Момент».

Випереджувальні завдання:

1. Індивідуальна робота – прочитати повість О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками» і новелу В. Винниченка «Момент».

2. Робота в групах (метод проектів)

I група «Біографи»:

1. Дослідити біографію В. Винниченка.
2. Створити інформаційне ґроно особистості В. Винниченка.

II група «Журналісти»:

1. Дослідити біографію О. Жовни.
2. Дібрати систему запитань для інтерв'ю з письменником.
3. Підготуватися до рольової гри на уроці «Інтерв'ю з письменником О. Жовною».

III група «Дослідники»:

1. Визначити жанрову приналежність творів О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками» та В. Винниченка «Момент».
2. Дібрати цитати для характеристики головних героїв повісті О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками».
3. Простежити перебіг почуттів і відтворити ланцюжок емоцій, що переживають герої повісті протягом

твору. Порівняти з новелою В. Винниченка «Момент», знайти спільне й відмінне.

4. Визначити проблематику обох творів.

5. Дослідити, як вирішується проблема пошуку щастя в оповіданні О. Жовни та новелі В. Винниченка.

IV група «Дослідники поезії»:

1. Дібрати поезії українських та зарубіжних митців, співзвучні з почуттями героїв повісті О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками», обґрунтувати свій вибір.

2. Підготувати виразне читання напам'ять обраних поезій.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Бесіда.

Ви прочитали два твори. Які враження вони у вас викликали?

Як ви розумієте поняття «щастя»?

У чому ви вбачаєте щастя?

III. Оголошення теми й мети уроку

Вступне слово вчителя.

Наш урок присвячений проблемі пошуку любові і щастя в житті людини. Чи можемо ми стверджувати, що ця проблема є новою в літературі, взагалі в мистецтві, філософії? Звичайно, ні. Любов і щастя – це те, чого споконвіку прагне кожна людина. Так чи інакше, проблема пошуку щастя є визначальною в багатьох творах літератури. Проте кожний письменник розв'язує її по-своєму. У чому ж своєрідність розкриття цього питання в повісті О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками»? Відповідь на це ми й намагатимемося знайти впродовж уроку.

У назві теми ви побачили термін «компаративний аналіз». Що він означає?

Теорія літератури.

В основі компаративного аналізу лежить порівняння літературних творів, їх компонентів (тем, мотивів, образів). Це можуть бути твори різних письменників, представників різних літератур, навіть різних жанрів мистецтва, близьких за темою, ідеєю, сюжетом або проблематику.

Бесіда.

У чому переваги компаративного аналізу? (У процесі виявлення спільних і відмінних рис досягається глибше усвідомлення тексту. Цей вид аналізу дає змогу оцінити варіанти висвітлення загальнолюдських проблем, що хвилювали письменників різних епох і народів.)

Як ви вже зрозуміли, порівнювати ми будемо повість О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками» і новелу В. Винниченка «Момент». З огляду на сказане сформулюйте самостійно завдання нашого уроку.

1. Ознайомитися з життєвим і творчим шляхом письменника-земляка, нашого сучасника Олександра Жовни.

2. Повторити відомості про життя і творчість Володимира Винниченка.

3. Порівняти зазначені твори і, виявивши спільне й відмінне, з'ясувати особливості розкриття в них проблеми пошуку щастя.

IV. Сприймання та засвоєння навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Почнемо ми нашу роботу зі знайомства з особистостями письменників. Ім'я Володимира Винниченка вам добре відоме. Пригадайте, які твори письменника ви вивчали? (Оповідання «Федько-халамидник» – 6 клас; новела «Момент» – 10 клас.)

2. Складання інформаційного грона «В. Винниченко».

Група біографів додатково опрацювала біографію В. Винниченка. Їхнім завданням було скласти інформаційне грона особистості В. Винниченка.

Визначний політичний діяч	Визнаний світом драматург	Видатний письменник
В. Винниченко		
Художник	Письменник-емігрант	Наш земляк

Рис. 1. Інформаційне грона «В. Винниченко»

Якби треба було схарактеризувати В. Винниченка одним словом, які б визначення ви обрали? Свою думку обґрунтуйте.

Повідомлення учнів.

1. Наш земляк народився в Єлисаветграді, навчався в Єлисаветградській чоловічій класичній гімназії, яку не закінчив через свої революційні погляди. Продовжив навчання й отримав атестат зрілості в Златопільській гімназії.

2. Визначний політичний діяч був членом Центральної Ради за часів УНР, головою Генерального секретаріату. Він – автор майже всіх декларацій та законодавчих актів УНР, зокрема І Універсалу Центральної Ради.

— Як закінчилася його політична кар'єра? (Разом з поразкою військ УНР змушений був емігрувати за кордон.)

3. Видатний письменник – автор оповідань «Краса і сила», «Федько-халамидник»; новел «Солдатики», «Момент», «Кумедія з Костем», «Студент» та інших; романів «Записки кирпатого Мефістофеля», «Сонячна машина», «Слово за тобою, Сталіне» та інших.

4. Визнаний світом драматург, чий п'єси ставилися на сценах найкращих європейських театрів (драми «Брехня», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Дисгармонія» та інші).

5. Художник. Він автор близько 150 картин. Його живописні роботи були перевезені з Америки в Україну і зараз деякі з них зберігаються в нашому краєзнавчому музеї.

6. Письменник-емігрант. Другу половину свого життя прожив в еміграції, у Франції, в містечку Мужен, де і був похований. Брав активну участь у літературно-му житті української діаспори.

3. Слово вчителя.

Другий письменник, про якого піде мова на уроці, – наш сучасник, земляк, Олександр Юрійович Жовна. Це людина надзвичайно активна, творча, я б сказала, європейського рівня. Він радо дає інтерв'ю на телебаченні, зустрічається зі студентами кіровоградських вузів, а тому доречно було б ознайомитися з його біографією у формі уявного інтерв'ю, де ви самі могли б поставити йому запитання, які вас цікавлять. Наша група журналістів ретельно вивчала біографію О. Жовни й готувала систему запитань для такого «інтерв'ю» з письменником. Тож надамо їм слово.

4. Рольова гра «Інтерв'ю з письменником О. Жовною».

5. Робота над текстом повісті «Її тіло пахло зимовими яблуками» Бесіда за твором.

Яке ваше враження від твору?

Як ви вважаєте, чому автор назвав свою повість саме так – «Її тіло пахло зимовими яблуками»?

Які асоціації виникли у вас перед читанням твору з огляду на його назву? Що, можливо, здивувало в назві? (Ключове слово – пахло. Це твір про жінку. Про почуття до жінки. Про близькі стосунки між двома людьми. Здивувало те, що в основу почуттів покладе-но саме запах.)

Якою картиною починається твір? (Учні зачитують уривок на с. 87 від слів «Перон виблискував на сонці» до слів «Невже так пахне весна?» – встиг подумати я...»: Жовна О. Ю. Вдовушка / О. Ю. Жовна. – Кіровоград, 1996. – 270 с.)

Отже, перон різко контрастує з природою. У чому незвичність опису місця дії? (Передається не через зорові образи, а нюхові – те ж саме в назві.)

Коли відбуваються події?

Які асоціації найчастіше виникають з весною? (Чистота, відновлення, відродження...)

Чим вразив перон головного героя? (Смердючим запахом розлитого пива, лимонаду, туалету...)

Що на хвилину перериває це неприємне відчуття? («То був якийсь інший, зовсім новий запах. Він з'явився на мить, і знову довкола запанувала та смердота, яку видихнув роздратований перон. Хтось пройшов поруч і щез у натовпі».)

Які асоціації викликав цей запах у свідомості героя? («Запах мигдалю, легкий відтінок церковного ладану. Так пахло в дитинстві у новорічну ніч, коли на ялинці запалювали свічки. Тоді я думав, що то пахне одна скляна золотава іграшка зі смарагдовим листям. Я думаю про це так само й сьогодні. Запах був настільки схожим, що змусив мене збентежитись».)

Учитель звертає увагу учнів на художню деталь і ключові слова.

Охарактеризуйте внутрішній стан героя перед входом до вагону. («Я ще раз огледівся навколо, з якоюсь слабкою і відчайдушною надією відшукуючи когось у натовпі. Кого саме – я не знав. Разом з тим я чомусь сподівався побачити знайоме обличчя або ж щось незвичайне. Однак навколо було безліч нецікавих фізіономій, які, як і раніше, виглядали спотвореними і неприємними».)

Що це за відчуття? Очікування чого? Кого? Чи можна провести паралель між почуттям героя й описом перону? (Паралель: переповнений сподіваннями спраглий перон – сповнений надій молодий герой.)

Як ви вважаєте, якими сподіваннями був переповнений герой? Чи справдилися вони в той момент? (Ні. Звідси і відчуття розчарування, все виглядає «спотвореним і неприємним».)

Що відомо про головного героя? («Я, студент педфаку з мізерною стипендією, їхав тепер у СВ».)

Словникова робота.

СВ – спальний вагон підвищеного комфорту.

Опишіть перше відчуття героя від зустрічі з дівчиною. На рівні чого воно відбувається? (Знову художня нюхова деталь – «чудний неповторний запах смарагдової іграшки в новорічну ніч».)

Як би ви охарактеризували відчуття хлопця в цей момент? Якими художніми засобами автор розкриває його стан? («Здається, я забув, що й досі дивлюся на неї. Я зрозумів це, коли побачив на її обличчі зніяковіння». Це стан якогось збентеження, внутріш-

нього хвилювання, можливо, якогось незрозумілого навіть для самого героя «впізнання» чогось рідного йому, знайомого з дитинства. І неабияку роль у цих відчуттях відіграє саме запах: «Ми мовчали. Запах смарагдової іграшки дурманив мені голову. Хотілося щось говорити, але у мене пересохло в горлі».)

А як відбувається момент зустрічі героїв у новелі В. Винниченка «Момент»? Порівняймо реакції молодих людей в обох творах. (Зустріч відбувається теж навесні, під час небезпечного переходу кордону. Ця зустріч несподівана.) (Читання уривка учнями від слів «Одчинивши двері, я ступив до неї...» до слів «Я мусив почувати себе ніяково» (с. 122. Тут і далі цитати подаються за виданням: Винниченко В. К. Раб краси: Оповідання, повість, щоденникові записи / В. К. Винниченко. – К. : Веселка, 1993. – 383 с.)

Отже, реакції героїв майже однакові. Перший етап – збентеження від зустрічі, хвилювання.

Зачитайте портрет героїні з повісті О. Жовни. Як перегукується портрет дівчини з відчуттям хлопця? («Я поглянув на дівчину. У неї були смарагдові очі і золотаве волосся. І я знову згадав дитинство, новорічну ніч і золотаву іграшку зі смарагдовим листям».)

Зверніть увагу на однакові кольори – зорова художня деталь. Чому герой згадує саме новорічну ніч? (Віра в чудеса, очікування дива.)

Як ви вважаєте, чому дівчина не перейшла до іншого купе, як наказав батько? (Їй сподобався хлопець. Можливо, набрид контроль батьків.)

Як змінюються відчуття хлопця? (Хвилювання змінюється легкістю, «абсолютно безпідставною радістю і бадьорістю». «Вона говорила настільки вільно, ніби ми були давніми знайомими». «Мені хотілося жартувати, говорити дотепні слова. Мені хотілося подобатись» – флірт з його боку.)

Простежмо перебіг почуттів героя в новелі «Момент». (Читання епізодів на с. 126, 127.) Спостерігаємо подібність відчуттів героїв у обох творах: хвилювання змінюється легкістю спілкування, бажання сподобатись – фліртом.

У який спосіб герой повісті О. Жовни вирішив вразити дівчину?

Чому врешті-решт він викрив себе? (Побачив у її очах «якесь беззахисне збентеження звірка, що потрапив у пастку, і мені стало жаль її. Мої плани вразити дали розтали, і я несподівано викрив себе».) Зверніть увагу: у новелі В. Винниченка — «очі, як у зляканої лані, променисті, чисті, великі».

Чому саме таке порівняння з'явилося в героя? Що ми довідемося далі про життя дівчини? Про яку «пастку» йдеться?

Героїня переживає внутрішній конфлікт. У чому його суть?

Пригадайте, за яких умов відбулася зустріч героїв у новелі Винниченка «Момент». Чи можна сказати, що вона відбулася в критичний момент, назвати її межо-вою ситуацією в житті героїв? (Так. Вони переходять нелегально кордон. Їм загрожує смерть.)

Отже, ситуації в обох творах, незважаючи на зовнішню несхожість, мають багато спільного. Що саме?

Чому, на вашу думку, саме в такі критичні моменти життя люди зважуються на незвичні вчинки?

За вікном купе змінюється погода. Наближається гроза. Змінюється її атмосфера в купе. Стежимо за перебігом почуттів героїв повісті О. Жовни. Флірт змінюється іншим почуттям. Яким? Яку роль у відтворенні почуттів відіграє пейзаж? (Бажання близькості, а звідси й бажання взнати один одного, розказати про себе – етап відвертості.)

Що розповідає про себе герой?
 Що нового дізнаємося про внутрішній світ героїні?
 Вони розмовляють про погоду («Схоже, буде гроза»), про якісь банальні речі, але сам герой ловить себе на думці. Якій? Чому?

Аналітична робота за новелою В. Винниченка та повістю О. Жовни. Читання уривків: О Жовна – с. 92, 94; В. Винниченко – с. 130, 134.

Учні знаходять спільне та відмінне в обох творах.
 Зверніть увагу на лексичне значення слів «сум» і «туга». Яке почуття, на вашу думку, глибше?

Сум – невеселий настрій, спричинений горем, невдачею; смуток, турбота.

Туга – почуття глибокого жалю, смутку; переживання, спричинені горем, втратою.

Про яку втрату йдеться?

Отже, герой хоча й на рівні підсвідомості, розуміє важливість цієї зустрічі у своєму житті. А чи усвідомлює героїня її важливість? Доведіть текстом.

Як ви вважаєте, чому герої не віддалися волі почуттів? Що їх стримало?

Що відрізняє героїв О. Жовни від героїв В. Винниченка?

Прощаючись, герой новели «Момент» відчув «осиротіле щастя». На цьому В. Винниченко закінчує свою новелу. А О. Жовна дає читачеві можливість простежити інший варіант розвитку подій. Звідки ми довідуємося про подальшу долю героїв?

Учні працюють над листами героїні повісті О. Жовни до героя. З'ясовують, яке значення мали ці листи.

Приєм «Займи позицію».

Чи правильно вчинили герої, обірвавши свої стосунки відразу, хоча обоє не сумнівалися в щирості своїх почуттів? Свою думку обґрунтуйте. (Робота з епізодами твору.)

Герої повісті багато говорять про щастя. А що є щастям для вас?

Порівняйте героїв повісті О. Жовни і новели В. Винниченка. Хто з них вам ближче? Чому?

Чи збігаються погляди героїв на щастя? Думку аргументуйте.

Чи погоджуєтеся ви з тим, що герой повісті О. Жовни не сказав правду про сім'ю?

Приєм «Незакінчене речення»

Щастя для мене – це... (любов близьких людей, стан цілковитого задоволення життям, радість спілкування).

Поетична хвилина.

Група дослідників дібрала поезії українських і зарубіжних митців, співзвучні з почуттями героїв повісті О. Жовни.

Учні читають поезії Ліни Костенко, К. Горчар, В. Кондратенко-Процун та інших. Свій вибір обґрунтують.

V. Систематизація й узагальнення вивченого

VI. Підсумок уроку

Підсумкова бесіда.

Новела В. Винниченка написана в 1910 році, а повість О. Жовни – у 1996 році. Твори розділяють майже 90 років. А наскільки близькі вони своїм звучанням! Як ви вважаєте, що спонукає письменників різних епох торкатися схожих тем? (Ці теми – загальнолюдські, а отже – вічні.)

Що нового вніс О. Жовна в розкриття теми кохання і щастя? (Треба не боятися слухати своє серце, не боя-

тися змінити своє життя. Потрібно не боятися жити – у найвищому розумінні цього слова.)

Заключне слово вчителя.

Герої О. Жовни втратили свій шанс на щастя, «обікрали самі себе» і все життя вагалися між розумом і почуттями. Я бажаю, щоб ваше життя склалося так, щоб вам не довелося стояти перед таким складним вибором, щоб у вашому житті розум і серце перебували в постійній гармонії. І пом'ятайте: щастя у ваших руках

VII. Оцінювання

VIII. Домашнє завдання

Дати письмову відповідь на питання (за вибором):

1. «Щастя для мене – це...»
2. «Про що я хотів би запитати в О. Жовни після прочитання повісті «Її тіло пахло зимовими яблуками».
3. Як би ви вчинили на місці героя (героїні) повісті О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками»?
4. Чи правильно вчинили герої повісті «Її тіло пахло зимовими яблуками», обірвавши свої стосунки відразу, хоча обоє не сумнівалися в щирості своїх почуттів? Свою думку обґрунтуйте.
5. «Повість О. Жовни змусила мене замислитися над питаннями...»
6. Яким ви уявляєте для себе момент щастя?

Таблиця

Порівняння повісті О. Жовни «Її тіло пахло зимовими яблуками» й новели В. Винниченка «Момент»

О. Жовна «Її тіло пахло зимовими яблуками»	В. Винниченко «Момент»
Спільне:	
Автори – наші земляки	
Проблема пошуку щастя людиною	
Час зустрічі героїв – весна	
Відтворення почуття закоханості (психологізм):	
1) «Хотілося щось говорити, але у мене пересохло в горлі».	1) «від несподіванки закам'янів»
2) «Вона говорила настільки вільно, ніби ми були давніми знайомими»	2) «Хто його зна, але я знав її давно-давно»
3) «Я не знав чому, але у мене з'явилися якісь абсолютно безпідставні радість і бадьорість. Мені хотілося жартувати, говорити дотепні слова. Мені хотілося подобатися»	3) «Я якось озирнувся на себе й справді помітив, що мені тепер дуже гарно стало – якось бадьоро, цікаво, дужо: – Як вас звуть? – спитав я її раптом. Вона лукаво глянула на мене»
На обох героїв тисне тягар умовностей, суспільної моралі	
Відмінне:	
1. Жанр – епістолярна повість	1. Жанр – психологічна новела (неореалістична)
2. По-різному трактують герої тему любові і щастя:	
Герої не змогли подолати тягар умовностей і залишилися на все життя нещасливими	«Щастя – момент». Треба цінувати моменти щастя в житті і не боятися користуватися цими скупими дарунками долі

Література

1. Винниченко В. К. Раб краси: Оповідання, повість, щоденникові записи. –К. : Веселка, 1993. – 383 с.
2. Жовна О. Ю. Вдовушка. – Кіровоград, 1996. – 270 с.

Технологія уроку літератури рідного краю

Урок-спілкування за оповіданням С. Черкасенка «Соловейко»

Василь Шуляр,

кандидат педагогічних наук, м. Миколаїв

Світлана Островна,

вчитель української мови і літератури

м. Баштанка Миколаївської обл.

Автори окреслили проблеми підготовки уроків літератури рідного краю та позакласного читання, запропоновано модель проведення уроку-спілкування за оповіданням С. Черкасенка.

Ключові слова: технологія уроку, урок літератури рідного краю, урок-спілкування, урок позакласного читання, С. Черкасенко.

Проблеми сучасного уроку (заняття) літератури взагалі, позакласного читання та літературного краєзнавства зокрема як ніколи набрали своєї актуальності. Виявом цього є численні статті, публікації та дискусії з проблем літературної освіти в XXI столітті. Тільки за останній час маємо декілька Концепцій літературної освіти (Н. Волошина і група науковців Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ; О. Ніколенко (м. Полтава) та колектив учених: Л. Мірошниченко, М. Сулима, К. Таранік-Ткачук (м. Київ), Л. Кавун (м. Черкаси); Г. Клочек (м. Кіровоград); В. Шуляр (м. Миколаїв). У кожній із публікацій тією чи іншою мірою акцентується увага на методиці та технології уроку/заняття. Одні провакують відмовитися від класно-урочної системи, інші є прихильниками повної технологізації літературної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах.

Нові чинні програми порушили традицію попередників стосовно уроків позакласного читання й літератури рідного краю. Про причини можемо лише здогадуватися. Очевидним є те, що в системі літературної освіти позакласне читання й літературне краєзнавство не знайшли посутнього місця. Хаотичне зменшення годин не на користь формування інтелігентного та компетентного читача як патріота свого краю. Спробуємо віднайти ті методико-технологічні дотики, які сприяли б основному: викликати бажання сучасного школяра читати, а вчителя-словесника, зрозумівши реалії сьогоднішнього дня, адекватно вибудувувати літературні заняття відповідно до викликів часу на прикладі творів позакласного читання та літературного краєзнавства. Зіставлення двох варіантів програм, за якими працюватимуть учителі літератури, засвідчують заявлене вище.

Таблиця

**Розподіл годин «Українська література»:
5–9 класи – позакласне читання
та література рідного краю**

Вид, напрям діяльності/ клас, кількість годин/ програми 2005 і 2012 років/ авторський варіант	5 кл.			6 кл.			7 кл.			8 кл.			9 кл.		
	2005	2012	автор.	2005	2012	автор.	2005	2012	автор.	2005	2012	автор.	2005	2012	автор.
1. Література рідного краю	2	4	4	2	4	4	2	4	4	2	4	4	2	2	4
2. Позакласне читання	4	4	4	4	4	4	2	4	4	2	4	-	2	4	

Окреслюючи актуальні аспекти методики і технології уроків/занять позакласного читання та літератури рідного краю в навчальних закладах різного типу, маємо проаналізувати напрацьоване в методиці навчання української літератури, виокремити актуальні моменти для їх реалізації в загальноосвітніх навчальних закладах, запропонувати модель уроку з літератури рідного краю.

Проблема уроків позакласного читання, літератури рідного краю не є новою. У методиці української літератури вона знайшла своє втілення в працях М. Гордої, Н. Волошиної, Л. Неживої, В. Оліфіренка, Є. Пасічника, В. Романька, Г. Токмань. Учителями-словесниками матеріалізовано в конкретні практико-орієнтовані моделі: інтегровані уроки з української мови та літератури рідного краю (М. Ісаєвич); проблема організації дослідницької роботи старшокласників на уроках літератури рідного краю (О. Міхно); формування творчого мислення учнів засобами літературного краєзнавства (С. Горбатюк); краєзнавчий аспект у системі позакласної роботи навчального закладу (П. Оліфер); організація системного навчання з 5-го по 11-й клас на уроках літератури рідного краю (В. Кочегарова); підготовка та використання дидактичного матеріалу краєзнавчої тематики (О. Зайченко); проект оформлення кабінету літератури рідного краю (Л. Фурсова); кабінет літературного краєзнавства (В. Дідківський); організація вивчення літературного краєзнавства на уроках зарубіжної літератури (І. Волинець); метод проекту за матеріалами газетних матеріалів у системі літературного краєзнавства (В. Нищета); методика створення та використання робочих зошитів на уроках літератури рідного краю (Н. Яценко); мета уроків літератури рідного краю (Л. Лісова).

Позакласне читання та шкільне літературне краєзнавство багатогранне, і посутнє місце в ньому займають уроки позакласного читання й літератури рідного краю. Вони мають певні особливості.

По-перше, планувати їх треба з урахуванням специфіки літератури як виду мистецтва; *по-друге*, добір літературних творів і мистецького матеріалу здійснювати з урахуванням художньо-естетичної вартісності; *по-третє*, уміло поєднувати вивчення літератури з образотворчим мистецтвом, музикою, архітектурою, історією, релігією, філософією тощо; *по-четверте*, забезпечувати формування естетичних смаків, переконань, ідеалів школярів з урахуванням людино/народо/україно/знавчих аспектів; *по-п'яте*, ураховуючи важливість виховання творчого читача, виробляти особистісне ставлення до художньої літератури з позакласного/самостійного

читання та рідного краю, щоб допомогти учневі-Читачу-Людині самовиразитися й самоствердитися, розуміючи, що митці не тільки відображають своє сприйняття й розуміння світу, але й передають енергію бачення життя в його добрі і злі, красі й потворності, – тим самим допомагають творити своє Я у єдності долі з природою, людством, нацією, рідним краєм.

Тож комплексна мета цих уроків включає: поглиблення читацької компетентності та літературного кругозору, формування здатності та потреби до самостійного відбору і читання самостійно обраних чи рекомендованих творів, осягнення глибинної сутності спадщини митців рідного краю, космосу духу земляків, реалій дійсності, сприйняття й поцінування багатимірного набуtku майстрів слова, плекання почуття гордості за творчих людей, славних краян, поєднуючи емоційно-естетичне з поняттєвим, образне мислення – з логічним.

Основними методами навчання та формами організації навчально-пізнавальної діяльності на заняттях із позакласного читання та літератури рідного краю для 5–8 класів є: бесіда; бесіда за змістом книжки, твору; бесіда з елементами лекції; бесіда з елементами диспуту; розповідь; художня розповідь; заочна подорож; конкурс знавців творів із позакласного читання та літератури рідного краю; інсценізація тощо; у 9–11 класах: лекція; оглядова лекція тематичного характеру; семінар за творчістю поета (письменника); диспут; конференція; зустріч із поетом (прозаїком); екскурсія (або заочна подорож); обговорення проблеми (за круглим столом) та ін.

Залежно від мети, завдань уроку, особливостей художнього твору та жанрово-стильової манери письменника, обраного методу проведення заняття можна використати різноманітні прийоми роботи, якими є: повідомлення; стислі, докладні та творчі перекази; художня розповідь; виразне читання та інсценізація; голосне зачитування творів і уривків; «оживлення» подій та словесний опис картини; підготовка та обговорення відгуків, анотацій, рецензій; дослідно-пошукова робота в місцевих бібліотеках, музеях, картинних галереях, архівах; виписування образних висловлювань, афоризмів; підготовка виставок літературних, мистецьких і художніх творів, публікацій, репродукцій; запис інтерв'ю автора, його рідних, друзів, знайомих; підготовка словників термінів, понять; виставка учнівських ілюстрацій до твору (творів); сценічні замальовки, фрагменти відеофільмів.

Методичною наукою ще не розроблена типологія уроків літератури рідного краю й частково з позакласного читання. Нам видається, що дані уроки можуть бути представлені як заняття вступні (настановно-мотиваційні, на яких учитель поведе учнів-читачів у мистецький світ вітчизняної літератури чи регіону, з'ясує, що їм відомо, що прочитали, побачили, почули під час канікул самостійно чи за рекомендаційним списком, проведе проміжну рефлексію тощо); урок-спілкування за прочитаним твором (творчістю митця); підсумково-рекомендаційний урок, на якому учні мають представити результативно-творчу роботу (творчий портрет письменника-лауреата (різних премій), письменника-земляка, звуковий альбом: «Твори М. Коцюбинського і спроби їх інсценування», «Пісні мого краю», відео-кліп (сюжет) «Ох, анекдот, анекдот» або «Народні байки з вуст мого дідуся (батька) тощо»; узагальнюється вивчене протягом року; сюди також входить етап осмислення ступеня оволодіння навчальним матеріалом; подається список творів для самостійного читання та відбувається презентація нових видань тощо).

Запропонована типологія уроків має, передовсім, ознаки оглядовості: літературно-мистецькі огляди (вступні уроки), монографічно-оглядові (уроки-спілку-

вання), узагальнювальні (підсумково-рекомендаційні). На це має зважити вчитель, вибудовуючи та наповнюючи змістом заняття. Як приклад, подаємо можливий варіант навчальної моделі уроку літератури рідного краю – уроку-спілкування.

Тема: С. Черкасенко «Соловейко» – оповідання про... для...

Тип уроку: урок літератури рідного краю.

Різновид уроку: урок-спілкування (за літературним твором).

Мета: проаналізувати з учнями зміст твору письменника-земляка, розглянути особливості мови тексту; розвивати навички виразного читання прозових текстів, зв'язного, логічного мовлення школярів, їх гнучке творче мислення; формувати самостійність суджень, уміння критично мислити; сприяти виявленню творчих здібностей учнів; виховувати бажання зрозуміти енергетику слова, бути милосердним у ставленні до тварин, здатність до співпереживання, повагу до права інших на свободу.

Обладнання: текст, портрет автора, ілюстрації до твору, фото солов'я в природі, біологічний довідник, тлумачні словники, аудіозапис солов'їного щебету, порожня клітка.

Зачин уроку

I. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

Методична ремарка: учитель та підготовлений учень-читач виголошують вступне слово на фоні кадрів відеозапису – соловей у природі.

Учень. Травневий ранок. Світанок. Непомітно насувається голубий туман. Та ось туман рожевіє. З першими променями прокидаються пташки. Їх голосами наповнюється старий гай.

Ось затюхкав чарівник – соловейко. Здається, ніби притихлий гай тільки й чекав його першої трелі. Ожив! Стрепенувся... Заговорило кожне деревце. Недарма кажуть, що у пташиному оркестрі соловейко – перша скрипка, найменша, найдзвінкіша, найніжніша. Зовні він скромний і непримітний: маленький, сіренький, з довгим хвостом і великими, трохи сумними очима.

Учитель. Саме соловейко – головний герой оповідання нашого земляка, поета, прозаїка, драматурга, педагога, журналіста Спиридона Черкасенка (показ фото). Доля письменника цікава: Новий Буг, де зростав у селянській родині, закінчив учительську семінарію; педагогічна робота на Донбасі, далі – Київ, Ужгород і, нарешті, Прага, яка стала останнім притулком на землі. Вулиці Нового Бугу в той час були широкими, з поодинокими хатками, вкриті рідким пилом, який обпікав ноги влітку. По закуреній траві дівтора бігала до става. Навкруги рівна далечінь, поодинокі дерева та мовчазні кургани. Зими ж були холодні, сніжні. Вранці по заметах малеча забиралася на дах хати і поринала вниз у пухкий сніг. Дуже любив малий Спиридон і батьків старий яблуневий сад. Там можна було не тільки сховатися, а й заблукати. Мабуть, не раз хлопчик слухав тут чудові трелі соловейка.

Чому саме цей птах став головним героєм оповідання? Як Спиридону Черкасенку вдалося так образно відтворити звичне для нас? Чого навчає цей твір? Нехай заняття стане для вас своєрідним відкриттям, уроком доброти.

Основна частина

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань

До сьогоднішнього уроку готувався кожен із вас: читав з олівцем, малював, вивчав додаткову літературу, готував прислів'я, виконував творчі завдання, міркував над питаннями, на які ми спробуємо дати відповідь.

Запишіть тему уроку. Зверніть увагу: пропуски слів заплановані і будуть заповнені протягом заняття.

Визначення особистісно важливих цілей діяльності

Перш ніж ми розпочнемо роботу над змістом твору, дозвольте запитати, що ви очікуєте від уроку. Як думаєте, що ми будемо робити на занятті? (Відповіді школярів.)

Я ж хочу, щоб ви пригадали вислів: очі – дзеркало душі. Якщо говорити про письменника, то можна було б, мабуть, додати, що не лише очі, а й художній твір є певним свічадом душі. Отже, я очікую, щоб ви могли:

- уважно працювати з текстом;
- обґрунтовувати власну думку;
- виявляти актуальність прочитаного твору.

Умотивування наступної діяльності вчителем

Звичайно, ми будемо:

- виразно читати й аналізувати зміст оповідання;
- визначати тему й головну думку прочитаного;
- характеризувати образи й коментувати вчинки героїв;
- намагатися зрозуміти енергетику авторського слова.

Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань

Намагайтеся бути не просто читачами. Уявляйте, що знаходитеся поряд із героями оповідання. Так ви сприймете його емоційніше. Хай кожен із вас покаже своє розуміння твору. Не бійтеся висловлювати свої думки, навіть якщо вони не збігатимуться з іншими.

Нагадую правила нашої роботи на уроці:

1. Ти маєш право висловити власну точку зору.
2. Кожна думка цінна.
3. Коли хтось говорить, слухай уважно.
4. Дотримуйся закону піднятої руки.

Кульмінаційні моменти заняття

III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

Підготовка до сприйняття художнього твору. Незвичний початок вивчення твору з використанням предметно-речових деталей

Методична ремарка: учитель показує порожню клітку для птахів, запитує, що і чому відчувають діти, коли бачать клітку, як сприймають цей предмет (замкнений простір, страх, безвихідь, пастка, розпач); розгляд ілюстративного матеріалу до твору; учитель звертає увагу на стенд з ілюстраціями (у тому числі учнівськими) до оповідання і запитує, чому серед малюнків найбільше тих, що зображують клітку з соловейком (птаха у ній страждає, падає непритомний); коментар уривків, у яких описується клітка у творі (гарнесенька, оздоблена візерунками).

Ціннісно зорієнтоване сприйняття

й осмислення тканини художнього твору

Обмін враженнями від попереднього знайомства з текстом. Читання уривків, обговорення, коментування, робота зі «словом» оповідання та словником

— Як С. Черкасенко змалював стан солов'я? Перечитайте і випишіть ключові слова. (Мовчав, занімів, нудьга, нудьгував, безпорадна туга.)

— Як у тлумачному словнику пояснено значення слів «безпорадний», «тужити»?

— Доберіть синоніми до слова «нудьга». (Сум, печаль, туга.)

Методична ремарка: запис синонімів у зошит.

— Що втратив соловейко?(Волю, щастя жити у природних умовах.)

— Люди в неволі плачуть, але птах – не людина. Яким чином соловейко «розказав» вам про свої страждання?

Інсценування поетичного твору у зіставленні з прозовим

Методична ремарка: учитель говорить, що в Гулака-Артемівського є вірш «Дві пташки в клітці», пропонує подивитися інсценізацію цього твору (виступ підготовлених учнів).

Обговорення, з'ясування, вичитування підтекстів оповідання, відбір лексичних конструкцій

— Чи знаєте ви випадки, коли птах після життя на волі звакав до клітки?

— Що ж таке воля? (робота з тлумачним словником).

— Які спільнокореневі слова можна дібрати до цього слова? (Вільний, вільно, неволя, неволити, невільник, Привільне – селище в Баштанському районі на Миколаївщині.)

— Які епітети і порівняння С. Черкасенко вживає до слова воля? (Дивна, чарівна, як казка.) Чому? (Недосяжна, як мрія; фантастична, дорога.)

Лінгвістичний експеримент – реконструювання тексту

— Які епітети до слова «воля» дібрали б ви? (Жадана, омріяна, далека.) Обґрунтуйте вибір письменника.

— Скажіть коротко, про що йдеться в оповіданні «Соловейко»? (Про трагічну історію соловейка.)

Учитель. Я б додала: про свободу і рабство, щастя бути вільним і трагедію поневолення.

Методична ремарка: заповнення першого пропуску в темі уроку.

Обговорення, вичитування, усне малювання, висунення тверджень і висновків

— Коли птах пізнав, що таке воля? (У клітці зі слів наймички, коли вже втратив.)

— Чому саме зі слів наймички? (Жінка теж не вільна.)

— Зачитайте уривки, де описані стан хлопчика і птаха.

— Яке слово повторюється? (Нудьга.)

— Чи можна сказати, що нудьга хлопчика і птаха має однаковий характер?(Птах нудьгував від безпорадності, а хлопчик – від безділля.)

— Чого не міг зрозуміти Івасик? Чому?(Життя в найкращій клітці не замінить свободи.)

— Яким прислів'ям доречно охарактеризувати таку ситуацію? (Нема гіршої долі, як жити без волі.)

— Яким ви уявили Івасика? Чи виросте з нього хороша людина?(Нерозсудливий, егоїст, птах для нього – іграшка, хоча намагався доглядати.)

— Прослухайте уривок від слів: «А соловейко нудьгував...» до «...котру він побачив уперше»; випишіть пестливі слова і поясніть їх роль. (Віконечко, літечко, гніздечко, садочок – колишнє стало особливо дорогим, спогади ранять душу, бо душа рветься на волю.)

— Як сприйняв зиму соловейко? Де зимують ці птахи?

Методична ремарка: виступ підготовленого учня (робота з біологічним довідником).

6. Виразне читання уривка оповідання, добір заголовка, виявлення психологічного стану персонажа, відбір слів для характеристики

— Яким було найбільше бажання птаха? Чи здійснилося воно?

— Прослухайте уривок від слів: «Соловейко побачив сонце...» до кінця твору; доберіть заголовок до цього фрагменту. (*Останній політ. На волі. У лабетах смерті.*)

Методична ремарка: виразне читання напам'ять підготовленим учнем.

— Що відчував птах? (*Різні емоції: страх, здивування, переляк, радість, вагання.*)

— Які антоніми відтворюють боротьбу почуттів? (*Воля – неволя; тепло, привітно – нудно, сумно; життя – смерть; любо – холодно.*)

Учитель. С. Черкасенко майстерно відтворив переживання героя. Кожне слово заворює – таке вагоме. Недарма письменниця Л. Старицька-Черняхівська схвально відгукнулася на творчість нашого земляка: «У Черкасенка немає мертвих слів, в кожному образі – живе почуття; стиль легкий, прозорий..., а прості слова перейняті щирим почуттям, дають читачеві дужий суцільний настрій».

7. «Твір-перевтілення» за самостійно відібраним уривком, сценою, епізодом із оповідання

Дехто з вас до уроку підготував невеликі твори-перевтілення «Я – соловейко». Послухаймо ці роботи і визначмо, чи вдалося вашим однокласникам відчути внутрішні переживання птаха.

(Презентація учнівських робіт.)

— Як склалася б доля соловейка, якби він не вилетів?

— Чому героєм твору є соловейко, а не інший птах?

— Дехто з вас прочитав додатково такі твори: «Птиця» Д. Павличка, «На волю» Б. Грінченка, «Щоглик» П. Грабовського. Чи однаково ставляться герої до птахів?

IV. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів Узагальнення почуття, систематизація ціннісних норм

Учитель (повторний показ іншого портрета митця).

С. Черкасенко – один з перших митців, хто показав психологічний стан тварин, які страждають, мовчки спостерігають за людською зневагою до себе, виявляють характер у несподіваних вчинках. Це привертає увагу до їхньої долі, примушує задуматися над причинами жорстокості людей, над необхідністю бути милосердними.

Методична ремарка. Учитель відчиняє дверцята зачиненої клітки.

— Яка головна думка оповідання? (*Возвеличення прагнення до волі, бажання бути собою за будь-яких обставин; осуд людської черствості, егоїзму; заклик бути милосердним у ставленні до тварин.*)

Визначення теми та основної думки твору

Учитель. Справді, і птах, і звір, і людина прагнуть волі. Народ каже: «Нема гіршої долі, як жити без волі». У рабстві кожен перестає бути особистістю. Одним із ваших випереджальних завдань було таке: дібрати прислів'я і приказки про волю.

Коментування дібраних виразів («Незавершені речення»):

— На мою думку, це прислів'я виражає головну думку твору, тому що...

— Я вважаю, що цей вираз стосується соловейка, бо...

Автори очертили проблемы подготовки уроков литературы родного края и внеклассного чтения, предложили модель проведения урока-общения по рассказу С. Черкасенка.

Ключевые слова: технология урока, урок литературы родного края, урок-общение, урок внеклассного чтения, С. Черкасенко.

The authors have outlined the problem of literature lessons of native land's training and home-reading, given a model of lesson-communication by the S. Cherkasenko story.

Keywords: lesson technology, literature lesson of native land, lesson-communication, home-reading lesson, S. Cherkasenko.

Самоаналіз і самоусвідомлення міри збагачення власного ментального досвіду

Творче завдання: висловіть одним словом, чим є воля для кожного з вас, заповніть схему-сонечко (учні заповнюють схему: щастя, любов, життя, мрія, радість, відпочинок, дар, мить, пізнання, творчість, насолода тощо); звучить аудіозапис відповідної мелодії.

«Лінія цінностей» (робота в парах).

«Незавершені речення»:

— Цей урок допоміг мені зрозуміти, що...

— Цей твір я порадив би прочитати ... (запис 2 частини пропуску в темі уроку).

Розв'язка уроку

Коментар варіативного особистісно зорієнтованого домашнього завдання

Обов'язкове: назвати ознаки оповідання на прикладі вивченого твору.

Початковий рівень (ПР): переказати один епізод із твору «Соловейко», дібрати до нього заголовок.

Середній рівень (СР): скласти план оповідання.

Достатній рівень (ДР): розповісти про зображену подію від імені Івасика або Соловейка.

Високий рівень (ВР): творче конструювання: змінити в оповіданні певний епізод, пояснити, як це вплине на подальший хід подій.

Слово-акцент учителя літератури

Поки людина має свободу, вона мало думає про неї. Воля подібна до повітря. Людина дихає ним, не думаючи про нього. Ми згадуємо про нього лише тоді, коли його бракує, коли повітря стає важким. Тільки тоді усвідомлюємо з жахом, що без нього не можна жити, що ми забули про нього й не дорожили ним, що починається загибель. Часто так буває і зі свободою – однією з найбільших цінностей. Бажаю, щоб ви ніколи не відчули гіркий смак подібної втрати у своєму житті!

Пробудження інтересу до уроків літератури рідного краю, позакласного читання допоможуть учням-читачам перенестися у світ думок і почуттів митця, дасть позитивні наслідки, якщо будуть витримані як специфічні особливості таких уроків (які вище вже означено), так і методологічні принципи та завдання.

Література

1. Антоненко Н. Спиридон Черкасенко: штрихи до літературно-педагогічного портрету: самоучитель / Н. Антоненко // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 2. – С. 51–52.

2. Бойченко В. П. Літературна творчість Спиридона Черкасенка / В. П. Бойченко // Краєзнавчий альманах. – 2002. – Вип. 2 – С. 12–17.

3. Черкасенко С. Ф. Твори. В 2 т. / С. Ф. Черкасенко; упор. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991.

4. Шуляр В. І. Літературна освіта школярів: сучасний стан і перспективи / В. І. Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 12. – С. 10–13.

5. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури: теорія, методика, технологія: монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 876 с.

6. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури: монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв: Іліон, 2014. – 553 с.

Поетична збірка Сергія Колесникова «Весни обірване суцвіття»

Надія Багрієнко,

учитель української мови та літератури гімназії № 9
м. Кіровоград

Мета: ознайомити учнів із ліквідаторами аварії на Чорнобильській АЕС, допомогти усвідомити ідейно-художні особливості поезій С. Колесникова «Монолог із собою», «Весни обірване суцвіття», «Вибач, мамо...»; розвивати навички аналізу художнього твору; сприяти вихованню почуття вдячності та поваги до ліквідаторів аварії на ЧАЕС, прагнення бути гідними їхньої слави.

Обладнання: портрети перших ліквідаторів-пожежників, С. Колесникова, збірка поезій «Весни обірване суцвіття», фото міста Прип'яті.

Епіграф до уроку:

...Але ж не знаю
скільки б
повмирало,
якби не я –
з лопатою в піску...

С. Колесников

Хід уроку

I. Організаційний момент. Емоційна готовність учнів до уроку

Бесіда.

Діти, що вам уже відомо про аварію на Чорнобильській АЕС?

Як ви розумієте рядки епіграфа?

II. Оголошення теми й мети уроку

Асоціативна робота.

Розгляньте ілюстрацію. Які асоціації вона викликає?

Які враження справляє на вас понівечена лялька?

Слово вчителя. Чорнобиль... Незагоєна рана людських сердець. І не лише тих, хто жив і працював у цьому містечку, а й тих, хто тієї квітневої ночі став на боротьбу з вогнем, хто допомагав очистити українську землю від залишків радіонуклідів.

Проект «Чорнобиль: минуле і сьогодення», підготовлений дослідницькою групою учнів. (Учні дібрали слайди про зруйнований четвертий енергоблок, про місто Прип'яті, покинуте людьми, про евакуацію, про мутацію рослин і тварин у Чорнобильській зоні, підготували коментарі.)

Слово вчителя (продовження).

Ми пам'ятаємо імена героїв-пожежників: Володимира Правика, Віктора Кібенка, Миколи Титенка, Миколи Вашука, Володимира Тішури, Василя Ігнатенка. Вони першими вступили в боротьбу з атомною стихією. (Учитель звертає увагу учнів на портрети ліквідаторів.)

Проект «Їх імена безсмертні», підготовлений дослідницькою групою учнів, або повідомлення учнів дослідницьких груп про героїв-ліквідаторів.

Учень 1. Володимир Павлович Правик (13.06.1962 – 11.05.1986) – радянський офіцер, Герой Радянського Союзу, під час аварії на ЧАЕС – начальник караулу 2-ї воєнізованої пожежної частини Управління внутрішніх справ Київського облвиконкому з охорони Чорнобильської АЕС, лейтенант внутрішньої служби.

Учень 2. Ігнатенко Василь Іванович (13.03.1961 – 13.05.1986) – ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС, командир відділення 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'яті, Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка».

Учень 3. Кібенок Віктор Миколайович (17.02.1963 – 11.05.1986) – один із перших ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС 1986 року, Герой Радянського Союзу (посмертно), нагороджений зіркою «За мужність» (посмертно).

Учень 4. Тішура Володимир Іванович (15.12.1959 – 10.05.1986) – ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС, старший пожежник 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'яті, Герой України.

Учень 5. Ващук Микола Васильович (5.06.1959 – 14.05.1986) – ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС, командир відділення 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'яті, Герой України.

Учень 6. Титенко Микола Іванович (5.12.1962 – 16.05.1986) – ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС, пожежник відділення 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'яті, Герой України.

Повідомлення учня дослідницької групи.

Герої-ліквідатори. Вони були першими, хто вступив у нерівний двобій із пожежею. 25 років минуло відтоді, коли «мирний атом» вийшов з-під контролю людини. Скільки лиха приніс він людям, скільки сліз... І хоч квітнула весна, тисячі людей не помічали її краси, бо сини, чоловіки, наречені були у смертельній небезпеці, отримували високі дози радіоактивного опромінення, яке пізніше стало причиною багатьох захворювань, інвалідності ліквідаторів, смерті.

Учасником ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС став і Сергій Вікторович Колесников, тоді просто Сергій для друзів і колег, бо було йому всього 35...

Згодом він – голова Кіровоградської регіональної організації «Союз Чорнобиль», а ще – автор поетичних збірок, присвячених Чорнобиллю. (Учень звертає увагу на портрет С. Колесникова.)

Слово вчителя. «Весни обірване суцвіття» – одна з кращих збірок С. Колесникова. Вона присвячена ліквідаторам аварії на ЧАЕС. Саме з нею ми й ознайомимося на уроці. Відкриває збірку поезія «Монолог із собою». (Учень читає вірш напам'ять.)

Бесіда.

Яким постає ліричний герой поезії? (Людиною з активною громадянською позицією, здатною до самопожертви, щоб не вмирили і не стали каліками інші – «не помирало» і «не скалічило».)

Які види лексики живає автор у творі, з якою метою? (Пафосну, піднесену і просторічну, аж до лайливої, очевидно, для більшого емоційного впливу, щоб довести, що кожен рядок вірша – це правда про ті спекотні дні, коли люди ставали «піддослідними».)

Які фразеологізми добирає автор і яка їх роль у поезії? («Вклонитись праотцю», «згора моя лампада», «іти на вірну смерть» – автор надає поезії емоційності, розкриває правду про трагедію на ЧАЕС і шкоду, яку вона заподіяла здоров'ю людей.)

Чи можна вважати твір автобіографічним? (Так. Коли стала аварія на ЧАЕС, С. Колесников поїхав у небезпечну зону та гасив огонь, став інвалідом, але міг би й померти, бо «до гроба рентгенів 30 не добрав».)

Яким було ставлення чиновників до ліквідаторів, чи шкода було їх життя? (На жаль, ні. Це підкреслюється риторичним запитанням поезії: «Хіба шкода якихось там життів?»)

Чому ж тоді люди їхали на ліквідацію наслідків аварії? (Учні зачитують епіграф уроку, що є поясненням і відповіддю на поставлене запитання.)

Яким же постає герой-ліквідатор у «Монологі із собою»?

Правдолюб	Безстрашний	Непереможний
Ліквідатор – піддослідний Колесников		
Мужній	Здатний до самопожертви	Сміливий

Рис. 1. Образ ліричного героя у вірші «Монолог із собою»

Читання поезії «Весни обірване суцвіття»

Учениця. Поезія «Весни обірване суцвіття» присвячена побратимові Сергія Колесникова Василю Татарову, з яким Сергію довелося пліч-о-пліч переборювати труднощі під час ліквідації наслідків аварії. (Учениця демонструє портрет ліквідатора.)

Словникова робота.

Герць – поєдинок з ворогами перед боєм, двобій окремих воїнів перед головною битвою, в якому виявлялося військове мистецтво; бій, боротьба між противниками; поєдинок, турнір, двобій, дуель, поєдинок; боротьба думок, поглядів.

У нашому випадку герць – це важкий двобій не на життя, а на смерть, поєдинок із вогнем, який потрібно було негайно зупинити, бо на той час він був найбільшим ворогом, що міг знищити все довкола та забрати не одне життя.

Доберіть синоніми до слова «герць» (боротьба, турнір, поєдинок, змагання).

Бесіда.

Про що розповідається в поезії? (Про те, що «ядуче полум'я і смерть» обірвали весну, а останній тиждень квітня став найстрашнішою боротьбою за життя на Землі.)

Чому люди були безпорадні в цій боротьбі? (Подібної аварії ніколи не траплялося на українській землі.)

Чому людей було евакуйовано «немов під час війни»?

Розповідь учителя про евакуацію з міста Прип'яті як очевидця і як особи, яка сама була евакуйована у 1986 році.

Місто Прип'ять було «молодим», красивим, квітучим. Воно могло б стати дивовижним куточком раю на землі, квітучим трояндовим садом, місцем щасливого, безтурботного життя. А стало місцем розбитих мрій, зруйнованих надій, а відтак – «мертвим містом», яке змушені були покинути люди, що плекали надії на світле майбуття. (Учитель демонструє ілюстрації із зображенням міста, а також виводить на екран рисунок із зображенням понівеченої ляльки: картинка ляльки поступово збільшується; коли вона збільшилася, тоді з'являється інша картинка – вогонь, що поглинає все довкола, у тому числі й ляльку.)

У ході розповіді вчитель звертає увагу учнів на ілюстрації або портрети. Зазначає, що особисто знайома з Володимиром Правиком і Віктором Кібенком. Володимир – справедливий, чесний, кохав дружину, з нетерпінням чекав народження доньки, мріяв виховувати її. Проте смерть обірвала його мрії. Завдяки правильним і злагодженим діям Володі (так називає вчитель героя) вдалося зупинити вогонь. Він вольовий, справедливий, мав неймовірну силу духу. Знаючи, що його життя знаходиться у небезпеці, він знаходив у собі сили підтримувати інших.

Віктор Кібенок – принципова, совісна, чесна, порядна людина, яка здатна повести за собою, вольова; він був прикладом для інших. Обидва герої – мужні, непереможні, є уособленням Людини.)

Читання напам'ять поезії «Вибач, мамо...»

Учень. У хвилини радості й у хвилини горя ми завжди звертаємося до них, найрідніших для кожного у світі, – наших матерів.

Бесіда.

Кому присвячено поезію? (Матері Сергія Колесникова, бо саме їй довіряв найсокровенніше син і чекав поради та розради у хвилину горя.)

Чому син цього разу не міг всього розповісти неньці? (Чорнобиль – страшне лихо, згадувати й говорити про нього не хочеться героєві твору.)

Яка заповітна мрія героя поезії «Вибач, мамо...»? (Хай живуть люди, бо дорожчого за життя нема нічого у світі.)

III. Підсумок уроку

Бесіда.

Повернімося до епіграфа. У чому смисл рядків «якби не я – / з лопатою в піску?...» (Було б ще більше жертв, якби не герої-ліквідатори, які першими стали один на один із нещадним нищівним вогнем. Тому ми повинні пам'ятати імена тих, хто рятував життя іншим людям ціною власного життя.)

Заключне слово вчителя.

Тож вічна пам'ять героям, які не шкодували життя, щоб зупинити вогонь. Пам'ятаймо їх. (Учитель ще раз називає імена ліквідаторів, демонструючи портрети. Діти записують імена в зошити.)

IV. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Написати висловлювання «Уроки Чорнобиля».

Виконати ідейно-художній аналіз поезії зі збірки «Весни обірване суцвіття» (за вибором учня).

Прочитати твори про Чорнобиль (І. Драч «Чорнобильська мадонна», Є. Гуцало «Діти Чорнобиля», В. Матвієнко «Монолог у дорозі з Чорнобиля. Пекло», Н. Мельник «Рідні береги: Поезії та оповідання», Л. Павленко «Невидима смерть», Дж. Роллінс «Останній оракул» (про Прип'ять) та інші за вибором учнів).

Підготувати розповідь про героя-ліквідатора – земляка.

Додаток
Весни обірване суцвіття
В. Татарову

Весни обірване суцвіття,
Я дуте полум'я
І смерть...
Останній тиждень
Того квітня
І найстрашніший в світі
Герць.
А ще любов,
Розбита страхом,
Евакуація – немов
Під час війни.
Трагедія під нашим спільним
дахом...
І дуже безпорадні
Ми.

Монолог із собою

Всі розійшлись.
Стою, немов проклятий.
Роз'їхались.
А чим я завинив,
що не гнию,
мов тезко Будулатій,
з яким ходив
у жар спекотних днів?
Піддослідний Колесников!
Випроба
в сто сімдесят рентгенів,
це не гра.
Піддослідний Колесников!
до гроба
всього рентгенів тридцять

не добрав.
Давали щедро,
ніби преміальні.
Давали,
хто хотів
і не хотів.
Во ім'я Перших,
Других,
Генеральних...
Хіба шкода
якихось там
життів?
Стою один
під виссю голубою,
Там,
де ще не розірваний
озон,
і діалог веду
з самим собою (не смійтесь,
зубоскали, –
із судьбою),
а тут уже брехати
не резон.
Так.
Жаль себе.
Таке за серце брало, –
хотілось повисіть
на мотузку...
Але ж не знаю
скільки б
повмирало,
якби не я –
з лопатою в піску.
Але не знаю,
скільки б

скалічіло
і скільки б
ще вклонилось
праотцю,
якби я не нап'ялював
на тіло
одіжку ту
прокляту,
без свинцю.
Закінчив я.
Згора моя
лампада...
Хай критик
скривить
посмішку пісню –
метафор мало...
Але все це –
правда.
У правді жив
І з правдою
засну.

Вибач, мамо...

Матері мойй

Вибач, мамо, мені,
Що не все розповів,
Що зловісні вогні
Ще горять
У мені, –
Того лиха страшного,
Яке розділить
Я не можу ні з ким.
.....
Хай живуть собі люди.

Хроніка подій

**III Волошинські читання «Ціннісні парадигми
наукової спадщини Ніли Волошиної»**

**Анатолій Градовський,
Максим Галушко**
м. Черкаси

Весняного погожого дня, 9 квітня 2015 року, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького радо вітав учасників Всеукраїнської конференції — III Волошинських читань «Ціннісні парадигми наукової спадщини Ніли Волошиної».

Організатором Волошинських читань – 2015 виступили Інститут педагогіки НАПН України і кафедра російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання ННІ інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (завідувач кафедри – доктор педагогічних наук, професор **Градовський Анатолій Володимирович** та заступник голови організаційного комітету – кандидат філологічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького **Корновенко Лариса Віталівна**).

З вітальним словом до учасників Всеукраїнської конференції на початку пленарного засідання звер-

нувся проректор з наукової та інноваційної діяльності Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, доктор історичних наук, професор **Корновенко Сергій Валерійович**, який окреслив основні віхи історії розвитку національної та регіональної педагогічної та методичної науки на сучасному етапі, визначив провідну роль університету в цьому процесі, концептуально охарактеризував основні парадигми наукової спадщини Ніли Волошиної.

У вітальному слові директора ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, кандидата філологічних наук, доцента **Швидкої Людмили Володимирівни** прозвучали слова пошани до методичної спадщини Ніли Волошиної та побажання плідної співпраці усім учасникам зібрання.

Зворушлива атмосфера конференції була доповнена переглядом презентації про життя і наукові

досягнення корифея методичної думки України – Ніли Волошиної.

З вдячністю згадував свого Вчителя – Нілу Волошину — доктор педагогічних наук, професор кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання Інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького **Градовський Анатолій Володимирович**. У його словах відчувалися ноти смутку і туги за прекрасною людиною, фахівцем і науковим консультантом. А.В. Градовський розповів про сучасні досягнення вітчизняної методичної науки та накреслив її перспективи.

Доповідь доктора педагогічних наук, завідувача кафедри української мови і літератури Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, професора Жили Світлани Олексіївни була присвячена питанням естетичного впливу літературного тексту на учнів, реконструкції історичної дійсності через художній твір. С.О. Жила запропонувала для наукового товариства фрагмент аналізу історичного роману В. Шкляра «Маруся».

Важливу наукову проблему – «Поглиблене вивчення літератури і новітні педагогічні вимірювання» – порушив кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка **Ковбасенко Юрій Іванович**. У його доповіді йшлося про особливості вимірювання якості підготовки школярів і їхніх перспектив у процесі вступу до ВНЗ, розроблення й апробування завдань нового типу, що стануть предметом особливої уваги учнів, репетиторів і вчителів у процесі підготовки до ЗНО-2016 і надалі. Це, зокрема, аналіз цілісного тексту, встановлення послідовності виникнення літературних фактів, використання інтертексту, координації контенту всередині предметів з літератури, міждисциплінарні зв'язки в межах шкільного курсу тощо.

Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської та української мов Київського національного лінгвістичного університету **Мусієнко Валентина Павлівна** запропонувала для обговорення проблему «Герменевтика як основа вивчення літератури в школі», виокремивши її засадничі принципи, і на конкретних прикладах показала їх практичну реалізацію.

Про сучасні освітні проблеми зазначила у своєму виступі «Вимоги до сучасного вчителя-словесника у працях Н.Й. Волошиної» доктор педагогічних наук, професор кафедри методики навчання, стилістики і культури української мови Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького **Остапенко Наталія Миколаївна**.

Кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України, головний редактор журналу «Українська література в загальноосвітній школі» **Логвіненко Наталія Михайлівна** у доповіді «Роль факультативів з літератури в поглиб-

леному вивченні шкільного курсу» акцентувала свою увагу на визначених Н.Й. Волошиною теоретико-методичних засадах цієї форми організації диференціації та індивідуалізації навчання, що покладені в основу факультативного вивчення української фантастичної прози у 8—11 класах; на науково-методичному забезпеченні впровадження авторських курсів «Українська фантастична проза» для учнів 10—11 класів і «Сучасне українське фентезі» для учнів 8—9 класів у навчально-виховний процес сучасної школи.

Взяли участь у роботі конференції доктор педагогічних наук, професор Ромашенко Людмила Іванівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України Паламар Світлана Павлівна, науковий співробітник відділу навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України Тименко Валентина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент Шляхова Валентина Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент Тверітінова Тетяна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент Шовкопляс Галина Євгенівна.

Продовженням III Волошинських читань «Ціннісні парадигми наукової спадщини Ніли Волошиної» став круглий стіл (керівники — доц. Г.Є. Шовкопляс, О.О. Шмигова) за участю науковців-методистів і вчителів світової літератури Черкас та інших міст України, Клубу вчителів-переможців з гуманітарних номінацій та членів УАВЗЛ. Серед учасників заходу відзначилися Т.А. Пальтова, Л.П. Кускова, А.М. Шевченко, Л.І. Романенко, І.Ю. Щукіна, З.В. Говорунець, Т.А. Мізіна. Учителем-методистом світової літератури Поміччанської ЗОШ I—III ступенів №1 імені Героя України Є.С. Березняка М.І. Вітко-Головачем було проведено майстер-клас «Читання з зупинками», який знайшов схвальний відгук серед учителів.

Охочі мали можливість відвідати Музей рушника Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького та Національний історико-культурний заповідник «Чигирин».

Учасники Всеукраїнської конференції, присвяченої видатному Методистові і прекрасній Людині – Нілі Волошиній, вкотре підтвердили високий рівень суспільної свідомості та реагування на виклики часу, готовність розв'язувати проблеми методичної науки. Усі присутні вшанували пам'ять члена-кореспондента НАПН України, професора, доктора педагогічних наук Ніли Йосипівни Волошиної, яка все життя присвятила розвитку літературної освіти як учитель-практик і викладач ВНЗ, автор програм і підручників, Концепції і першого Державного стандарту з предметної освітньої галузі.

Естафету проведення наступних Волошинських читань прийняв Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка в особі професора, доктора педагогічних наук, завідувача кафедри української мови і літератури Жили Світлани Олексіївни.